

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN TEFSİRİNDE
KEVNÎ ÂYETLERİN YORUMLANMASI

Zülal ANIK
1330207192

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki SÜSLÜ

ISPARTA-2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Düzeltilme Sonrası Girecek Öğrenci

Öğrencinin Adı Soyadı	Zühal ANIK
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Başlığı	Elmahh Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kevnî Âyetlerin Yorumlanması
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	-

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında jürimiz 30/10/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ** kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr.Üyesi M. Zeki SÜSLÜ/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ/Selçuk Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9- (7) Tezi başarısız bulunarak reddedilen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir. (8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

YEMİN METNİ

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kevnî Âyetlerin Yorumlanması" adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Zülal ANIK
30/10/2019

(ANIK, Zülal, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kevnî Âyetlerin Yorumlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) Osmanlı'nın son döneminde klâsik usûlde eğitim görmüş, bir yandan da o dönemdeki modernizm sancılarına bizzat tanık olup kafa yormuş önemli bir müfessirdir. Edindiği ilmî donanımı ve kendisini diğer âlimlerden ayıran fikrî niteliklerinden dolayı Diyanet Riyâseti tarafından alınan kararla *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirini yazmıştır.

Döneminin öne çıkan metodlarından olan bilimsel tefsir yöntemi, Elmalılı'nın tefsirinde de kendine has bir biçimde yer bulmaktadır. Ancak Elmalılı'nın yöntemi tek bir açıdan ele alınamayacak biçimde çok yönlüdür. Nitekim kendisi de dini ilimler kadar, felsefe, mantık, edebiyat, yabancı dil, hat ve tezhib sanatlarında dikkate değer bir düzeyde yetkindir.

Elmalılı kevnî âyetleri yorumlarken klasik tefsir eserlerinden çokça yararlanmakta, bir taraftan da güncel bilimsel verilere yer vermektedir. Müfessir Kur'ân'ın bir bilim kaynağı, fen kitabı veya kendisi dışında herhangi bir şey olmadığını belirtmektedir. Kur'ân'ın mucizeliği benzersizdir. Tüm bilimsel açıklamaların amacı Allah'ın kudretine bir işaret göstermektir.

Elmalılı'nın yöntemi tezin konusu olan kevnî âyetleri tefsir etmesi üzerinden incelendiğinde geleneksel ve modern tefsir yaklaşımları arasında itidalli bir çizgi izlediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsîr, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Kevnî Âyet, Hak Dini Kur'ân Dili.

(ANIK, Zülâl, *Interpretation of Cosmological Verses in the Commentary by Elmalili Hamdi Yazir*, Master's Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

Muhammed Hamdi Yazir (1878-1942), who was educated in the last period of the Ottoman Empire, was a successful scholar who witnessed and pondered the pains of modernism at the time.

Because of the scientific equipment he acquired and the intellectual characteristics that differentiated him from other scholars, he wrote his commentary entitled *Hak Dini Kur'an Dili* with the decision taken by the Religious Affairs Order.

One of the popular movements of the period, the scientific exegesis method also has its own place in the exegesis of Elmalili. However, Elmalili's method is so versatile that it cannot be addressed from a single angle. As a matter of fact, he is proficient in philosophy, logic, literature, foreign language, calligraphy and illumination arts as well as religious sciences.

While interpreting cosmological verses, the commentator makes great use of the works of classical exegesis and also provides current scientific data. Mufassir states that the Qur'an is not a science source, a science book, or anything other than itself. The miracle of the Qur'an is unique. The purpose of all scientific explanations is to show a sign of Allah's power.

When Elmalili's method is examined through his commentary on cosmological verses that are the subject of the thesis, it can be said that he follows a balanced line between traditional and modern tafsir approaches.

Key Words: Qoran, Tafsir, Elmalili Muhammed Hamdi Yazir, Cosmological Verses,

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ ADLI TEFSİRİ

1. ELMALILI HAMDİ YAZIR ve İLMÎ HAYATI	4
1.1. AİLESİ VE ÇOCUKLUĞU	4
1.2. İLMÎ HAYATI	4
1.3. ESERLERİ.....	5
1.3.1. Hak Dini Kur'ân Dili	5
1.3.2. Metâlib ve Mezâhib ile Dibâce	6
1.3.3. İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf	6
1.3.4. Diğer Eserleri	7
1.4. SİYASÎ HAYATI	7
1.5. DÜŞÜNCE HAYATI VE DEĞERLENDİRME	9
2. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ VE ÖZELLİKLERİ.....	12
2.1. TEFSİRİN YAZILDIĞI ORTAM	12
2.2. TEFSİRİN YAZILMA SEBEPLERİ	13
2.3. ELMALILI TEFSİRİ HAKKINDA	14
2.3.1. Yöntemi.....	15
2.3.2. Kaynakları	18
2.3.3. Üslûbu	18
2.3.4. Rivâyetleri Kullanımı.....	20

2.3.5. Eserin Orijinal Yönleri ve Değerlendirme	22
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI TEFSİR EKOLLERİNDE KEVNÎ ÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. KEVN VE KEVNÎ ÂYETİN TANIMI	24
2. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE İLMÜ'L-KEVN	24
3. TEFSİR EKOLLERİNDE KEVNÎ ÂYETLERE YAKLAŞIMLAR	25
3.1. DİRÂYET/RE'Y TEFSİRLERİ	26
3.2. İŞÂRÎ TEFSİRLER	30
3.3. BİLİMSEL TEFSİRLER	33
3.3.1. Elmalılı'nın Bilimsel Tefsîre Yaklaşımı	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNİN KEVNÎ ÂYETLERİ ELE ALMA YÖNTEMİ

1. EVRENİN YARATILIŞI VE EVRENDEKİ DÜZEN	46
1.1. EVRENİN ALTI GÜNDE YARATILMASI	46
1.2. ARZ VE SEMÂNIN BAŞLANGIÇTA BİTİŞİKKEN AYRILMASI	49
1.3. HER ŞEYİN SUDAN YARATILMASI	51
2. GÖKLERİN YARATILMASI	52
2.1. GÖKLERİN DİREKSİZ YARATILMASI	52
2.2. GÖKLERİN GENİŞLEMESİ	55
3. GÖK CİSİMLERİ, GÜNEŞ, AY VE YILDIZLAR	56
3.1. GÖK CİSİMLERİNE YÖRÜNGELER TAYİN EDİLMESİ	57
3.2. GÜNEŞ VE AYIN ZAMAN GÖSTERGELERİ OLMASI	60
3.3. GÖK CİSİMLERİNİN FARKLI MAHİYETTE YARATILMASI	61
3.4. AYIN SÖNDÜRÜLMESİ	62
4. YERYÜZÜNÜN YARATILMASI	64
4.1. YERYÜZÜNÜN İKİ GÜNDE YARATILMASI	65
4.2. YERYÜZÜNÜN YAYILMASI	66
5. DAĞLAR	67
6. HAVA OLAYLARI	71

6.1. RÜZGÂRLARIN YAĞMUR BULUTLARINI TAŞIMASI	71
6.2. RÜZGÂRLARIN AŞILAYICI OLMASI	73
DEĞERLENDİRME	75
SONUÇ.....	78
KAYNAKLAR	81
ÖZGEÇMİŞ.....	88

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GÜİFD	: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
mad.	: Madde
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
TDVY	: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yer yok

ÖNSÖZ

Allah-u Teâlâ insanoğlunu eşref-i mahlûk olarak yaratmış ve âlem üzerinde düşünüp kendisine iman etmesi için göndermiştir. O, akıl-vahiy birlikteliğini sağlayan Kur'ân-ı Kerîm vasıtasıyla insanın fitratındaki anlam arama güdüsünü imana ve kulluğa dönüştürme imkânını vermiştir. İnsandan çevresi ve gözlemlenebilir harikuladelikler üzerinde tefekkür ederek anlamlı bir iman sahibi olması beklenir. Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda birçok kevnî âyet yer almaktadır. İnzal olunduğu döneme, günümüze ve kıyamete kadar sürecektir zaman dilimine hitap eden bu âyetleri güncel ilmi hakikatler ışığında anlama çalışmaları da doğaldır.

Allah Teâlâ'nın gücüne işaret eden kevnî âyetleri anlamada birtakım müfessirler, bilimsel tefsir metodunu kullanmışlardır. Bu yöntemin yakın tarihte derinden hissedilen moderniteye geçiş etkisiyle bir dönem revaç bulan bir tefsir akımı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda moderniteye geçiş dönemine tanık olması ve en kapsamlı Türkçe tefsirlerden biri olması nedeniyle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın eserde uyguladığı metot, bilimsel tefsir metodu yönünden tahlil edilecek ve diğer tefsir metotları arasındaki konumu araştırılacaktır.

Tezin giriş kısmında çalışmanın metodu ile ilgili bilgiler verilecektir.

Birinci bölümde Elmalılı Hamdi Hamdi Yazır'ın hayatı aktarılacaktır. Burada tefsirini yazarken etkisi altında olduğu koşullar ortaya konulacaktır.

İkinci bölümde kevnî âyetleri yorumlarken bilimsel tefsir metodunu ne ölçüde kullandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Elmalılı'nın yöntemi ile bilimsel tefsir metodu arasındaki bağ araştırılacaktır. Ayrıca diğer tefsir metotlarıyla ilişkisi ortaya konulacaktır.

Sonuç kısmında ise Elmalılı'nın kevnî âyetleri yorumlarken kullandığı yöntem hakkında değerlendirme yapılacaktır.

Bu tezin konusunun belirlenmesinden itibaren bütün aşamalarda gösterdiği desteklerinden dolayı minnet duyduğum danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki SÜSLÜ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ders ve tez dönemi süresince mânevî ve ilmî desteklerinden dolayı da Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT Hocam'a teşekkür ederim. Ayrıca dualarını derinden hissettiğim aileme çok teşekkür ederim.

Zülal ANIK

Isparta-2019

GİRİŞ

İnsanın Yüce Yaratıcı'ya şüphesiz iman etmesine kapı aralayan kevnî âyetler hakkında müfessirlerin çeşitli yorumları olagelmıştır. Aydınlanma dönemi ve sanayileşmeyle beraber Batı'da bilimin yükselişine paralel olarak dine itibar zayıflamıştır. Gelişmekte olan İslam toplumlarındaki yansıması olarak "Din terâkkiye engeldir" algısına mukabil dinin bilimi desteklediğini ve akılla çelişmediğini savunma güdüsüyle ilmî tefsir ekolü ortaya çıkmıştır. İlmî tefsir, Zehebî tarafından; "*Kur'ân metninde ilmî ıstılahları hâkim kılan, muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri O'ndan çıkarmaya çalışan bir tefsirdir.*" biçiminde tanımlanır.¹ Diğer taraftan ilâhî kelâm olan ve evrensel nitelikteki Kur'ân-ı Kerîm'in bilimin verilerinden yola çıkılarak değişmez bir yorumunun yapılması aklî olarak imkân dışı görünmektedir. Burada ilmî tefsirin de sınırlılıklarının olduğu akla gelmektedir.² XIX. yy.'da Osmanlı'da da yaşanan sosyal, siyasi, askeri, ekonomik buhranın etkisiyle dönemin müfessirleri arasında bu ekolden etkilenenler olmuştur. Ancak ilmî tefsirin sınırlı şekilde kullanılması gerekliliği de ayrı bir görüş haline gelmiştir.³

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış Elmalılı Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tefsir alanında ortaya koyduğu *Hak Dini Kur'ân Dili* eseri modern dönem Türkçe Kur'ân tefsirlerinin en önemlilerindendir. Aynı zamanda kendi dönemine dek yazılmış çok çeşitli Kur'ân-ı Kerîm tefsirlerinden beslenmiş ve Ehl-i Sünnet bakış açısıyla süzölmüş Türkçe bir eser olması yönüyle başvurulacak ilk kaynaklardandır. Elmalılı'nın tefsiri, bilgi çağında bilim tarafından da ağırlıklı olarak ele alınan konulardan evren hakkındaki âyetleri güncel bilimsel gelişmelerden yararlanarak açıklamaktadır. Ancak kevnî âyetlerin tefsirleri incelendiğinde Elmalılı'nın ilmî tefsirle sınırlı bir yöntem kullanmadığı görülmektedir. Bu eserin kevnî (kozmolojik) âyetleri ele alırken kullandığı metotlar ve ne ölçüde kullandığını incelemek tezin amacını oluşturmaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın ilmî yönleri hakkında birçok ilim dalında çalışma yapılmıştır. Elmalılı'nın tefsirini de bilimsel tefsir odaklı inceleyen farklı

¹ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, s. 474; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, s. 423.

² Celal Kırcı, "İlmî Tefsir Ekolünün Problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Ve Problemleri Sempozyumu (27-30 Haziran)*, Samsun, 1989, s. 194.

³ Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, S. 4, s. 134.

araştırmalarbulunmaktadır. Bu tezde ise tek bir ekolün zâviyesinden olmamak üzere Elmalılı'nın kevnî âyetleri yorumlama biçimini tespit etmek ve metodolojik analizini yapmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın başında Elmalılı Hamdi Yazır'ın şahsı ve eserleri hakkında temel bilgilere yer verilecektir. *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eserin yazımında ve teşekkülündeki muharrik unsurların ortaya konulması amacıyla ikinci bölümde tarihî arka plana dair bilgiler verilecektir. Bu bölümde tefsirde kevnî âyetlerin yorumlanma metoduele alınacak, yeri geldikçe farklı tefsir ekollerinin ve müfessirlerin yöntemleriyle kıyas edilecektir. Son bölümde ise Elmalılı tefsirinin kevnî âyetlere yaklaşımının metodolojik değerlendirmesi yapılacaktır.

Elmalılı Hamdi Yazır hakkında birçok kitap yazılmıştır. Ayrıca çok sayıda bilimsel araştırma, tez, makale ve tebliğmevcuttur. Oldukça geniş olan bu literatür hakkında detaylı bilgi için İshak Özgel'in Elmalılı hakkında yapılmış çalışmalara dair bibliyografik makalesinden yararlanılabilir.⁴ Bu çalışmalar arasında bu tezin değindiği konuyabenzeyen hususlarda yapılmış tezlerde bulunmaktadır. Bu tezlere Uludağ Üniversitesi'nde 1996 yılında yapılmış *Elmalılı'da İlmi Tefsir*veCumhuriyet Üniversitesi'nde 2002 yılında *Elmalılı'nın Bilimsel Tefsirciliği* adıyla yapılmış olan yüksek lisans tezleri örnek verilebilir. Sözü edilen çalışmalar Elmalılı tefsirini bilimsel tefsir ekseninde ele almaktadır. Ancak bu tezin amacı, Elmalılı'nın kevnî âyetler hakkında nasıl bir tefsir yöntemi kullandığını tespit etmektir. Bu nedenle çalışmada Elmalılı'nın tefsiri hakkında tek bir tefsir ekolü yönünden değerlendirme yapılmayacaktır. Nitekim Elmalılı'nın kevnî âyetleri yalnız bilimselperspektifle tefsir etmekle yetinmeyip felsefî ve kelâmî açıklamalara sık sık başvurduğu ve "kudretullah" vurgusu yaptığı da görülmektedir. Öte yandan Marmara Üniversitesi'nde 2017'de yapılan *Fahreddin Er-Râzî Ve Elmalılı'nın Yeryüzü İle İlgili Ayetlere Yaklaşımlarının Mukayesesi* adlı tez, klasik dönem ve modern dönemin bilimsel gelişmelerinin tefsire etkisi bağlamında yapılmış bir çalışma olarakbu tezin amacından farklı bir noktaya odaklanmaktadır.

Bu çalışmadaElmalılı'nın *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eseri'nin 1979 yılında Eser Yayınları'nda basılmış olan versiyonu esas alınacaktır. Ayrıca yer yer farklı tefsir

⁴ İshak Özgel, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 10, S. 19-20, 2012, ss. 327-362.

ekollerine ait tefsir örnekleri ile kıyas edileceğinden Kuşeyri'nin *Letâifu'l-İşârât*ı, Fahrüddin Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı, Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i, *Tantavî* Cevherî'nin *el-Cevâhir*'i, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri* adlı eseri gibi tefsirlerden istifade edilecektir. Âyetlerin meâllerinde ise Elmalılı Hamdi Yazır'ın Meâli ve Diyanet Vakfı Meâli'nden yararlanılacaktır.

Elmalılı'nın hayatını ve ilmî gelişim süreçlerini ele alarak Elmalılı tefsirinin metodunu etkileyen olguları tespit etmek önem arz etmektedir. Çünkü tezin odaklandığı nokta, Elmalılı'nın kevnî âyetleri tefsir etme yaklaşımındaki çeşitliliktir. Bu bağlamda öncelikle hayatının safhalarını ve önemli olayları aktarmak gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ ADLI TEFSİRİ

1. ELMALILI HAMDİ YAZIR ve İLMÎ HAYATI

1.1. AİLESİ VE ÇOCUKLUĞU

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Antalya'nın Elmalı kazasında 1878 yılında doğmuştur. Babası Numan Efendi, Burdur'un Gölhisar kazasının Yazır köyünden Elmalı'ya gelmiştir. Burada Şer'iye Mahkemesi başkâtibi olarak görev yapmıştır. Annesi ise Elmalı'nın âlimlerinden Sarıları Mehmed Efendi'nin kızı Fatma'dır. Anne ve baba tarafından dedeleri ilmiye mensup bir ailenin yetenekli bir çocuğu olarak dikkat çeken Elmalılı Hamdi, ileride Türk yurdunda yetişmiş parlak bir âlim olacaktır. Elmalılı Hamdi babasının köyüne nispetle "Yazır" soy ismini almış olsa da, doğduğu yerden dolayı "Elmalılı" lakabıyla anılmıştır.⁵

Çocukluk yıllarında çeşitli yetenekleriyle temayüz eden Elmalılı, küçük yaşta kendi çabasıyla hafızlığa başlamış, kısa sürede tamamlamıştır. El yazısının güzelliği ileride hat alanında eserler ortaya koyacak düzeyde belirgindir. Musiki ve şiirle de ilgilenmiştir.⁶

1.2. İLMÎ HAYATI

İlk ve orta öğrenimini Elmalı'da gören Elmalılı Hamdi Yazır, Arapça öğrenmiş, İslâmi ilimler hakkında dersler almıştır. Yaşıtlarının üzerindeki ilmî istidâdından dolayı 1895 yılında dayısı Mustafa Zekâî Efendi, onu medreselerde öğrenim görmesi için İstanbul'a getirmiştir. Küçük Ayasofya Medresesi'nde yerleşerek, Tedkîkât-ı Şer'iyye reisi Kayserili müderris Mahmud Efendi'nin Bayezid Câmii'ndeki derslerine katılmıştır.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 57; Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDVY, Ankara, 1991, s. 2.

⁶ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", s. 3.

Hocası Hamdi Efendi'ye bedenen iriyarı olmasına atfen "Büyük Hamdi", Elmalılı'ya ise boyunun kısalığına nispetle "Küçük Hamdi" denmiştir. Hamdi Efendi'den Arapça ve İslâmî ilimlerde icazet almıştır. Akabinde ilimde daha ileri gitmek isteyenler dersiâmlık ya da hukuka yönelmekteydi. Elmalılı ise 1905'te girdiği ruûs sınavında üstün başarı göstererek Bâyezid dersiâmı olmuştur. Aynı zamanda Mekteb-i Nüvvâb'ı birincilikle bitirerek kadı olma hakkını elde etmiştir.⁷ Elmalılı kendi kendine Fransızca öğrenmiş, Felsefe, Matematik, Edebiyat tahsil etmiştir. Farsçayı edebiyata ilgisi dolayısıyla çok iyi öğrenmiş, hüsn-ü hatta icazet almıştır. Aynı dönemde Antalya mebusu seçilmiş ve ikinci meşrutiyetin ilk meclisinde önemli rol oynamıştır.⁸

Elmalılı mebus olmakla birlikte, Mekteb-i Nüvvâb ve Mekteb-i Kudât'ta fıkıh, Medresetü'l-Mütehassısîn'de usûl-i fıkıh, Süleymaniye Medresesi'nde mantık, Mülkiye Mektebi'nde vakıf hukuku dersleri okutmuştur. 1915-1917 yıllarında huzur derslerine muhatap olarak katılmış, 1918'de şeyhülislâmlık bünyesinde kurulan Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzalığına, bir müddet sonra da bu müessesenin reisliğine tayin edilmiştir. 15 Eylül 1919'da ilmî rütbesi Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltilmiştir. Cumhuriyet'in ilânı üzerine memuriyet yaptığı kurumlar lağvedilince açıkta kalmıştır.⁹

1.3. ESERLERİ

Burada çağdaşları arasında çok yönlü ilmî donanımıyla ve verdiği hizmetlerle ön planda olan Elmalılı'nın verdiği eserlerden, en bilinen eseri olan *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiri, *Metâlib ve Mezâhib* ile *Dibâce'si*, *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf* ve diğer eserleri hakkında genel bilgiler vermekle yetinilecektir.

1.3.1. Hak Dini Kur'ân Dili

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumdaki din kültüründe oluşan boşluğun sağlıklı biçimde giderilmesi ve meâl yazan ehliyetsiz birtakım kimselerin verebileceği zararların önlenmesi için Kur'ân-ı Kerîm meâli ve tefsîri çalışması yapılması düşüncesi ortaya çıktı. Mecliste kabul edilen bu öneri sonucu, Mehmet Akif Ersoy'a Kur'ân-ı Kerîm'in meâlini

⁷ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", s. 5.

⁸ Paksüt, *a.g.m.*, s. 7.

⁹ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", s.57-58.

yazması, Elmalılı'ya ise tefsirini yapması teklif edildi. Böylece Elmalılı 1926 yılında tefsirini yazmaya başladı. 1938 yılında tamamlanan çalışma, *Hak Dini Kur'ân Dili* adıyla basıldı. İlk baskısı 9 cilt halinde 10000 takım olarak yapılmıştır. 2000 takımı müellife verilmiş, kalanı ücretsiz olarak dağıtılmıştır.¹⁰ Medrese usûlüyle yetişen son dönem İslam âlimlerinden Elmalılı'nın tüm ilmî birikimini aktarmaya çalışarak, kapsamlı biçimde yazdığı bu eseri başvurulacak en önemli Türkçe kaynaklardanır.¹¹ Tefsiri hakkındaki bilgiler ayrı bir başlık altında detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

1.3.2. Metâlib ve Mezâhib ile Dibâce

Asıl alanı fıkıh-İslam hukuku olan Elmalılı, Batı hukukunun temellerini anlamak ve İslam hukukunun toplumsal ve insanî değerleriyle karşılaştırma yapabilmek için Fransızca'yı kısa bir sürede¹² kendi kendine öğrenmiştir. Eğitimi süresince üç-dört sene boyunca felsefe ve kelam öğrenimi sayesinde felsefeye olan aşinalığı ve ilgisi nedeniyle Elmalılı, tarihçi Paul Janet ve Gabriel Seailles tarafından felsefe tarihi alanında yazılmış *Histoire de La Philosophie/Les Problems et Les Ecoles(1886)* adlı eseri tercüme etmiştir. Bu eserin başına da İslâm düşünce dünyası ile Batı düşüncesinin mukayesesini yaptığı *Dibâce* bölümünü yazmıştır. Elmalılı'nın felsefî yönü, medreselerin kapanıp geçim sıkıntısı yaşadığı bir dönemde herhangi bir kazanç maksadı olmaksızın yaptığı¹³ bu çalışması ile daha görünür olmuştur.

1.3.3. İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf

Bâyezid dersiâmı ve aynı zamanda Mekteb-i Kudât muallimlerinden olan Elmalılı, Mülkiye mektebinde verdiği ahkâm-ı evkâf dersleri için çıkardığı notlarının üzerine mesâil-i kanuniye ve şahsî mütalaalarını ekleyerek iki ayrı kitap haline getirmiştir. Mülkiye öğrencilerinden Ahmed Hâlid birinci kitabı, Muhammed Şükrü ise

¹⁰ Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 153.

¹¹ Ali Öge, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri'nde Kıraatlerin Kullanımı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, 2012, s. 52.

¹² Üç-dört ayda öğrendiğini belirtenler olmakla birlikte, kendisi Kânûn-u Esâsî ve Mehâkim-i Şer'iyye kanunu mazbatalarını yazdırırken, kırk günde öğrendiğini belirtmiştir. İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsîrinin Özellikleri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 170.

¹³ Recep Kılıç, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Dibace (Önsöz)", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, ss. 54-55.

ikinci kitabı tab ettirmiştir. Sonrasında kendi deyimiyle bu kitapları not düzeyinden kitap seviyesine çıkarmıştır. Bu iki kitap, tek kitap olarak İstanbul'da basılmıştır.¹⁴

1.3.4. Diğer Eserleri

Yukarıda hakkında genel çerçevede bilgi verilen eserleri yanında, Elmalılı'nın *Sebilü'r-Reşâd*, *Beyânü'l-Hâk*, *Cerîde-i İlmiye* dergilerinde makaleleri yayınlanmıştır.¹⁵ Makalelerinde dönemin fikhî konuları, İslam toplumunun sosyolojik meseleleri ele alınmıştır. Ayrıca Süleymaniye Medresesi'nde hoca iken Alexander Bain'in *Logic: Deductive and Inductive* isimli eserini *İstintâcî ve İstikrâî Mantık* adı ile Fransızcadan Türkçeye tercüme ederek öğrencilerinin yararına sunmuştur. Elmalılı, *Fıkıh İstılahları Kâmusu*'nu tamamlayamamış, kendisinden sonra Sıtkı Güle (ö. 2015) ve Ayhan Yalçın tamamlayıp yayına sunmuştur.¹⁶

1.4. SİYASİ HAYATI

Elmalılı Osmanlı'nın son demlerinde buhranlı bir dönemde dünyaya gelmiş, medreselerden üst düzey başarılar göstererek icazetler almış, siyasette aktif rol almış, medreselerin kapatılmasıyla da işsiz kalarak geçiş dönemi sancılarını bizzat yaşamış bir âlimdir. İsmail Kara o dönemi şöyle anlatır:

"II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nin hatta İslâm dünyasının en kritik, en yoğun tartışmaların yaşandığı, tahmin edilebileceği üzere en bereketli bir kriz/geçiş dönemi olduğu için sabiteler dâhil olmak üzere her şeyin tartışıldığı, bu yüzden bütün sahalardabir tarafıyla yeni açılımların ve yeni arayışların, yeni eserlerin ortaya çıktığı, fakat bir tarafıyla da sabitelerin sarsıldığı, geleneklerin, teâmüllerin yıkıldığı bir dönemdir. Hissiyatı fevkalade yüksek, siyâsi ve sosyal talepleri fevkalade kuvvetli bir dönem. Osmanlı Devleti de Türkiye Cumhuriyeti de bir daha böyle bir dönem yaşayamayacaktır."¹⁷

Elmalılı'nın hayatı; hocalık/yazarlık dönemi, siyasetçilik dönemi, uzlet dönemi olarak üç dönemde değerlendirilebilir. İlmi yetkinliği ve topluma duyarsız kalamayan

¹⁴ Elmalılı, *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1330, s.3-4; Nazif Öztürk, *Muhammed Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı*, İslamî Araştırmalar Dergisi, c. 5, S. 3, 1991, s. 208.

¹⁵ Nesimi Yazıcı, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 26.

¹⁶ Öztürk, *Muhammed Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı*, s. 335.

¹⁷ İsmail Kara, "Üç Devir, Üç Hamdi Efendi", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2015, c.51, S.3, s.15.

hassas kişiliğiyle temayüz etmiş olduğundan kendisine sunulan teklifler sonucu II. Meşrutiyet döneminde 1908 yılında Meclis-i Mebûsân'da Antalya mebusu seçilmiştir. Mecliste takdim edildiği sırada kendisinden "*İlmiyye sınıfının nâsiye-i pâki, medâr-ı iftihâridir*" şeklinde bahsedilmiştir. 1876'da Kanûn-u Esâsi'de yapılan değişikliklerle ilgili yazdığı raporla değişim sürecinde aktif bir tutum içerisinde olmuştur.¹⁸

Elmalılı'nın aktif siyasi yaşamında bir olay dönemin en önemli hadiselerindendir. 31 Mart olayından sonra, Sultan Abdülhamit aleyhinde asker arasında galeyana çıktığını belirten bir telgraf üzerine, Âyan ve Mebûsân Meclisiyeleri toplanarak Sultan'ın tahttan düşürülmesine oy birliği ile karar vermişlerdi. Bu kararın meşrulaştırılması için fetva emini Nuri Efendi zorla Meclis-i Mebûsân'a götürdü. Nuri Efendi fetvayı yazmamak için direndi. Onu ikna etme çabaları sırasında orada bulunan Elmalılı Hamdi, Nuri Efendi'ye; "Bir ferd-i müslim size fetva emini sıfatı ile değil, memleketin ulemâ-i meşhûresinden bir zât sıfatı ile müracaat edip de bunun câiz olup olmadığını sorarsa, şer'an cevap vermeye mecbursunuz" dedi. Sonuçta görevi olmaksızın Elmalılı Hamdi, Abdülhamit'in hal'i denilen olayın fetvasının müsveddesini yazdı. Fetva, Şeyhülislam tarafından zoraki imzalanarak işlerlik kazandı.¹⁹

Elmalılı daha sonra Şeyhülislâmlık Mektûbî Kalemî'nde görev almıştır. 1918'de şeyhülislâmlık bünyesindeki Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzalığına, bir müddet sonra da bu müessesenin reisliğine tayin edilmiştir. Kabul etmemesine rağmen ısrarlı teklifler üzerine Damad Ferid Paşa'nın birinci ve ikinci hükümetlerinde Evkaf nâzırı olarak görev yapmıştır. Bu görevde iken ikinci rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmiştir. 15 Eylül 1919'da âyân heyeti üyeliğine tayin edilmiş, ilmî rütbesi de Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltilmiştir. Cumhuriyet'in ilânı üzerine memuriyet yaptığı kurumlar lağvedilince açıkta kalmıştır. Millî Mücadele sırasında İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklâl Mahkemesi'nce gıyâbında idama mahkûm edilmesi üzerine Fatih'teki evinden alınarak Ankara'ya götürülmüş ve kırk gün tutuklu kalmıştır. Mahkemede güçlü savunması sonucu suçsuz bulunarak serbest bırakılınca İstanbul'a dönmüştür. Bundan

¹⁸ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", s. 7.

¹⁹ İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsîrinin Özellikleri", s. 171.

sonra camiye gitme dışında evinden hiç çıkmamıştır. Bir geliri olmadan maddî sıkıntı içerisinde geçirdiği bu süreç uzlet dönemi olarak ifade edilebilir.²⁰

TBMM tarafından karar alınan Türkçe tefsir ve meâl çalışması için Ahmet Hamdi Akseki'nin görev alması konusunda ısrar etmesi sonucu Elmalılı, tüm gayretiyle *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirini yazıp 1938'de tamamlamıştır. Uzun yıllar boyunca yaşadığı kalp rahatsızlığı nedeniyle 27 Mayıs 1942'de vefat etmiş, Erenköy'de Sahra-i Cedit mezarlığına defnedilmiştir.

1.5. DÜŞÜNCE HAYATI VE DEĞERLENDİRME

Elmalılı'nın hayatı hakkındaki tüm detayların bilinmesi, tefsirinde takip ettiği yöntemi tercih etme sebebinin anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü müfessirlerin yaşadıkları döneme ayna tuttuğu ve döneminin özelliklerini taşıdığı bir hakikattir.²¹ Elmalılı'nın yaşadığı konjonktürde İslam dünyası ilim ve tekniğin karşısında İslâm'ın akla verdiği önemi savunmak pozisyonundaydı. Arka planına bakıldığında anlaşıldığı üzere, Elmalılı tefsirinde Kur'an-ı Kerîm, sünnet, sahabe ve tabiin kavlinin ardından dinin terakkiyi engellemenin aksine münbit bir zemin teşkil ettiği fikrine hizmet edecek türdeşer'i ve aklı ilimlere başvurmaktadır.

Elmalılı klâsik tarzda, muhafazakâr sayılabilecek bir çizgideyken diğer yandan aklî izahı önemli görmekte ve zamanının diğer fikir akımlarını yakından takip etmektedir.²² Aldığı eğitimlerle ve özel ilgisi nedeniyle felsefe, kelam, mantık, sosyal bilimler gibi alanlarda kendisini yetiştirmiş ve bu ilimlerin de kattığı bakış açısıyla ilmî, dinî ve toplumsal meselelerin çözümüne ve açıklanmasına kafa yormuştur.

Örneğin, Elmalılı, Kur'an-ı Kerîm'de mucizelerle ilgili bazı âyetlerin tefsirinde rivâyetlerle sınırlı kalmamış, olağanüstü yönleri belirtirken, oluşum imkânları ve ilmî açıdan aklî izahlar da getirmiştir.²³ Mucize, olağanüstülük gibi konularda Allah sebeplere

²⁰ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", s. 57-58.

²¹ Veysel Güllüce, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Ayetlere Yaklaşımı Ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2-4 Kasım)*, 2012, s. 72.

²² Hasan Onat, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDVY, Ankara, 1991, s. 142.

²³ İbrahim Bayram, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mucizelere Bakışı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (GÜİFD)*, 2015, c. 3, S. 2, s. 77.

bağımlı olmadığı halde sebep-sonuç ilişkisinin eşya üzerinde gerçekleşmesinin tek yolunun "Sünnetullah" olduğunu söylemektedir. Ancak Allah dilediği takdirde olağanüstülüklerin gerçekleşmesinin kolayca mümkün olduğunu belirtmekte ve oluşum imkânlarını açıklamaktadır.²⁴

Dibâce'de ilimlerin nakil ve akıl yönlerine itidalli bir tutumla önem verilmesi gerektiğini söyler. *Dibâce*'den şu iktibası yapmak yerinde olacaktır: "Oysa vahiy devri geçmiş, ictihad devri açılmıştır. İlimlerin akliliğini ve günümüzdeki etkinliğini göz ardı edip sadece nakil yönünü tesbit ile uğraşmak, skolastik denilen taklit seviyesinde sayıp durmak demektir. (...) İlimlerin nakil yönünü görmezden gelip sade aklî yönü ile eğlenmek, ölçütsüz, ölçeksiz, ilkel ve çocuksu bir harekettir. Bununla beraber skolastik, reşîd bir ilmî mahiyeti hâizdir."²⁵ Elmalılı böylece tek taraflı bakış açısından uzak durmuş, bunu da aldığı felsefî bakış açısından elde etmiştir. Felsefenin ise hak dini tanımaya bir kapı olduğunu düşünmektedir.²⁶

Elmalılı, pozitivistimin ilk evresinde dini tedavülden kaldırmak isteyen ateistlerin ilgisini çekmeyi amaçladığını belirtir. Pozitivistlerin kendi vicdanına mahkûm olarak bir din boşluğunu doldurmak istercesine Allah'ı bir kenara bırakarak insanlık, yeryüzü ve atmosferden (fezâ) oluşan bir teslis üretmiş olduğunu ifade eder. İnsanlığın fikrî olarak yükseldiği bir dönemde filozofun ortaya koyduğu dinin, insanlığı Firavunlar devrine döndürmekten ileri gidemeyeceğini düşünmektedir. Dolayısıyla dinsiz bir felsefenin vicdanları ilkel insan seviyesine hapsedmekten öteye gidemeyeceğini belirtmektedir. Felsefenin hakkaniyet ile ulaşabildiği sonuç, Allah'ın birliğini tespitten başkası değildir. Ona göre, felsefe İslâmiyet'te aradığını bulacaktır.²⁷

Dinin, insanın akıl ve duygu yönünü vicdani bütünlük sayesinde birleştirmeyi garanti eden bir noktada tecelli ettiğini belirtmektedir. İmanın şartı olan tasdik in aklî olarak bir hükme varmanın sonucu olduğunu, buakletme türünün de his ve vicdanın katılımıyla ruhun nefsi birliğini bulması sonucuna ulaştırdığını ifade etmektedir.²⁸

²⁴ Bayram, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mûcizelere Bakışı", ss. 91-92.

²⁵ Recep Kılıç, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Dibace (Önsöz)", s. 60.

²⁶ Kılıç, *a.g.m.*, s. 60.

²⁷ Kılıç, *a.g.m.*, ss. 63-64.

²⁸ Kılıç, *a.g.m.*, s. 71.

Elmalılı, Müslümanların gerilemesinin sebepleri ve çözümleri hakkında da kafa yormuştur. Ona göre; din, sırf akletmeye engel bir kulluk, sırf duygusallığa izin vermeyen bir akletmenin sonucu olarak ılımlı ve insafli olmanın gereğidir. Müslümanların akıl ve iman bu denli iç içe olmasına rağmen geri kalmış olmasının nedeni; iman neşesini ve şevkini kaybederek donuklaşmasıdır. Bu hissizliğin aşılmasının yolu dinin duygu yönünün takip edilerek sanat, güzel sanatlar ile sosyal vicdanın neşesinin kazandırılmasıdır.²⁹ Zaten Elmalılı'nın kendisi de hat, edebiyat, tezhib gibi sanatlarla yakından alakadar olmuştur.

Elmalılı dinin tekâmül safhasının câmid bir durumda olmadığını, her türlü tekâmülü içeren Rahmâni ve Rabbâni bir özelliği olduğunu belirtir. İslâm, sınırlı bir tekâmül safhasında duraksamış değildir; sonsuz tekâmül evrelerinin sonsuza dek idaresini sağlayan Hak ilkeleridir.³⁰ Her yüzyılda bir müceddidin geleceği ile ilgili hadisi³¹ nazara alarak tahlil ederken, İslâm toplumunun her yüzyılın başında yenilenmeyi kabul ve ifâ etmesi gerektiğini söyler.

Batılıların ilim ve teknikle kendi dinlerini barıştıramamalarına karşın, İslâm'ın bunu doğal bir biçimde regüle edeceğini iyi kavradıklarından Müslümanları kendilerine her manada hayran bırakarak öz kültüründen yoksun hale getirmeyi amaçladıklarını belirtir. İslâm'ın gelişmelere engel olduğuna dâir tartışmaların ise Batı'nın ortaya attığı planlı bir hareket olduğunu düşünmektedir.³² Elmalılı, Müslümanları Avrupalılaştırmanın hata olduğunu, Batı'nın değerlerinden değil ilminden faydalanmak gerektiğini belirtmiştir. Çünkü insanlığın mutlu olabilmesi için İslâmî esaslara bağlı kalması gerekir. İnsanlık bir gün mutlaka İslâm dinini daha iyi anlayıp benimseyecektir.

Dibâce'de bol miktarda ve ayrıntılı bir biçimde felsefî tespitlerini yazan Elmalılı'nın tüm fikirlerinin özü; dinin akıl ve vicdanla bulunabileceği ve duyulabileceğidir. Aynı zamanda İslâm dünyasının ilerlemeyi hangi yollarla elde

²⁹ Recep Kılıç, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Dibace (Önsöz)", s. 73.

³⁰ Kılıç, *a.g.m.*, s. 77.

³¹ "Allah, her yüzyılın başında bu ümmet için dinini yenileyecek birini (müceddid) gönderir." Ebû Dâvud es-Sicistânî ((ö. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvud*, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 1998, Kitâbu'l-Melâhim, 1. Hadis, c. 5, s. 35.

³² Kılıç, *a.g.m.*, s. 80.

edeceğine dair öneri ve akıl yürütmeleri mevcuttur. Müslümanlar Batının ilmini, istifade maksadıyla almaktan kaçınmamalı, kültürüne ise ihtiyatla yaklaşmalıdır.

2. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ VE ÖZELLİKLERİ

Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsiri ile XX. asrın en büyük âlimi olarak meşhur olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Elmalılı'yı döneminin en büyük müfessirlerinden yapan bu eser çeşitli özellikleri bakımından tanıtılacaktır. Ayrıca eserin özellikleri yazılmasında etkili olan koşullar ile birlikte anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.1. TEFSİRİN YAZILDIĞI ORTAM

Elmalılı'nın yetiştiği Osmanlı döneminde ilmî faaliyetler medreseler, camiler ve tekkelerde yapılmaktaydı. Buralarda ana kaynak konumundaki klasik eserler okunmakta, gerektiğinde şerhler ve tercümeler yazılmaktaydı. Özellikle Zemahşerî ve Beydâvî etkisinde kalınarak mufassal, veciz, baştan sona tefsirler yanında cüz, sûre, âyet tefsirleri yazılmış, şerh, haşiye ve ta'liklerde bu eserlere başvurulmuştur.³³

Medreselerde Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada ihtiyaç duyulan başta Arapça olmak üzere diğer temel disiplinler de talebelere öğretilmekteydi. Bu disiplinler, mantık, âdâb, belâgat, nazari hikmet, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, hadis usûlü, kelam vb. ilimlerdir.³⁴ Elmalılı da bu ilimleri bünyesinde cem' etmişti.

Osmanlı'nın son döneminde dünyada yaşanan gelişmeler ve medreselerin etkinliğini kaybetmesi gibi sebepler, öncesinde medrese eğitimi olarak algılanan tefsir hareketinin halkın ihtiyaçlarına yönelmesine, Türkçe telifler ve tercümeler yapılmasına neden olmuştur.³⁵

Cumhuriyet ilan edildikten sonra medreseler lağvedilmiştir. Bu durum, İslâmi ilimlerin tedrisatı konusunda boşluk oluşmasına neden olmuştur. Arapça eğitime set

³³ İshak Özgel, "Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetleri", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Otto Yayın, Ankara, 2015, s. 136.

³⁴ Ahmet Faruk Güney, "Gazâ Devrinde Kur'ân'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 2005, c.18, S.1, s. 277; Özgel, *a.g.m.*, s. 133.

³⁵ Özgel, *a.g.m.*, s. 134.

çeken koşullarda dinin ana dil Türkçe ile öğretilmesi anlayışı ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm meâlî yazmanın önünü açan bu ortamda tercüme çalışmaları başlamıştır.

2.2. TEFSİRİN YAZILMA SEBEPLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'in çevirisine ihtiyacın ortaya çıkması ile birtakım kimseler tarafından Kur'ân tercüme yazılmaya çalışılmaktaydı.³⁶ Öte yandan 29 Ocak 1932'de ezan, tekbir ve salâların Türkçe okunması şartı getirilmişti.³⁷ Ancak ibadetlerde okunan kıraatin Türkçe okunması konusunda bir uygulama başlatılmamıştı. Bunun nedenlerinden biri hâli hazırdaki meâllerin bu iş için yeterli olmaması olabilir. Bu ortamda yazılan meâllerin ibadette kullanılacağı endişesi ve hakkıyla tercümesinin yapılamayacağı gibi nedenlerle tartışmalar yapılmaktaydı. Mehmet Akif'in meâl işinden vazgeçmesinin ardında da Türkçe Kur'ân'la namaz husus yer almaktadır. Meâl yazma görevi Elmalılı'ya kaldığında, bu meâllerle namaz kıldırılacağı endişesini onun da taşıdığı görülmektedir. Bu hususun önüne geçmek maksadıyla tefsirinin Mukaddime'sinde Türkçe Kur'ân olmasının mümkün olamayacağını şöyle açıklamaktadır:

"Türkçe Kur'ân mı var be hey şaşkın!

Kur'ân Arabîdir. Zira 'إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا' ('Biz onu bir Kur'ân olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki akıl erdiresiniz.' Yusuf 2) mansustur. Düşünmeli ki Kur'ân'ı tefsir etmek üzere Peygamber'in irad buyurduğu hadise bile Kur'ândenemez. Denirse küfrolur. Hasılı terceme Kur'ân'dan mütercimmin anlayabildiği kadar bazı şeyleri anlatabilirse de Kur'ân hükmü kıymetini hâiz olamaz. (...)Kur'ân anlaşılabilir bir kitap değildir. Hatta 'وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ' ('Şânım namına Kur'ân'ı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var? Kamer 54/17)' buyrulduğu üzere mânasını en kolay ve açık bir surette anlatan ve tekellüfsüz, tasannu'suz su gibi akan, nur gibi parlayan bir kitâb-ı mübindir."³⁸

Meâllerin meşruiyetinin tartışılmasının nedenlerinden biri de yanlış veya eksik tercümelerin sahneye çıkması ve tahrif endişesini doğurmasıdır.

Cihan Kütüphanesi'nin sahibi Mihran Efendi'nin "Cemil Said"adıyla Fransızca'dan çevirerek yayınladığı birçok yanlışlığı kasıtlı biçimde barındıran tercüme

³⁶ Milaslı İsmail Hakkı, "Kur'ân Tercümesi Meselesi", *Sebilürreşâd*, c. 15, S. 390, Cemaziye Evvel, 1337, s. 447-8; Orhan Atalay, "Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Planı", *Kur'ân Meâlleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- 24-30 Nisan 2003 İzmir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, c.1, s. 35.

³⁷ Abdurrahman Çetin, "Ezan", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s. 39.

³⁸ Elmalılı, "Mukaddime", *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. 1, s. 15.

Türkçe Kur'ân adını vermesi ile meâl sorunu resmi makamlarca çözülmesi gereken bir gündem halini almıştır. Bunun üzerine 21 Şubat 1925'te Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme ve tefsirinin yapılması konusunda karar alınarak mecliste kabul edilmiştir. Ancak Türkçe tercümenin tek başına yeterli olamayacağı anlayışından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'in meâlinin tefsiri ile yapılması gerekli görülmüştü. Ahmed Hamdi Akseki'nin teklifiyle Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin Mehmet Akif Ersoy'a, tefsiri işinin de Elmalılı Hamdi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar ile Diyanet bütçesinden 20000 lira ödenek tahsis edilmiştir. Mehmet Akif ve Elmalılı bu vazifeyi başta kabul etmek istememiş, sonrasında isminin "Kur'ân tercümesi" yerine "meâl" olması şartıyla kabul etmişlerdir. Mehmet Akif meâlini yazdığı kısımları Elmalılı'ya göndermiş, Elmalılı ise tefsirini eklemiştir. Ancak sonrasında Mehmet Akif Kur'ân meâli ile ibadet edileceği endişesiyle meâlini yazdığı bölümleri geri istemiş, kendisine verilen ödeneği iade etmiştir. Meâl işini de Elmalılı'nın yapması gerektiğinden bu iş uzun zaman almış, 12 yıl süresinde tamamlanabilmiştir. 1938 yazında *Hak Dini Kurân Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir* adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmıştır.³⁹

2.3. ELMALILI TEFSİRİ HAKKINDA

Kur'ân-ı Kerîm tefsiri gibi mühim bir işle görevlendirilen Elmalılı, edindiği ilimler ve orijinal yaklaşımı vasıtasıyla bu görevi hakkıyla yerine getirebilecek yetkinliğe sahipti. Tefsirini de çok yönlülüğü ve çeşitli ilimleri bünyesinde birleştirebilmiş parlak bir filozof-müfessir olarak çağdaş bakış açısıyla yazmıştır. Eser, takip ettiği yöntem ve metodoloji sayesinde eski ve yeni tefsirler arasında orijinalliğiyle seçkin bir yere sahiptir.

Tefsirde takip edilecek genel esaslar, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Hamdi Efendi arasında yapılan bir protokol ile belirlenmişti. Bu anlaşmada yapılacak tefsirde dikkate alınacak hususlar Elmalılı'nın Mukaddime'sinde de sıralanmıştır. Buna göre:

Öncelikle âyet veya âyetler verilecek, altına anlamı ve tefsiri yazılmakla birlikte,

1. Tefsirde âyetler arasındaki ilişkiler,
2. Nüzul sebepleri,

³⁹ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", s. 13-14.

3.Kıraat-i Aşere'ye dikkat edilecektir.

4. Gerekli yerlerde tamlama ve kelimelerin dil yönünden izahı yapılacaktır.

5. İtikatça Ehl-i Sünnet mezhebine ve amelce Hanefi mezhebine riâyet edilerekâyetlerin kapsadığı dinî, şer'î, hukukî, toplumsal ve ahlakî hükümler ve işaret ettiği veya alakadar bulunduğu hikmetler ve ilmi konulara yönelik açıklamalar; özellikle mev'iza ve tezkîr ile ilgili âyetlerin mümkün olduğunca geniş açıklaması yapılacak, ilgili olan tarihi olaylara yer verilecektir.

6. Batılı yazarların tahrif veya yanlış yollu şeyleri ileri sürdükleri noktalara dikkat çekmeyi amaçlayan notlara yer verilecektir.

7. Tefsirin en başında önemli bir mukaddime ile Kur'ân hakikatini ve Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili bazı önemli konuların açıklaması yapılacaktır.⁴⁰

Tefsirini bu esaslar üzerine bina eden Elmalılı, Diyanet Riyâseti'nin gölgesinde, geleneksel çizgide bir görünüm verse de orijinal yönler barındıran çalışmasını 12 yıl gibi mühim bir zaman zarfında tamamlamış, yoğun bir çabayla ilmî-felsefî birikimini eserine aktarmaya çalışarak çağın okuyucusu ve Kur'ân arasında canlı bir bağ kurabilen eserlerden birinin müellifi olmayı başarmıştır.

2.3.1. Yöntemi

Elmalılı Mukaddime bölümünde eserini tarz-ı tahrir başlığı biçiminde; önce âyet veya âyetler yazılıp, altına meâlî ve akabinde tefsir ve açıklaması yazacağını bildirir.

Tefsirde sureler hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

1. Sûrenin ismini, varsa farklı isimlerini,
2. Nüzul sebebini,
3. Âyet sayısını,
4. Kelime sayısını,

⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 1, ss. 19-20.

5. Harf sayısını,
6. Fâsılasını,
7. Mekkî-Medenî oluşunu belirtmiştir.

Elmalılı'nın tefsiri rivâyetlere ziyadesiyle yer veren bir dirâyet tefsiridir. Başvurduğu kaynaklar ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi, ardından Hz. Peygamber'e (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) dayandırılan sahîh rivâyetler, sahabeye ve tabiine isnad edilen rivâyetler tefsirinde oldukça fazla yer tutar. Kendisi eserin Mukaddime bölümünde tefsirinin esaslarını şöyle belirtir:

"Şunu da ihtar eyliyelim ki, Kur'ân'ın tefsirinde birinci esas yine kendisidir. Çünkü Fatıha bir"الْحَمْدُ" tefsiri ve bütün Kur'ân Fatıha'nın tefsiri olduğu gibi birçok âyetler yekdiğerinin müşkilât ve mücmelâtın tefsir ve izah ederler. İkinci esas, Resulullâh SallAllahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretlerinin hadislerinde vârid olan tefsirlerdir. Üçüncü esas da, ashâb ve tabiinden tefsir siyakında menkul olan beyanattır ki, bunlar da bir taraftan şüphe-i hadis, bir taraftan da şüphe-i te'vil vardır. Dördüncüsü de bu üç esas teharri edildikten sonra ulum-i Arabiye ve şer'îye ile ma'kulâtı ilmiye dairesinde istihrac edilebilen te'vil kısmıdır. İyi Arabî bilenler için Kur'ân'ın muhkemâtı hiçbir tefsire muhtaç olmayacak kadar vâzıhtır. Ancak bu muhkemâtın da birbirine nazaran takrîr, tahsis, istisna, nesih gibi münasebetlerini gözetmek lazım gelir ki, bu da ilmî tefsir ile usul-i fıkıh işidir..."⁴¹

Yararlandığı kaynakların etkisinde geleneksel bir yaklaşıma sahip olmakla beraber, kendi zamanına yönelik bir yorum oluşturmaya özen göstermiş, yer yer tamamen yeni yorumlar yapmaktan kaçınmamıştır.

Elmalılı eserin çok önemli bir kısmı olan Mukaddime'sinde tefsirinin özelliklerini anlatmaktadır. Tefsirinde, diğer tefsirlerde vazgeçilmez görülen lafızların Arap dilindeki tahliline fazla yer vermeyeceğini belirtmektedir. Bu tahliller yerine, her âyette olmamak kaydıyla kısmen lafızların manalarına yer verilecektir. Âyetlerin manalarının irdelenmesinin nedeni, âyetlerin sûreler arasındaki ilişkileri göstermedeki önemidir. Elmalılı, tefsirinin içerdiği hususları; nüzûl sebepleri, nâsih ve mensûh, bazen mev'iza ve ahlâk, akâid ve ameller, hükümlerin hakikatlerine yönelik açıklamalar olarak sıralar. Ayrıca tefsirde zamanı ilgilendiren fen ilimlerinden hikmetlere yönelik açıklamalar

⁴¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c.1, ss. 29-30.

yapılırken yararlanmaktadır. Elmalılı, tefsirinin özellikle bu yönden başka tefsirlerde bulunamayacak ayrı bir hususiyeti olduğunu belirtmektedir.⁴²

Geleneksel tefsirlerde de bulunan ara yorum türünde ekstra açıklamalar, Elmalılı'nın tefsirinde makale denebilecek düzeyde geniş tutulmuştur. Ayrıca bu açıklamalar birkaç alanla sınırlı olmayıp, felsefe, sosyal bilimlerin tüm dalları, fen bilimlerinin bulguları, dini ilimler ve dilbilim gibi birçok konuda uzun açıklamalar şeklindedir.

Elmalılı, tefsirini Kur'ân'ın canlı bir kelim oluşunu ve beşerle münasebetini gösteren tarzda yazmış, selefi gibi Kur'ân'ın üstün dili ve içerdiği hikmetler hakkında açıklamalar yapmaya ağırlık vermemiştir. İnsanların anlayacakları, Kur'ân-ı Kerîm'le sıcak bir bağ kuracakları, hayatın içerisindeki olgularla örtüşen bir anlatım tarzını benimsemiştir.⁴³

Elmalılı ihtilafî noktaların arasının bulunması mümkün olmadığı takdirde okuyucuyu tereddütte bırakmamak için ayrı bir çözüm geliştirmeye çalışmıştır.

Elmalılı, her ne kadar geleneksel tefsir çizgisi içerisinde kalmakla eleştirilse de, gündemde olan konularla yakından ilgilenmesi, okuyucuyla bütünleşmesi, felsefî konulara ağırlık vermesi, ara yorum kabilinden makale görünümünde açıklamalarda bulunması, Kur'ân-ı Kerîm tefsirini bir zaman için geçerli görülen belli ilmî ve felsefî görüşlerin çizgisinde sınırlandırarak fikirleri ve vicdanları daraltmamak gerektiği noktasında geleneksel tefsircilerden ayrılmaktadır.⁴⁴

Elmalılı'nın âyetler ve sûreler arasında tenâsüb aradığını görmek mümkündür. Kur'ân surelerinin ilahi tertibinin hikmetini izah etmeye, siyâk ve sibâk irtibatını aktarmaya çalışmaktadır. Surelerin bitimi ile diğer sûrenin başı arasında irtibat kurmaya çalışmakta, kimi zaman zorlama denebilecek yorumlarda bulunmaktadır. Bunun için en çok Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmeye çalıştığı görülür. Bir konunun tefsirinde veya Kur'ânî kavramların açıklanmasında her defasında kaynak olarak Kur'ân-ı Kerîm'in kendinden hareket ederek izahlarda bulunurken, müstakil kısımlar arasında konu bütünlüğünü

⁴² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s.19.

⁴³ Halis Albayrak, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 153-157.

⁴⁴ Albayrak, *a.g.m.*, s. 157.

sağlamak tümüyle mümkün olmamıştır. Bu problem âyet-âyet tefsir etmenin zorluğu olduğu için Elmalılı da bu durumdan kaçamamıştır.⁴⁵

2.3.2. Kaynakları

Elmalılı, mukaddimesinde eserinin belli bir Arapça tefsirin tercümesi olmadığını, çeşitli kaynaklardan faydalanarak hazırladığını belirtmiştir. Eserde yararlanılan temel kaynaklarını da belirtmiştir. Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı, Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/ 1344) *el-Bahrü'l-Muhît*'i ile *en-Nehrü'l-Mâd* adındaki telhîsi, Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin (ö. 730/1329) *Garâibü'l-Kur'ân* ve *Reğâibü'l-Furkân*'ı, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'i ve Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî*'si Tefsir sahasında yararlandığı eserlerdir. Hadis alanında *Kütüb-i Sitte* ile Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eserinden yararlanmıştır. Bunların dışında gerektiğinde İstanbul kütüphanelerindeki birçok tefsire ve fen bilimlerine dair eserlere başvurduğunu da ilâve etmiştir.⁴⁶

2.3.3. Üslûbu

Elmalılı'nın tefsirinde günümüz Türkçesine kıyasla ağır bir dil kullandığı, ancak şiir yazabilecek seviyedeki dil becerisi ve dönemin ilmî eserlerindeki üslûba nispetle eserindeki dili sade tuttuğu söylenebilir.

Elmalılı meâl kısmında Kur'ân-ı Kerîm'in asıl metnine bağlı kalmaya çalışmış, sade bir dil kullanmıştır. Tefsirinde dedilimize geçmiş olan fakat aslı Farsça ve Arapça olan kelime veya tamlamaları aynıyla kullanmıştır. Örneğin "hamd"e "hamd", "rahmet"e "rahmet", "hidâyet"e "hidâyet" demiş, "Sırât-ı Müstekîm", "Rabbü'l-Âlemîn" gibi tamlamaları nüktesinden bir kısmın zayi olması endişesiyle tercüme etmemiştir. Dilimize geçen kelimeleri ise asıl dilindeki anlamıyla değil, dilimizde kazandığı anlam ve tarzda

⁴⁵ Albayrak, *a.g.m.*, ss. 162-163.

⁴⁶ Elmalılı, "Mukaddime", *Tefsîr*, c.1, s. 20; Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", s. 154; Ahmet Karamustafa, "Yeni Bir Din Felsefesi Arayışı ve Elmalılı Hamdi Yazır", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 290.

kullanmayı tercih etmiştir. Dilimizde karşılığını bulamadığı kelimeleri aynen kullanıp açıklamıştır. Uygun gördüğü yerde batı dillerinden gelen kelimeleri kullanmaktan çekinmemiştir. Edebiyatın üstün isimlerinden şiir, mesel iktibas etmiştir. Yeri geldiğinde devrik cümleleri kullanarak Kur'ân-ı Kerîm'deki nükteleri duyurmak istemiştir.⁴⁷

Meâl ve tefsir bölümü arasındaki akıcılık farkından şöyle söz edilir:

"*Hak Dini Kur'ân Dili* yüksek bir erkân-ı harbiye haritası gibidir. Ondan daha çok dinî ilimlerle ilgili olanlar istifade edebilirler. Halk ve münevverleri arzu edilen tam istifadeyi sağlayamazlar. Bununla beraber merhum üstadın bu âcize bizzat beyan buyurduğu gibi o eserin meâl kısmı tefsir cephesi kadar hem kuvvetli değil, hem akıcı değildir. Daha doğrusu üstadımız meâllerin tercüme şeklini almasından korkmuş, bu yola gitmeye bir türlü rıza göstermemiştir."⁴⁸

Eserin genelinde kısa cümleler kullanan Elmalılı, anlaşılabilirliği hedeflemiş, bunda da başarılı olmuştur. Bazen uzun, anlam örgüsü sağlam, dil yönünden iyi kurulmuş cümleler de kullanmıştır.

Tefsirdeki üslubun dikkat çeken bir özelliği, bir konuyu anlatırken tüm gerekli bilgileri vermesidir. Bahsettiği konunun kapsadığı tüm hususları sebep-sonucunu içerir şekilde, muhtemel başka boyutlarıyla da ele alarak sonuca bağlamaktadır. Yaptığı tanımlar dil ve terim anlamlarını mutlaka birlikte veren, oldukça net, içermesi gerekenleri içeren, dışında bırakması gerekenleri de dışında bırakan bir tarzdadır. Açıklamalarında mutlaka Kur'ân-ı Kerîm'i, sünneti veya muteber farklı kaynakları referans vererek konunun tüm boyutlarına bir arada yer verir. İhsân kavramı hakkındaki şu kısım sözü edilen anlatım özelliklerini bir arada göstermesi bakımından örnek olarak verilebilir:

"İhsân' güzel yapmak, güzellemek, yani zatında ve Allah katında güzel olan ameli, layık olduğu şekilde gereği gibi yapıp o amelin hüsn-i zâtisini, hüsn-i vâfisi ile süslemek demektir. Zira birçok güzel şey vardır ki, yapılırken çirkinleştirilir. Resulullah Efendimiz, meşhur iman hadisinde ihsânı şöyle tefsir buyurmuştur: 'İhsân, Allah'a görüyormuşsun gibi kulluk eylemendir. Çünkü sen, O'nu görmezsen O, seni görür' (Buhârî, İman,37). Binâenaleyh ihsân, İslâm'ın kemâлиндendir. Bunun için düstur-ı İslâmşöyle hülâsa edilebilir: Evvelâ temizlik, sâniyen güzellik. İslâm'ın لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ kelime-i tevhidinden, euzü besmelesinden, abdest ve namazdan tut da, bütün evâmîr-i nevahisinde,

⁴⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, ss. 16-18; Ali Yılmaz, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya*, TDVY, Ankara, 1991, s. 34.

⁴⁸ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1952, c. 1, s. 7; Ayrıca bkz. Mahmut Öztürk, "Kelime Bağlamında Elmalılı Meâlinin Bazı Özellikleri", *Büyük Kur'ân Mütefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 182.

hep bunun tatbikını bulursunuz. Bu âyette de **أَسْلَمَوْجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ** (Hayır! Kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz, Allah'a teslim ederse, işte onun Rabb'inin yanında ecri vardır... Bakara 2/112) bunu, icmal etmiştir: Allah'a yüzü temiz, özü güzel."⁴⁹

Yukarıda yer verilen bölümde Elmalılı ihsan kavramının önce sözlük, sonra terim anlamını verir. Ardından hadisteki anlamdan hareket ederek ihsan kavramının hayatın tüm boyutlarıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu pasaj, Elmalılı'nın tefsir yönteminin özünü de bize vermektedir.

Elmalılı Tefsirinde dil ve edebiyat bakımından çok çeşitli kaynaklardan bilgiler aktarmıştır. Çoğu zaman kelime meâli üzerinde yoğun biçimde durduğundan en çok Arapça sözlükleri kullanır.⁵⁰ Tanzimat'tan sonra ağırlığı hissedilen Fransız kültürünün etkisiyle kelime ve terimlerin açıklanmasında yer yer Fransız dil ve kültüründen alıntılar da yer bulur.

Tefsirin dili dönemi açısından sade olarak addedilse de, Türkçenin günümüze kadar geçirdiği büyük dönüşüm nedeniyle titiz bir sadeleştirme çalışması yapılması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Çünkü eserin orijinal dilinin daha çok ilmî faaliyetlerle meşgul olan kesimin anlayacağı düzeyde olduğu söylenebilir. Eserin anlam derinliğinden kayıplara neden olması kaçınılmaz olmakla beraber azâmî özen ve gerekli tahkiklerin yapıldığı bir sadeleştirme faaliyeti genel okuyucu kitlesi için gerekli görünmektedir.

2.3.4. Rivâyetleri Kullanımı

Elmalılı'nın tefsirinin dört kaynağından ilki Kur'ân-ı Kerîm, sonraki iki kaynağı rivâyetler, son kaynağı ise ilmî çerçevede yapılacak te'vîl ve dirâyetdir. Modernleşmenin İslâmi hüviyeti silikleştirmemesi gerektiğini düşündüğünden -muhtemelen tepkisel bir yönü de olmak suretiyle-⁵¹ geleneğe ayrı bir önem verip, rivâyetlere oldukça geniş yer

⁴⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 468.

⁵⁰ "Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît* ve eserin Ahmed Âsım tarafından Türkçe'ye çevirisi olan *Kâmus Tercümesi* (*Okyânûsü'l-Basît*), *el-Kâmûs*'un Arapça şerhi olan Zebidî'nin *Tâcü'l-Arûs*'u kullandığı sözlüklerdir. Kelimelerin terim anlamları ve kavram açıklamaları için de Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si, bunun ihtisarı olan Süyûtî'nin *ed-Dürri'n-Nesîr*'i, Fîrûzâbâdî'nin *Besâ'iru Zevî't-Temyîz*'i ve Ebu'l-Bekâ'nın *el-Külliyât*'ına başvurulmuştur." Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", s. 155.

⁵¹ İsmail Kara, Elmalılı'nın tefsirinde koyduğu tavrın Elmalılı'yı tam yansıtmadığını, şartların onu korunmacı bir tavra yönelttiğini belirtir: "II. Meşrutiyet dönemi içerisinde yazan, konuşan, dersler veren, meslekî ve siyasî üst görevler üstlenen, din, siyaset, fikir sahalarında görüşler açıklayan Elmalı

verir. Kimi zaman dirâyet yönünü bırakıp rivâyetleri genişçe aktarmaya yöneldiğini görmek de mümkündür. Eserde Kütüb-i Sitte ile birlikte sahih, sünen, mu'cem, musannef, müsned, tarih, ricâl ve şemâil gibi çeşitli kaynaklardan çok sayıda rivâyet nakledilmiştir. İbnu'l-Esîr'in ö. (630/1233) *en-Nihâye*'si, İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i, Beyhaki'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Tâberani'nin (ö. 360/971) *Mu'cemü'l-Kebîr*'i, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *e1-Musannef*'i, Deylemî'nin (ö. 509/1115) *Müsnedü'l-Firdevs*'i, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*'i, İbn Hâcer Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i ve Kadi İyaz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*'sı, Ebû Şeyh İbn Hibbân'ın (ö. 369/979) *Kitabetü'l-Azame*'si, Beyhâki'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*'si, Hâkim et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Nevâdirü'l-Usûl*'ü, İbn Kemâl'in (ö. 940/1534) *Kitâbü'l-Erbain*'i gibi birçok hadis eserinden faydalanılmıştır.⁵²

Genel olarak muteber kaynaklardan sahih hadisler nakletmekle birlikte hasen ve zayıf hadisleri kullandığı da görülür. Sözü edilen eserlerden alınan rivâyetler tahkîk ve tahrîcedilmeden verilmiştir. Öyle ki, eserine aldığı tefsirle ilgili rivâyetleri bizzat hadis kaynaklarından almayıp tefsirlerdeki gibi nakletmiştir. Bazı rivâyetleri aldığı esere ve müellife atıfta bulunmuş, bazen de hiç isim zikretmeden hadisın tercümesini eklemiştir. Bu rivâyetlerin tamamı sahih hadis kaynaklarında geçen türde değildir. Dolayısıyla müfessirin bu hadisleri sahih veya en azından muteber olduğu düşüncesiyle tahrîc etmemiş olduğunu söylemek kabildir.⁵³ Sıhhatli olmayıp meşhur olan sözleri bazen kullanmış, üzerinde açıklamalar yapmış, ancak bu sözlerin hadis kaynaklarında geçip geçmediğini belirtmiştir.⁵⁴ Elmalılı'nın "*eshâb-ı âsâr demişlerdir ki*" gibi meçhul kalıplarla hadis naklettiği de görülür.⁵⁵ İsrâiliyyât türünden rivâyetlere karşı ihtiyatla davranılması gerektiğini düşünmekte, İsrâiliyat olduğunu belirterek kullanmakta veya yer

Hamdi Efendi'den hayli farklı bir âlim portresi ile karşı karşıyayız artık. Hem inzivada ve göz hapsinde hem aktif ve siyasî merkezin kendisine verdiği dinî-ilmî bir görevi yürütüyor. Bu yüzden Elmalılı Hamdi Efendi'nin birinci ve ikinci dönemlerinde edindiği tecrübeleri devreye sokarak, zaman zaman ilk iki dönemle tezat teşkil edecek şekilde tavırlar takındığını, açılma ve yeni yorumlardan ziyade muhafazayı öne çıkararak fikirler beyan ettiğini göreceğiz. Aslında burada Elmalılı Hamdi Efendi'nin siyasî mücadeleyi bütünüyle terk etmediğini tekrar söylememiz lazım. Yeni siyasî mücadele II. Meşrutiyet devrinde olduğu gibi bağırın, yüksek sesle ve açık ifadelerle yapılan bir mücadele olmaktan çıkacak, daha ilmî kurallara uygun, daha derin ve sessiz fakat muhtemelen daha kalıcı bir mücadele şekline bürünecektir." Kara, "Üç Devir, Üç Hamdi Efendi", s. 21.

⁵² Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", ss. 154-155.

⁵³ Sami Şahin, "Hak Dini Kur'an Dili Adlı Eserde Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hadise Yaklaşımı", *Diyanet İlmî Dergi*, 2015, c. 51, S. 3, s.120.

⁵⁴ Şahin, *a.g.m.*, s. 124.

⁵⁵ Şahin, *a.g.m.*, s. 125.

vermemeyi tercih etmektedir. İsrailiyat için "esâtîru'l-evvelîn" ifadesini kullanması da, tarihi haberlerin mutlak doğruluğundan ziyâde bilinmesini istediği anlamına gelir.⁵⁶

2.3.5. Eserin Orijinal Yönleri ve Değerlendirme

Elmalılı, tefsirinde geleneksel tefsirlerde olduğu gibi kelimelerin sözlük ve ıstılâhî anlamlarını vermekte, sureler arasındaki insicâmı ortaya koymaya çalışmakta, nüzul sebepleri, rivâyetler gibi unsurlara yer vermektedir. Genel olarak geleneksel çizgide olmayı sürdürmüştür. Bununla beraber o günün tekniğine ve ilmi gelişmelere ilgisiz kalmamış, sayfalarca teknik bilgi verdiği de olmuştur. Elmalılı düşünce tarzı itibariyle her yüzyılda bir Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinin dönemin gelişmeleri de dikkate alarak yapılması gerektiğini savunur.

Geleneksel yaklaşımdan ayrılmadığı için zamanın gereklerini yeterince gözetmediği ve dini düşünüşü ihya edemediği şeklinde eleştirilmiştir. Ancak bu konu üzerine Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) şu sözleri sarf eder: "Hangi âlim, hangi mütefekkir vardır ki, eski ile ilgisini büsbütün kesmiş bulunsun? Ya 'İslâm meselelerini asrın idrakine söyletmedi'⁵⁷ sözünün manası ne olsun? Asrın kabul edebilmesi için İslâm meselelerine başka bir hüviyet mi vermeli? (...) Dini meselelerin sabit olan mahiyetleri, asrın idraki bahanesiyle tağyîr edilemez. Belki bu meseleler, asrın tefhîm ve müdafaa usulleri dairesinde tahrîr ve telkîn edilir. İşte Hamdi Efendi bu veçhile hareket etmiştir."⁵⁸

Eserde Ehl-i Sünnet çizgisi dışına çıkmamış, farklı mezheplerin anlayışlarına yer vermemiştir.

⁵⁶ Hüseyin Akyüzoğlu, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivâyetlerine Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi*, 2016, S. 65, s. 299.

⁵⁷ Bu ifadeyle Elmalılı'nın tefsirinde gelenekçi (tradisyonalist) kalması hakkında, rasyonalist olan Muhammed Abduh taraftarı Mehmet Âkif'in sözü kullanılarak yöneltilen bir eleştiriden söz edilmektedir. Çünkü Elmalılı tefsirinde müceddid değildir. Elmalılı'ya göre İslâmı asrın idrâkine söyletmek gerekmemektedir; eskilerin telâkkîlerini asrın idrâkiyle müdafaa yeterlidir. Ömer Rıza Doğrul, "Kaybedilen Büyük Âlim Elmalılı Mehmed Hamdi", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1942, s. 2. Ömer Rıza Doğrul'un bu tespitlerini İsmail Kara şöyle değerlendirmektedir: "Elmalılı bir dönem Osmanlı Devletini (ve kendisini) tahkîm edeceğini düşündüğü ve bu yüzden savunduğu yenilikçi fikirlerin bir kısmını, İslâm'ın, Türkiye'nin (ve kendisinin) aleyhinde işlemesi muhtemel başka bir dönemde savunmaktan uzaklaşmış ve asılları sağlamlaştırmayı tercih etmiştir." İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, Dergâh Yay., İstanbul, 2017, s. 447.

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Diyanet İşleri Reisliği, Yay., Ankara, 1974, s. 613.

Elmalılı efrâdını câmi', ağıârını mâni türden bir üslup kullanmış, açıklayıcı ve meseleleri netliğe kavuşturmak isteyen bir tutum benimsemiştir. Yaptığı açıklamalar ise uzunca ve yoğun denebilecek kabildendir.

Eserin orijinal yönü, dönemine kadar örneği olmayan bir türde dirâyet yöntemini kullanan en önemli Türkçe bir tefsir olmasıdır. Elmalılı tefsirini yazarken kısmen değil de, eserin tamamında kendi birikimine dayalı özgün açıklamalar yapmış olsaydı, eserin aşılması halen mümkün olmayan genişliği, derinlik anlamında da ayrı bir boyuta taşınabilirdi.⁵⁹

Elmalılı hakkında, Türkçe bir tefsir yazdığı için, Kur'ân-ı Kerîm'in üstün belağatini, icazını ve kadîm geleneğin birikimi olan Arapça eserlerden yararlandığı bilgileri tercüme zorluğunun üstesinden gelmekte muadilinin olmadığı söylenebilir.

⁵⁹ Albayrak, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", s. 168.

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI TEFSİR EKOLLERİNDE KEVNÎ ÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. KEVN VE KEVNÎ ÂYETİN TANIMI

"Kevn" kelimesi sözlükte bir olay veya varlığın olması demektir.⁶⁰ İslâm düşüncesinde "evren" anlamında kullanılan bir kelimedir. Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'deki bir şeyi yokluktan varlığa çıkaran "kûn (ol!)" ilâhî emri ile etimolojik ilişki içerisindedir. Böylece "kozmojoloji-evrenbilim", "ilmü'l-kevn" terimiyle örtüşmektedir.⁶¹ Kevnle ilgili âyetlere ise "kevnî âyet" denir.

2. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE İLMÜ'L-KEVN

Kozmojolojiye bakış açıları, ortaçağ İslâm ilim dünyasında ağırlıklı olarak Filozoflar, Kelâmcılar ve Mutasavvıflar olarak üç grupta şekillenmektedir. Farklı noktalara odaklanan bu kozmojolojilerin ortak noktası ise Yaratıcı-evren ilişkisinin mahiyetini ortaya koymalarıdır. Bu düşünce ekollerinin kozmojolojisine ve kevnî âyetleri yorumlama tarzlarına bakıldığında her birinin kendine has biçimde Kur'ân'ı yorumladığı görülmektedir. Bu yaklaşım farkına örnek verilirse; kelâmcılarda âlemin Yaratıcı ile olan bağı, evrendeki kevn ve fesâd ile doğrudan yaratıcı irâdeye bağlanmaktadır. Mutasavvıflar ise Yaratıcı'nın isim ve sıfatları ile âlemin görünen özellik ve davranışlarını sembolik bir anlayışla birleştirmektedir.⁶²

Klasik İslâm düşüncesinin hâkim kozmojolojisini Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâturidiyye gibi mezheplere mensup kelâmcılar oluşturmuştur.⁶³ İslâm âlimleri Kur'ân ve hadislerden yola çıkarak bir evren modeli geliştirmeye çalışmışlardır. Kevnî âyetleri açıklarken kelimelerin lafzî ve zâhirî anlamlarını esas almış, rivâyetlerden yararlanmış ve

⁶⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., s. 363.

⁶¹ Mehmet Bulğen, "Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Âyetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği", *Kelam Araştırmaları*, 2015, 13/1, s. 67.

⁶² Bulğen, *a.g.m.*, s. 69.

⁶³ Bulğen, *a.g.m.*, s. 70.

ihtiyaç duyduklarında da İsrâiliyyât'tan haberlerle boşlukları tamamlamaya çalışmışlardır. Kelâmcılar, aklî ve ilmî verilerin naklî kaynaklara ters düştüğünü düşündükleri zaman ise bu verileri reddetmiş veya naklî kaynaklarla arasını bulmaya çalışmışlardır. *Yeni İlm-i Kelâm* adlı eserinde İsmail Hakkı İzmirli Kur'ân'daki kevnî âyetleri yorumlama konusundaki ölçüyü şu şekilde ifade etmektedir:

"Kur'ân-ı Mübîn bir bilim (fen) kitabı değildir. Onun nazariyyât ve faraziyyât-ı fennîyi muhtevî bulunması da asla meşru değildir. Fen tecrübî olmakla daimî tahavvüle ma'ruzdur. Kur'ân ezelî ve ebedî bir hakikat olmakla değişimden korunmuştur. Asla tahvîle ma'ruz olmayan âyât-ı kerîmeyi dâimî tahvîle ma'ruz olan bir nazariyye ve faraziyye ile tevfiğe çalışmak maksûd-u bi'z-zât olmayan meâni-i Kur'âniyye'yi maksûd-u bi'z-zât göstermek rûh-u Kur'ân'a muğâyirdir. Mahzuru da büyüktür. Evet, fenn-i sahîhin telkîn ettiği hakîkât Kur'ân-ı Kerîm'in teblîğ ettiği hakîkate muhâlif olmaz."⁶⁴

İlmin verilerini kevnî âyetleri yorumlarken kullananlara Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillânî (ö. 403/1013), Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi kelâm âlimleri örnek verilebilir. İlmî verileri kullanmada en önde gelen kişi ise *Mefâtîhu'l-Gayb* isimli dirâyet tefsiri ile Fahreddîn er-Râzî'dir.⁶⁵

3. TEFSİR EKOLLERİNDE KEVNÎ ÂYETLERE YAKLAŞIMLAR

Kur'ân-ı Kerîm'de en fazla değinilen konulardan olan kâinattan bahseden 750 civarında kevnî âyet vardır. İslâm âlimlerinin kozmoloji hususunda olduğu gibi temel düşünce farklılıkları, âyetleri yorumlarken farklı yöntemler kullanmalarına yol açmıştır. Bu nedenle müfessirlerin kevn ile ilgili âyetleri yöntemlerine göre birbirlerinden farklı biçimde tefsir ettikleri görülmektedirler. Bazı müfessirler özellikle modern dönemde revaç bulan bilimsel metodu kullanırken; bazı müfessirler kelâmî, bazısı işârî yaklaşımı benimsemiştir. Elmalılı'nın yorum tarzını, metodunu, etkisinde kaldığı baskın türü tespit etmek için farklı tefsir ekollerinde kevnî âyetlerin ele alınışına örnekler verildiğinde

⁶⁴ İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946), *Yeni İlm-i Kelâm*, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341/1923, c. 1, s. 16.

⁶⁵ Bulğen, "Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Âyetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği", s. 71.

Elmalılı'nın metodu daha iyi anlaşılmaktadır. Burada Elmalılı'nın tefsîrinin yaygın olarak en yakın görüldüğü tür olan bilimsel tefsir metoduna genişçe yer verilmektedir.

3.1. DİRÂYET/RE'Y TEFSİRLERİ

Zehebî re'yi şöyle tarif etmektedir; "Re'y, itikad, ictihâd ve kıyâsa itlak olunur ve re'y ehli, kıyas ehlidir."⁶⁶ Re'y tefsiri hakkında ise şöyle der: "Re'y tefsiri, Kur'ân'ı ictihâdla tefsîr etmeye denir. Sonra müfessirin Arap dilini, onun kelimelerinin amaçlarını, Arapça lafızları, delaletini, başvurduğu cahiliye şiirlerini ve nüzul sebeplerini bilmesidir. Ayrıca nâsih-mensûhu ve müfessire lâzım olabilecek tüm edevâtı bilmesidir."⁶⁷

Re'y tefsiri ve aklî tefsir de denilen bu yöneme göre müfessir rivâyet tefsiri metodunu ve kaynaklarını kullanmakla yetinmeyip, yer yer bu kaynaklardaki bilgileri eleştirmektedir. Rivâyetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır.⁶⁸

Re'y tefsiri/aklî tefsir bazı nedenlerden dolayı tartışma konusu olmuştur. Bunun sebebi Allah ve Kitâbullâh hakkında bilgisizce ve zannı ile konuşulması⁶⁹ ihtimalidir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şu âyetle yasaklanmıştır: "قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطُنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ" De ki: *Rabbim ancak açığıyla gizlisiyle bütün kötülükleri, günahı, haksız yere sınırı aşmayı, hiçbir zaman delil indirmedeği bir şeyi Allah'a şirk koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*"⁷⁰

Taberî'ye göre nassa dayandırmadan Kur'ân'ı te'vîl eden kişi, Allah'ın hiçbir bilgivermediği konularda bilgisizce konuşmuş olmaktadır. Buna göre aklî tefsiri yapan kimse isâbetli yorumlarda da bulunsa, yaptığı şey nehyedilen, sakındırılan, günah bir fiildir.⁷¹

⁶⁶ ez-Zehebî, *İlmü't-Tefsîr*, Dâru'l-Meârif Matbaası, Kahire, h. 1119, s. 48; Salâh Abdulfettâh el- Hâlidî, *Ta'rîfu'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kalem Matbaası, Şam, 2008, s. 413.

⁶⁷ ez-Zehebî, *a.g.e.*, s. 48; el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 414.

⁶⁸ Abdühamit Birişik, "Tefsîr", *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 286.

⁶⁹ Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2009, s. 193.

⁷⁰ A'râf 7/33.

⁷¹ Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I, 55-56 (Bulut, *a.g.t.*, s. 193'ten naklen)

Re'y ile tefsir muhtemel sakıncalar barındırsa da, rivâyet tefsirlerinin en kapsamlısı Taberî tefsirinde de rivâyetlerin akılcı bir biçimde tasnifi yapılmakla kalmayıp, yer yer derin tahlillere ve değerlendirmelere rastlanmaktadır. Çünkü dirâyet tefsiri gerekli bir tefsir yöntemidir. İslâm toplumlarında değişimlerin ve problemlerin ortaya çıkmaya başlamasına eşlik ederek meselelerin aklî bir perspektifle değerlendirildiği görülmektedir. Re'y tefsirleri ilk olarak Arapça'yı bilmeyenler için lügavî tefsirlerde yer alan dil tahlilleri ile başladığı söylenebilir. Akabinde Hasan-ı Basrî ve takipçilerinin aklî açıklamaları dirâyet tefsirinin yeni bir dal olarak ortaya çıkışını sağlamıştır. Özellikle kelâm konularının tartışılması nedeniyle çokça kelâmî tefsirler yazılmıştır. Kelâmî tefsirler Hz. Peygamber'den, sahâbe ve tâbiînden gelen rivâyetlere önem vermektedirler. Aynı zamanda özellikle inanç konuları üzerinde aklî yorumlar yaparak Kur'ân'ı, Kur'ân'dan çıkardıkları prensiplere göre tefsir etmişlerdir.⁷²

Dirâyet yönteminde özellikle kelâmî konuların cedel mantığı ile irdelenip ayrıntılar üzerinde detaylı biçimde durulmasının kimi zaman konuyu orijininden uzaklaştırdığı getirilen eleştirilerden biridir. Bu anlamda Fahrüddin Râzî'nin tefsirini örnek olarak vermek mümkündür.⁷³

Dirâyet tefsirlerinin kevnî âyetleri değerlendirme biçimine yakından bakmak konumuzun amacını teşkil etmektedir. Bu noktada Elmalılı'nın çokça atıfta bulunduğu, karma bir metot uygulayarak açıklamalar yapmaları bakımından benzer olan Râzî tefsirinden örnek verilebilir.

Ra'd Sûresi 3. âyette "وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا" (*O yeri yayıp döşeyen, onda oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getirendir.*)" buyurulmaktadır. Râzî, yerin bir ölçü ile yayılmış olmasının bu ölçüyü tahsis eden özel bir muhassısı gerektirdiğini söylemektedir. Çünkü yerin bundan başka ölçülerde de olması mümkündür. Râzî'nin medd hususunu "uzamak" olarak ele aldığı görülmektedir, ardından yeryüzünün küre biçiminde olduğunu belirtir. Çünkü "uzamak" işi yeryüzü düz olduğu takdirde geçerli olacaktır. Ancak arzın küre biçiminde olması sabit bir bilgidir. Dolayısıyla

⁷² Birişik, "Tefsîr", *DİA*, s. 286.

⁷³ Talip Özdeş, "Kültür ve Ortak Zihniyetin Yoruma Etkisi Açısından Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 2: Tarihten Günümüze Kur'âna Yaklaşımlar*, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2010, ss. 225-226; Mahmut Kaya, "İbn Rüşd Sonrası İslâm Felsefesinin Durumu", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutları İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, Asitan Yayıncılık, 2009, Sivas, c. 1, s. 78.

Kur'ân'ın ifadesiyle bu bilginin arasının bulunması gerekmektedir. Burada Râzî şunları söylemektedir: "(...)Yeryüzü büyük bir cisimdir. Küre, son derece büyük olduğunda, onun her bölgesi ve parçası, dümdüz imiş gibi görünür. Bunun ile aslında dümdüz arasındaki farkı ancak Allah bilir. Baksana Cenâb-ı Hak, 'Dağları kazıklar yapmadık mı?'⁷⁴ buyurmuş ve o dağları, bazı insanlar onların üzerinde meskun oldukları halde, 'kazık' olarak nitelendirmiştir. İşte burada da böyledir."⁷⁵

Râzî'nin Ra'd: 3. âyete getirdiği yorumda dikkat çeken husus, zâhirî anlam üzerinden akıl yürütme yoluyla muhtemel manaları, problemleri, çelişkileri tespit edip tatmin edici bir açıklamaya varmaya çalışmasıdır. Genel olarak yeri geldiğinde âyetlerle, rivâyetlerle, meşhur olmuş bilgilerle, tabirlerle, mesellerle açıklamalar yapmaktadır. Dirâyet usûlü ile bu bilgileri değerlendirmektedir.

Râzî'nin " *أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ* (Göklerle yer ikisi bitişik bir halde iken, Bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler bilmezler mi, hala inanmayacaklar mı?"⁷⁶ âyeti hakkındaki yorumuna bakıldığında önceki âyetlerle arasındaki irtibatı haber vererek, kudretli olan Allah'tan başkasına kulluğun reddine atıf olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu âyette Allah'ın kudretinin delillerine yönelik işâretleri göstermeye çalışmaktadır.

Râzî, âyetteki "ratk" ve "fetk" ifadeleri üzerinde durmaktadır. Farklı müfessirlerin görüşlerini sıralayıp, uygun bulup bulmadığını gerekçeleri ile belirtip, Ebû Müslim el-İsfahânî'nin yorumuna katılmaktadır. Ancak mezkûr yorum, lafızlara farklı âyetten mana verildiği için, önce felsefî, sonra da işâri bir noktaya kaymaktadır: "Âyetteki 'fetk'(ayırma) ile yaratıp ortaya koyma manası kastedilmiş olabilir. Bu tıpkı, 'O, göklerin ve yerin fâtıdır' (Fâtır:1) ve 'Hayır, sizin Rabbiniz hem göklerin, hem yerin Rabbidir, bunları o 'fâtır' etmiştir (yaratmıştır) (Enbiya: 56) âyetleri gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, yaratmasını fetk ile yaratmazdan önceki durumu da 'ratk' (bitişmek) ile ifade etmiştir. 'Ben derim ki işin özü şudur: Yokluk (adem), sırf yokluktur. Yoklukta, birbirinden ayrılan ve birbirine zıd olan zatlar (varlıklar) ve cevherler yoktur. Aksine

⁷⁴ Nebe 78/7.

⁷⁵ Râzî, Fahrüddin (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaati ve'n-Neşr, Beyrut, 1981, c. 19, s. 4; *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, terc. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara, 1993, c. 13, s. 383.

⁷⁶ Enbiyâ 21/30.

hepsi, sanki birbiri içinde, birbirine benzer tek bir şeydirler. Binâenaleyh eşyâ meydana geldiğinde, varlık ve oluşum tahakkuk ettiğinde, bunlar birbirinden seçilir ve birbirlerinden ayrı olurlar. İşte bu yolla 'ratk', yokluk manasına 'fetk'i var oluş manasına mecaz kılmak güzel olmuştur."⁷⁷

Dirâyet türü tefsirlerin en kapsamlılarından *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı eserinde Râzî'nin verdiği çeşitli bilgileri, farklı tefsîr yöntemlerini birlikte kullanarak değerlendirdiği söylenebilir. Çok sayıda dirâyet tefsirinde çeşitli yöntemlerin bir arada kullanıldığı; bir yandan rivâyetlere değer verilirken diğer yandan dil tahlillerinin yapıldığı, kıraat farklılıklarına dikkat çekildiği ve aklî yorumun geniş biçimde kullanıldığı görülmektedir.⁷⁸ Elmalılı'nın tefsirinde kullandığı yöntem hakkında da Râzî'nin çizgisine benzer bir yol izlediğini söylemek mümkündür.

Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i, felsefe, kelâm ve tabiat konularına dair açıklamaları belâgat kaideleriyle birleştirip vecîz bir üslûpla ortaya koyması nedeniyle çok önem verilen, medreselerde okutulan ve birçok tefsirin kaynağı konumundaki bir eserdir. Eserdeki kevnî âyetlere yaklaşıma bakılacak olursa; örneğin, *الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا* (O Rab ki yeryüzünü sizin için yayılmış bir döşek yaptı)⁷⁹ âyetindeki "firâş" kelimesi tefsir edilirken önce Arapça dilbilgisi açısından detaylı tahlillere yer verilmektedir. Ardından "yayılmış döşek gibi" diyerek tefsir eder. Müfessir sonra arz tepsi gibi düz olmadığı içinşunu ilave eder: "Bu ifade yerin düz olmasını gerektirmez. Çünkü hacminin büyüklüğü ve yüzeyinin genişliği nedeniyle şekli küre olmasına rağmen bize yayılmış düz bir satır gibi görüldüğü reddedilemez."⁸⁰

Beyzâvî *فَسَوِّهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ* (O, semayı yedi gök halinde tanzim etti)⁸¹ ayetinin tefsirinde yedi kat gökler hakkında şöyle demektedir: "Eğer, gözlemciler yedi değil dokuz felek tesbit etmiştir, diye sual edilirse derim ki: Ayette yediden fazlası nefyedilmiş değildir. Şayet bu yedi sayısına Arş ile Kürsi ilave edilirse arada bir ihtilaf kalmamış

⁷⁷ Râzî, *Mefâtîh*, c. 22, ss. 162-163; *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb* tercümesi, c. 16, s. 129.

⁷⁸ Birışık, *Tefsîr*, s. 287.

⁷⁹ Bakara 2/22.

⁸⁰ Beyzâvî, El-Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (ö. 685/1286), *Tefsîru'l-Beyzâvî/Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'r-Reşîd, Beyrût, 2000, c. 1, s. 21; Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, "Astronomi Ve Din", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Kasım-Aralık 1974, S. 6, c. 8, s. 353.

⁸¹ Bakara 2/29.

olur."⁸² Beyzâvî'nin yorumunda âyetle fennin muhâlif görüldüğü noktada "dokuz felek" görüşünü reddetmediği görülmektedir. Bununla birlikte âyetle arasındaki zâhirî muhalefeti de uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır.

Beyzâvî, Kâf sûresindeki "أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ" (Üzerlerindeki göğe bakmadılar mı ki onu nasıl kurup çattık, nasıl süsledik. Onun hiç bir gediği de yoktur)"⁸³ âyetinin tefsirinde kâfirlerin göğe baktıklarında Allah'ın âlemi yaratmadaki kudretini göreceklere ifade etmektedir. Göğün pürüzsüz ve birbirine bitişik tabakalar halinde yaratılmış olması sebebiyle hiçbir yarığı, gediği bulunmadığını ifade etmektedir. Buradaki açıklaması ile bilimin "göklerin kürevi, içiçe ve bitişik halde bulunduğu" görüşünü benimseyerek âyetteki ifadeyi ilmî verilerle açıkladığı görülmektedir.⁸⁴

3.2. İŞÂRÎ TEFSİRLER

Kur'an'ın keşf ve ilham yoluyla açıklandığı tefsirlere "işârî tefsir", "remzî tefsir" veya "tasavvufî tefsir" denir.⁸⁵ Zehebî; "Sulûk ve tasavvuf erbabı tarafından bilinen ve zâhir anlamla bir araya getirilebilen gizli bir işâret dolayısıyla Kur'an'ı zâhir ma'nâsından başka bir anlamla te'vîl etmektir." şeklinde ta'rif etmektedir.⁸⁶

Mutasavvıflar Kur'an-ı Kerîm'i tefsir ederken, âyetlerin zâhirî manasından daha çok bâtını üzerinde durmuşlardır. Çünkü maksadın aksine zâhir anlam ile ihtilafa düşüldüğünü düşünmektedirler. Bu bakımdan rivâyet tefsirine itibar etmemişler, sadece lügavî delâletleri bakımından onların nahvî terkiplerine başvurmuşlardır. Bu müelliflerin tefsiri işârî (sembolik) bir tefsirdir.⁸⁷ Dolayısıyla mutasavvıfların tefsiri hakikî bir tefsir faaliyeti olmaktan ziyâde, zâhirî anlamını bilmek koşuluyla aslî anlamını belirtme gâyesi

⁸² Beyzâvî, *Tefsîr*, c. 1, s. 40; Topaloğlu, "Astronomi ve Din", s. 354.

⁸³ Kâf 50/6.

⁸⁴ Beyzâvî, *Tefsîr*, c. 3, s. 313; Topaloğlu, "Astronomi ve Din", s. 354.

⁸⁵ Birişik, "Tefsîr", s. 287.

⁸⁶ ez-Zehebî, *Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts., c. 2, s. 245 (Mehmet Zeki Süslü, *Tasavvufî Tefsîr Metodu Ve Bâtınî Te'vîl Geleneğiyle Mukayesesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2017, s. 5'ten naklen).

⁸⁷ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller (Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 124.

olmaksızın dinlediği veya okuduğu âyetlere ilişkin çeşitli anlamları kalbinde bulmasıdır.⁸⁸

İşârî tefsir müellifleri Kur'ân'ın derin anlamıyla ilgilenmekle beraber çoğunlukla bâtınîler gibi zâhirî mânaya karşı çıkmamışlar, açık nassla konmuş hükümleri inkâr etmemişlerdir. Mutasavvıflar bu tefsir şeklini insanın gönül ve his dünyasının bir aynası olarak görürler. Âyetlerin iç yorumlarına-katmanlarına ulaşmak için ilmî birikim ve tefekkür kabiliyeti yanında ahlâkî nezâhetin de gerektiğine vurgu yaparlar. Kur'ân'ın dış anlamını Arapça bilenlerin, iç anlamını yakîn ehli olan âriflerin bildiğini belirtmektedirler. İşârî tefsirde zaman zaman zâhirî mâna ile çeliştiği belli olan yorumların yapılarak bâtınî tefsire kaymanın söz konusu olduğu durumlar da göz ardı edilemez.⁸⁹

İşârî tefsir yapan mutasavvıflar önce zihne zâhir mânânın geleceğini, nassların zâhir mânânın üzerine hamledileceğini, bâtınî mananın da âyetin içinde bulunduğunu söylemektedirler.⁹⁰

Kelâmcılar bilginin, temel olarak aklın ve beş duyunun yardımıyla oluşan bir bütün olduğunu belirtmektedirler. Bunların yanında vahyin de bilgiyi kolaylaştırıcı bir yardımcı olduğunu söylemektedirler. Ancak Mutasavvıflar buna "keşf" bilgisini de dâhil etmişlerdir.⁹¹ Bu düşüncenin temelinde Kur'an'ın anlaşılması için nazar (akıl) metodunun yeterli olmayacağı anlayışı vardır. Müşahede'nin (keşf) ise nazar metodunun beraberinde bir yardımcıimkân olarak kabul edilmektedir. Keşfi, bir bilgi olarak kabul etmesi ise Tasavvufu İslam düşüncesinin en üstündeki yapı olarak görmesiyle alakalıdır. Molla Fenârî, insanın Allah-u Teâlâ'nın kelâmını mutlak manasıyla anlayamayacağını düşünmektedir. Zira insanlar farklı keşf mertebelerinde bulunacağından, farklı mertebeler için farklı anlam katmanları söz konusu olacaktır.⁹²

⁸⁸ Süslü, "Tasavvufî Tefsîrlerde Müsterek Yorumlar –Nefs, Kalp ve Ruh'a İşaret Ettiği İddia Edilen Kur'ân Kelimeleri Bağlamında Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/ 2, S. 24, s. 113.

⁸⁹ Birişik, "Tefsîr", s. 286.

⁹⁰ Haydar Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâîf'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/6, c. 6, S. 12, s. 92.

⁹¹ Mehmet Çiçek, "Geçmişin Kozmos'undan Kaotik Çağdaşlığa: Tefsir Bağlamında Bir Çözümleme Denemesi", *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 2: Tarihten Günümüze Kur'âna Yaklaşımlar*, Özkan Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 234.

⁹² Çiçek, *a.g.m.*, s. 237.

İşârî tefsir tarihinde "işaret" kavramı başta bağlayıcılığı olmayan "ikincil" yorumlara verilen isimdir. Bu durum tasavvufî bilginin cedelden korunmasını sağlamıştır. Mutasavvıf "işaret" tabirini kullanırken fıkıh ve akaid alanıyla ilgili âyetler hakkında Ehl-i Sünnet'in fakih ve kelâm âlimlerinin görüşlerine bağlı olduklarını ifade etmeyi amaçlamaktadırlar. Kendi yorumları ise ahlâkla ve nefsin tezkiyesiyle ilgili nasslar hakkındadır. Ayrıca bu yolla yorumlarını istidlâl zaruretiinden kurtarmak istemektedirler. Bununla birlikte işâret tabiri tasavvufun gelişim süreçlerinin bir şahidi olarak zamanla "tahkîk" anlamını kazanarak bir anlam derinliği elde etmiştir.⁹³

İşârî tefsir anlayışı, dünyevileşmeye karşı sufilerin zühd ve ahlâk ile ilgili âyetlerin izahına ağırlık vermeleriyle başlamış, zamanla sistemleşerek müstakil bir tefsir ekolüne dönüşmüştür. Bu ekolün en önemli eserlerinden biri Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 1072) ve *Letâifu'l-İşârât* adlı eseridir.⁹⁴

Kuşeyrî, "*Gökleri gördüğünüz bir direk olmaksızın yarattı, yeryüzüne revasiye yerleştirdi*"⁹⁵ âyeti hakkındaki işârî yorumunda zahiri anlamının yeryüzüne yerleştirilen dağlar iken batınî anlamının ümmeti ayakta tutan veliler olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Benzer bir yorum "*Yeryüzünü sizin için döşek yaptı*"⁹⁷ âyetinde yapılır. Beden ile yeryüzü arasındaki ilişkinin benzeri ruh ile beden arasında vardır. Âyetin devamındaki "*Yağmur ile ölü toprağı diriltir*" âyetiyle bilgiyle kalplerin dirilmesi anlamında yorumlar.⁹⁸

Yine aynı müfessir, yeryüzündeki canlılık semâdan indirilen suyla var edildiği gibi; kalplerin hayatı rahmet suyuyla, sırların hayatı da tazîm suyuyla olur, kimi toplumların hayatı da hayâ suyu ile olur, demektedir.⁹⁹

⁹³ Bekiroğlu, *Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası*, s. 93; Ekrem Demirli, "Kuşeyrî'den İbnü'l-Arabî'ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşârî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2013, S. 40, s. 121.

⁹⁴ Bekiroğlu, *a.g.m.*, s. 94.

⁹⁵ Lokman 31/10.

⁹⁶ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (ö. 465/1072), *Letâifu'l-İşârât*, (tah. Abdullatif Hasen Abdurrahman), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, c. 3, s. 17.

⁹⁷ Bkz. Bakara 2/22; Taha 20/53.

⁹⁸ Demirli, *Kuşeyrî'den İbnü'l-Arabî'ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşârî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi*, s. 129.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 291; Süslü, *a.g.t.*, s. 129.

Klâsik dönem tefsir geleneğine bağlı olan Elmalılı da bazen ile işârî tefsir örnekleri sunar.¹⁰⁰ Mesela, Sebe Sûresi 15. âyette geçen "بلدة طيبة" (ne güzel bir ülke) ifadesi hakkında şöyle der: "İttifâkât-ı bedîhadandır ki bu lafız ebced hesabıyla İstanbul'un fethine tarih (857/1453) düşmüştür. Bu, Molla Câmî (v.1492/898) merhumun bir hediyesi olmak üzere maruftur."¹⁰¹ Elmalılı, işârî türdeki bu yorumları kaydederken, kaynak olan referansları zikreder. İşârî kaynakları çoğunlukla Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı meşhur eseri, Ebu Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), Şihâbuddin el-Âlûsî'nin (ö.1270/1854) eserleridir. Elmalılı, ilk ikisinin tespitlerini tereddütsüz verirken, İbn Arabî'den yaptığı aktarımlarda temkinli davranmakta, zaman zaman onu ilmi ölçüler içinde tenkit etmektedir.¹⁰² Kevnî hususlarda bu tür yorumlara yer verip vermediğine ileride bakılacaktır.

3.3. BİLİMSEL TEFSİRLER

Bilimsel tefsirin geç dönemde ayrı bir tür olarak isimlendirilmesinden dolayı tek ve belirli bir tanımı yoktur. Zehebî (ö.1398/1977) bilimsel tefsiri tanımlarken; "Kur'ân metninde ilmî ıstılahları hâkim kılan, muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri O'ndan çıkarmaya çalışan bir tefsirdir."¹⁰³ der.

Emin el-Hûlî (ö.1385/1966), "Kur'ân ifadelerindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşidi"¹⁰⁴ olarak tanımlamıştır.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 3802-3803; Mustafa Akman, "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Haziran/2017, c. 10, S. 50, s. 838.

¹⁰¹ Elmalılı, *a.g.e.*, c. 6, s. 3956; Muhammed Çelik, "İşârî Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Hamdi Yazır'da İşârî Tefsir", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 4, S. 2. s. 22-23; Akman, "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", s. 838.

¹⁰² "Muhyiddini Arabî kuddisesirruh hem ekâbiri ulema ve meşâyihden hem de müfessirinden olduğundan kendisinin Şakkı Kamer mu'cizesinin nazarlarda vukuunu muhtemil addetmesinde erbabı şükûk tarzı tefekkürlerine muvafık bir sureti izyahiye bulabilirler. Lâkin hamdolsun biz onlardan değiliz. Cenabı Allah'ın her şey'e kadir olduğuna ve kavanini tabiiyye anın 'kün' emrinin muktezasından başka bir şey olmadığına ve Kur'ân-ı Azîm'in mahzı hakikat idiğine imanımız vardır." Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 4636; Mustafa Kara, "Hak Dini Kur'ân Dilinde Tasavvuf Kültürü Üzerine -Hira'dan Viyana'ya Bir Çizgi", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 231-240; Akman, *Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 838.

¹⁰³ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 11, s. 474; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, s. 423.

¹⁰⁴ Emin el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev: Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, Kur'ân Kitaplığı Yay., İstanbul, 1995, s. 41.

"Kur'ân-ı Kerîm'de geçen çeşitli bilim dallarıyla ilgili âyetleri, çağın ilmî icat ve gelişmeleri doğrultusunda yorumlayan bir tefsirdir." ¹⁰⁵ şeklindeki tanımda çağın gelişmeleri doğrultusunda yapılan bir tefsir türü olduğuna atıf vardır.

Abdüsselâm Abdülmecid Muhtesib ise "İlmî tefsir taraftarlarının Kur'ân'daki ibareleri ilmî nazariye ve ıstıhlara mecbur bıraktığı ve bütün çabayı muhtelif ilimlerin mevzularını ve felsefî görüşleri Kur'ân'daki cümlelerden çıkarmaya harcadıkları tefsirdir."¹⁰⁶ biçiminde tanımlar. Söz konusu tanımların temelini Kur'ân'ın tüm ilimleri hâiz olduğu düşüncesi teşkil eder.

XIX. yy.'da gelişen Batı'nın üstünlüğü karşısında toparlanma ihtiyacı o dönemdeki kimi ilim adamlarının gündemi olmuş, yeni akımlar ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın geri kalması, birçok İslam ülkesinin bilimsel gelişmeler ve teknolojik üstünlüğe sahip Avrupalı devletlerin sömürgesi durumuna düşmesi gibi nedenlerle dinin güncel yorumunun din aleyhtarı propagandalar ve ortam karşısında güçlü hale getirilmesine çalışılmıştır.¹⁰⁷ Genç nesillerin, kalkınmanın koşulu olan bilimsel faaliyetlere ve çalışmaya yönlendirilmesi ve Müslümanların yaşadığı geri kalmışlık psikolojisinin ve entelektüel travmanın atlatılabilmesi için entelektüellerin çözüm üretmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu anlamda İslam dünyasında (Afganistan, Mısır, Hindistan, İran gibi) Kur'ân tefsiri alanında da bilimsel/ilmi tefsir türünde eserler verildiği görülmektedir. Müslüman düşünürler ve müfessirler Avrupa'nın yükselişindeki etken olan bilimlerin kaynağının Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ya da Kur'ân-ı Kerîm'de aslının bulunduğunu söylemişlerdir. Bu duruşun inançlara yönelik saldırılara karşı psikolojik ve entelektüel bir savunma hareketi olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

Bilimsel tefsir modern döneme has olsa da, temellerini Kindî'ye (ö. 252/866)¹⁰⁹ veya ondan sonraki İslâm filozoflarına dayandıranlar vardır. İlmî tefsir metodunu ilk

¹⁰⁵ Ali Eroğlu, *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*, Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Erzurum, 2002, s. 112.

¹⁰⁶ Abdüsselâm Abdülmecid Muhtesib, *İtticâhâtut-Tefsîr fi'l-Asri'r-Râhin*, s. 247; Ali Ekber Babai, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", *Misbah Dergisi*, 2014, y. 3, S. 9, s. 54.

¹⁰⁷ Menderes Gürkan, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S. 6, s. 212.

¹⁰⁸ M. Suat Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği" *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2011/1, c. 16, S. 30 ss. 96-97; Talip Özdeş, "Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 2010, s. 18.

¹⁰⁹ Kindî'nin müstakil bir tefsir eseri mevcut değildir. Ancak öğrencisi Ahmed b. el-Mu'tasım'ın Rahmân 55/6 âyeti (وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ) hakkındaki sorusuna dair yazdığı "Göklerin Allah'a Secde Ve İtaat Ediş Üzerine" adlı makalesi tefsirle ilgisini inceleme imkânı vermektedir. Kindî, âyeti önce dilsel

gündeme getiren Gazzâlî (ö.505/1111), *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserini Kur'ân'da tüm dünyevî ilimlerin aslının bulunduğu ve Kur'ân'dan ilim ve marifet deryası olarak yararlanılabileceği iddiası üzerine yazmıştır.¹¹⁰ İlmî keşifleri Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada etkili bir kaynak olarak gören bazı ilim adamları da ilmî tefsir yöntemini benimsemişlerdir. Gazzâlî'den sonra Fahrüddin er-Râzî *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı ilk bilimsel tefsiri yazmıştır. Râzî, tefsirini Kur'an'ı, İslâm'ı ve Ehl-i Sünnet'i savunmak, güçlendirmek ve ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek için yazmıştır. Rivâyet ve dirâyet yöntemini birlikte kullanmış, birçok yerde naklî bilgileri aklî delillerle, bazen de felsefî tartışmalara yer vererek eserini yazmıştır.¹¹¹ İbn Ebî'l-Fadl el-Mursî (ö. 655/1257) bilimsel tefsir metodunun temelini teşkil eden fikirlere sahiptir.¹¹² Suyûtî de (ö. 911/1505) bilimsel tefsire dair görüşlerini tefsirinden daha çok Ulûmu'l-Kur'ân alanındaki *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* isimli eserlerinde¹¹³ ifade eder. Bedrüddîn ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak*, Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1186/1772) *Mârifetnâme*'de ilmî tefsir yöntemini uygulayan isimlerdir. Bu isimler ilmi tefsirin XIX. yüzyıl öncesinde de varlığını göstermektedir. XIX. yüzyıla gelene kadar ilmî tefsirde bir duraklama olmuş, Mısırlı bir doktor olan Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö.1306/1888) *Keşfü'l-Esrâr*¹¹⁴ isimli eseriyle bu ekolü tekrar canlandırmıştır.¹¹⁵ Ancak

yönden izah eder, akabinde ilmin verileri ışığında akıl yürütür. Bu makaledeki tefsir yönteminin özü; aklî verilerle âyeti açıklama biçimindedir. Kindî'nin tefsir etme çabası, onun müfessir kimliğinden çok, bir İslâm bilgininin Kur'ân'la iletişim kurma çabasına işaret ettiği söylenebilir. Yakûp b. İshâk el-Kindî, "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edışı Üzerine", *Kindî-Felsefî Risâleler* içinde. haz. Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik Yay., 2014; Hasan Yücel, "Kindî Ve Bazı Âyet Yorumları", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 54, S. 2, ss. 165-186.

¹¹⁰ Gazzâlî, Ebu Hâmid, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Mısır, 1329, s. 29; Abdurrahman Ateş, "Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki İlk Muharriki", *AÜİFD*, 2003, c. 44, S. 1, s. 113; Şehmus Demir, "Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, ss. 401-424, s. 403.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtîh*, c. 13, 46-5; Lütfullah Cebeci, "Mefâtîhu'l-Ğayb", *DİA*, c. 28, s. 348.

¹¹² el-Mürsî'ye göre, Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş ve gelecek bütün ilimleri, dini ilimleri ve tıp, matematik, astronomi gibi sonradan ortaya çıkan ilimleri kendisinde toplayan bir kitaptır. Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006, 11/126-127; Ayrıca bkz. Celal Kırca, "Kur'ân ve Modern İlimler", *Diyanet Dergisi*, 1985, c. 20, S. 2, s. 82.

¹¹³ Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, S. 4, 2002, s.122.

¹¹⁴ Üç bölüm içerisinde canlıların oluşumu, göklerin ve yerin yaratılışı, bitkilerle ilgili âyetleri ele alır. Batının bilimsel verilerine kapsamlı bir biçimde yer verilmektedir. Müellif, Hristiyan bilim adamları ile katıldığı bir toplantıda tartıştıktan sonra, taşkömürünün Tevrat, İncil ve Kur'ânda bulunup bulunmadığı şeklinde soru karşısında bu eseri yazmaya karar vermiştir. Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî, *Keşfü'l-Esrârî'n-Nurâniyye el-Kur'âniyye*, Mısır, 1297/1880, I, 3 (Ateş, "Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki İlk Muharriki", s. 116'dan naklen).

¹¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1989, s. 305; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 430; Ateş, *a.g.m.*, s. 111.

Tantâvî Cevherî (ö.1940) bilimsel tefsirin doruk noktasını temsil eder. Önemi nedeniyle tefsirinden ve özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Eser, 20. asırda baştan sona bilimsel tefsir yöntemiyle yazılmış, sonuncusu ek olmak üzere 26 ciltlik bir tefsirdir.¹¹⁶ İslâm Ansiklopedisi'nde Celal Kırca şöyle anlatmaktadır: "Tantâvî, eserinin mukaddimesinde ve çeşitli yerlerinde kendisini böyle bir tefsir yazmaya sevkeden âmilleri açıklarken kâinattaki hârikulâde nizam ve güzelliklere fitrî bir ilgi duyduğunu, müslüman âlimlerin eserlerinde bu hususlara önem vermediklerini, onların daha çok fıkıh ilmi üzerinde durduklarını ve bu konuda pek çok eser yazdıklarını söyler. Kur'ân-ı Kerîm'de ahkâm âyetlerinin sayısının 150 civarında olduğunu belirten Tantâvî buna karşılık hemen her sûrede kâinatı, canlı cansız varlıkları ve çeşitli yönleriyle insanı ele alan pek çok âyet bulunduğunu, hatta bunlardan 750'sinin bu konulara açıkça yer verdiğini, bu durum karşısında Müslümanların fıkıh ilminde çok şey bildikleri halde pozitif ilimlerde cahil kalmalarının aklen ve dinen izah ve tasvip edilemeyeceğini ortaya koyar (meselâ bk. el-Cevâhir, "Mukaddime", I, 2-3; II, 203, 207; XV, 53 vd.) ve eserinde bütün ilimleri mezcetmeye, din ile ilmin birbirine zıt olmadığını anlatmaya çalıştığını belirtir." ¹¹⁷ Tantâvî'nin pozitif bilimlerle Kur'ân'daki akletmeyi emreden âyetlerin birbirini destekler mahiyette olduğunu düşündüğü görülmektedir. Tantâvî'nin eseri de bilimsel tefsir karşıtlarınca eleştirilmiştir.

Genel olarak bilimsel tefsirin destekçisi olan müfessirler, âyetlerin tefsirinde deneysel bilgilerden yardım almanın gerektiğini düşünen veya Kur'ân âyetlerinin bir kısmını deneysel bilimlerin yardımıyla tefsir eden ve pratikte de bu ekolün takipçileri olduğu söylenebilir. ¹¹⁸ Söz konusu müfessirler "*Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*" ¹¹⁹ âyetinin tüm ilimleri kapsayan bir ilâhi vahyi işâret ettiğini düşünmektedirler.

İlmî tefsire yaklaşımın tüm âlimlerce olumlu olduğu söylenemez. Çünkü bilim deneysel bulgularla teori denilen açıklamaların ötesine geçemez. Bilim, kesin ve değişmez bir bilgi türünü ortaya koyan statik bir olgu değildir. ¹²⁰ Bilimlerdeki

¹¹⁶ Mertoğlu, "Tantâvî Cevherî", *DİA*, c. 39, ss. 579-580.

¹¹⁷ Kırca, "el-Cevâhir", *DİA*, c. 7, s. 431.

¹¹⁸ Ali Ekber Babai, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", s. 57.

¹¹⁹ En'âm 6/38.

¹²⁰ Lütfullah Türkmen, Mustafa Yalçın, "Bilimin Doğası Ve Eğitimdeki Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 1, s. 191.

gelişmelerin tamamlanmamış olmasından dolayı bugün önemi henüz kavranamayan bazı buluşların ileride yaratabilecekleri değişiklikler ve gelişmeler bugünden tahmin edilemeyebilir.¹²¹ Ayrıca bilimde ilerlemenin prensibi olarak, eldeki bulguların yanlışlanabilme ihtimali üzere yapılan çalışmalar gereği önceki ve sonraki veriler zıt düşmeye müsaittir. Bilimsel verilere dayanarak yapılan tefsir bu tür bir dayanağı seçmesi bakımından her an tenkit edilebilir görünmektedir.¹²²

Bilimsel tefsire karşı çıkanların ilki Şâtıbî(ö. 790/1388)'dir. Şâtıbî *el-Muvâfakât* adlı eserinde ilmî tefsir yapanların Kur'an'dan pozitif ilimleri çıkarmasını şöyleleştirmektedir: "İnsanların çoğu Kur'an davasında haddi aştılar, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerinden tabiatı, matematik ve geometriyi, mantığı, huruf ilmini, bu ve buna benzer sanatlarla uğraşanların bütün görüşlerini Kur'an'a izâfe ettiler. Bu doğru değildir. Bunun yanı sıra sahabe, tabiin ve onları takip eden Selef-i Sâlih Kur'an'ı, Kur'an ilimlerini en iyi bilen kimselerdi. Buna rağmen dünya ile ilgili mükellefiyetler ve ahiret hükümleri gibi konular haricinde, onlardan hiçbirisinin bu iddia edilen ilimlerden söz ettiğine dair bir bilgi bize ulaşmamıştır."¹²³ Ayrıca Şâtıbî Kur'an'ın lügavî yönden inzâl olduğu dönemdeki bedevî Arapçası ekseninde anlaşılması gerektiğini düşünmektedir.¹²⁴ Zehebî Şâtıbî'nin Kur'an-ı Kerim'in bütün ilimleri kapsadığını düşünmediğini, kendisinin de öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerinin Kur'an'dan

¹²¹ İbrahim Hilmi Karşlı, "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 46, S. 3, s. 20.

¹²² Bilimsel tefsirin bilimsel bulgulara göre değişiklik göstermesini kabul etmeyenlere karşı güncel bir itiraz şöyledir: "Kur'an hakkında sosyal, edebî, psikolojik ve hatta en temel ve nesnel kabul edilen dilbilimsel izahlar bile değişkenlik arz ettiğinden bilimsel tefsire yöneltilen itirazın bütün ekoller için de geçerli olması gerekmektedir. Burada hatırlatılması gereken husus, temelde bir hidayet kitabı olan Kur'an'da bazı bilimsel işaretler bulunsa da asıl amacın bu olmadığı ve bu yöntemle ulaşılan yorumların kesin olmadığı ve muradı ilahinin de bu yönde tecelli etmemiş olabileceğinin farkında olunması gerektiğidir.", Mehmet Kaya, "Bilimsel Tefsir Ve Değişim", *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, c. 3, S. 5, s. 202.

¹²³ Şâtıbî, Ebû İshak(ö. 790/1388),*el-Muvâfakât*, Mısır, 1975 (Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, S. 4, s. 134'ten naklen).

¹²⁴ Şâtıbî Kur'an'ın yorum ekseninin kayması ihtimaline karşı bazı ilkeler belirlemiştir. Hatta bilimsel bir yorumun dahi yapılmasına cevaz vermeyen bu sistemde Kur'an'ın yorumunun bedevî Arapların dünya görüşü ile ancak anlaşılabilceği ifade edilmektedir." Muhammed Ersöz, *Kur'an Kelimelerinin Anlam Seriveni -Cahiliye-Nüzül-İlmî Disiplin Dönemleri-*, Kitaparası Yay., İstanbul, 2019, s. 119-120. Yine aynı türden açıklamaların yer verildiği bir makalede Şâtıbî'nin yaklaşımı şöyle özetlenir: "Şâtıbî'nin bu gerekçelerle ulaşmayı hedeflediği şey hitabın manasını anlamaktır. Çünkü hitaptan birinci derecede kastedilen ilk hitaptır. Eğer âyetlerin ifade etmediği şekilde manalar ve bilinmeyen anlamlar çıkarılırsa bu durumda anlam arayışında olanlar kapalılıkla karşı karşıya kalacaklardır." Muhammed Ersöz, "Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstılâh Anlamlarının Kullanılması", *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/1, y. 7, c. 7, S. 13, s. 154.

çıkarılabildiğini söyleyenleri hatalı bulduğunu söylemiştir.¹²⁵ Emin el-Hûlî (ö. 1966), Reşid Rıza (ö. 1936), Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) gibi müfessirler ilmî tefsire karşı çıkan isimlerdendir. Zehebi tarafından ele alınan karşı çıkma sebepleri şöyle özetlenebilir:

1. Lügavî olarak kelimelerin manaları zamanla değişime uğramıştır. Buna göre Kur'ân'ın bir lafzı ile indiği dönemde kullanılmayan bir mananın kastedildiğinin düşünülmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle anlam kayması sonucunda bazı lafızların birtakım ilimlerin Kur'ân'dan çıkarılabileceğine işaret ettiğini addetmek sıhhsiz bir durum olacaktır.

2. Belâğat yönünden Kur'ân'ın mucizeliği ile ters düşmektedir. Kur'ân'ın muhatabının seviyesini gözetmesi, belâğatının bir parçasıdır. Eğer Kur'ân ilk muhatapların anlamadığı birtakım ilimlere işaret ediyor idiyse, burada belâğate karşıt bir husus ortaya çıkmaktadır.¹²⁶

3. Kur'ân'ın içerik bakımından dinî ve ahlâki bir kitap olması nedeniyle, sürekli değişen ilmî verilerle yaşanacak uyuşmazlığın Kur'ân-ı Kerîm'in hakikatine gölge düşüreceğini düşünmeleridir.¹²⁷

3.3.1. Elmalılı'nın Bilimsel Tefsîre Yaklaşımı

Elmalılı, Allah'ın âyetlerini kâinattaki âyetler ve kitaptaki sözlü âyetler olarak ikiye ayırır. Gazzâlî'nin *Cevâhiru'l-Kur'ân* ve *Mişkâtul-Envâr* adlı eserlerinden kaynak

¹²⁵ ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 2, ss. 474-491; Babai, "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler", s. 54.

¹²⁶ İlimlerin Kur'ân'dan çıkarılabileceğinin indiği dönemde anlaşılmamasının Kur'ân'ın belâğat yönüne hâlel getireceğini söyleyenlere karşı şu itiraz getirilmektedir: "Bilimsel tefsiri savunan pek çok muasır âlim, bu i'câz vecihleri yanında günümüz insanına hitap eden bir i'câz veçhinin daha bulunduğunu, bunun da Kur'an'ın bilimsel i'câzı olduğunu belirtmektedirler. Bu âlimlere göre, Kur'an bütün insanlığa hitap etmekte olup insanların çoğu Arap olmadığına göre, Kur'an'ın i'câzının nazım, belâğat ve fesahat gibi, Arapça bilenlerin fark edebilecekleri hususlara münhasır olması düşünülemez. Kur'an'ın bütün insanlara bakan i'câz vecihleri de olmalı ki inanmayanlar için bir mazeret söz konusu olmasın. İşte Kur'an'ın bu i'câz yönü bilimsel yöndür. Ümmî bir zât'ın tebliğ ettiği bir kitapta pek çok bilimsel gerçeklerden haber verilmesi onun i'câzını ve ilâhî kaynaktan geldiğini göstermektedir." Veysel Güllüce, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Ayetlere Yaklaşımı Ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2-4 Kasım 2012)*, TDVY, Ankara, 2015, s. 79.

¹²⁷ Mesut Okumuş, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı", *Bir Kur'ân Mütefekkiri M. Elmalılı Hamdi Yazır*, DİB Yay., Ankara, 2017, s. 82; Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", s. 135.

olarak yararlanan Elmalılı, âyetleri "kitâb-ı tekvîn" ve "hilkat-i âyât-ı fiiliyye" denen kâinât kitabı ile "Kitâb-ı Münzel'deki "âyât-ı kavliyye" şeklinde iki şekilde adlandırır.¹²⁸ Bu iki âyet türü birbirinin açıklayıcısı ve tefsiridir; kemâl-i marifet, münzel Kitâbın kavli âyetlerinden hilkatteki fiilî âyetleri okumak, ondan da yaratıcının zâtını, sıfatlarını okuduktan sonra Allah-u Teâlâ'nın emirlerini uygulayarak tarîk-i müstakîmen râziye ve marziyye makamlarına çıkarak bekâbillâha ulaşmaktır.¹²⁹ Âyetlerin mümkün olduğunca zâhirine göre tefsir yapılması gerektiğini söylese de Elmalılı, bu iki âyet türünün birbirini açıkladığını, bu nedenle ilmî bulgulardan yararlanmak gerektiğini düşünmektedir.¹³⁰ Ancak Kur'ân-ı Kerîm kıyamete kadar tüm gelişmelerin üstünde olacak bir konumdur. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin mana ve işaretleri kalıcı, ilmin bulguları geçicidir. Bilimin ilerleme yöntemi eski verileri kullanarak veya çürüterek yenilerine ulaşmak olduğuna göre, Kur'ân-ı Kerîm ilmin üstündedir. İkisi arasında bir tenâkuz bulunduğunda, Kur'ân-ı Kerîm lehine bir açıklama yapılabilirse, yapılmalıdır. Aksi durumda şöyle yapılmalıdır: "(...)O halde, bildiğimiz bilime muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'ân'ı fenne uydurmaya çalışılmamalı, fenni Kur'ân'a tevkif ettirmeye çalışılmalıdır."¹³¹

Bilimsel tefsir taraftarlarınca tüm ilimlerin Kur'ân'da bulunduğu söylenmektedir.¹³² el-Mursî, Kur'ân-ı Kerîm'den çıkan bütün dinî ilimleri ve çeşitlerini zikredip onlara kısaca temas ettikten sonra, ayrıca bunlara ilaveten Kur'ân'ın tıp, cedel, matematik, astronomi vb. gibi sonradan ortaya çıkan ilimleri ihtiva ettiğini söyler.¹³³

Elmalılı tefsirinde de bu ilimlerin sahasına giren açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Örneğin yağmur, şimşek ve gök gürültüsünü açıklarken lügavi, dinî ve hikmet boyutlu açıklamalar yapar.¹³⁴ Su buharının kimyasından, elektriğin bileşenleri

¹²⁸ Okumuş, *a.g.m.*, s. 85.

¹²⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 569.

¹³⁰ Okumuş, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı", s. 80.

¹³¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3355.

¹³² Örneğin el-Mursî'ye göre, Kur'ân, geçmiş ve gelecek bütün ilimleri, kendisinde toplayan bir kitaptır. es-Suyûti, *el-Itkân*, Beyrut, 1973, 11/126 (Kırca, *Kur'ân ve Modern İlimler*, s. 46'dan naklen).

¹³³ es-Suyûti, *a.g.e.*, c. 11, ss. 126-127; Kırca, *a.g.m.*, s. 46.

¹³⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 251.

yani pozitif-negatif elektrik (proton-elektron)¹³⁵ gibi bilimsel konulardan söz eder. Öyle ki, şimşek ve onun sesinin erişme hızını dahi hesapladığı görülür.¹³⁶

Elmalılı'nın bilimsel tefsire yaklaşımı şöyle özetlenebilir:

-Tefsir, ilâhi sözler üzerine yapılsa da, müfessirin donanımına dayalıdır. Bu nedenle yorumlar inanca konu olamaz. Bilimsel tefsir muhaliflerinin endişe ettiği gibi bilgiler değiştikçe imanda sarsılmaya yol açmaz. Zaten tefsirin herhangi bir türü Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi gibi görülemez.¹³⁷ Elmalılı'nın da dediği gibi, ilmin sınırları genişlese de Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği Allah'ın bilgi ve sırları tam anlamıyla kuşatılamayacaktır.¹³⁸

-Elmalılı, fen ve felsefenin, yani ispatlanmış verilerle, varsayım ve teori düzeyindeki bilgilerin arasının ayrılması gerektiğini, bunun eski dönemlere nazaran daha kolay olduğunu düşünmektedir. Kendisi de ispatlanmış verileri tercih eder.¹³⁹

- Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî anlamı bilimle çelişirse, bilimi Kur'ân-ı Kerîm'e uyarlamaya çalışmak gerekir.¹⁴⁰

Belirtilen hususlarla birlikte; Kur'ân ve bilim arasında doğal bir ilişki vardır. Çünkü Kur'ân'da bilimsel, felsefî düşünce ve yoruma açık olan ve yönlendiren ayetler vardır. Ayrıca Kur'ân, beşeri bilginin bütünlüğünü dikkate alır. Bu bağlamda Kur'ân ve bilimin iki farklı alan olarak konu, amaç ve yöntem olarak birbirine karıştırılmadığı ve tarafsız bakış açısından uzak durulduğu takdirde yararlı ve doğal bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.¹⁴¹

Zâriyat Sûresi 20-21. âyetlerde insanın hem yeryüzüne, hem de kendine dönerek tefekkür etmesi emredilir. Böylece insan-âlem-yaratıcı arasındaki fitrî ve aklî bağlantının anlaşılması istenir. Bu âyetlere paralel biçimde genel olarak kevnî âyetlerin manalarını

¹³⁵ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 253-254.

¹³⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 255.

¹³⁷ Recep Orhan Özel, "Elmalılı'nın Bilimsel Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, Erkam Matbaası, İstanbul, 2013, s. 564.

¹³⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 5195.

¹³⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 5194.

¹⁴⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3355.

¹⁴¹ Şahin Efil, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Olabilirliği Ve Meşruiyeti Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, y. 8, S. 21, s. 38.

okumak, ardından insanın üzerindeki aksini de ortaya koymanın Elmalılı'nın amacı olduğu denebilir. "وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ" (Kesin olarak inananlar için, yeryüzünde ve kendi nefislerinde nice ibretler vardır. Hiç görmüyor musunuz?)¹⁴² âyetleri hakkında şöyle demektedir:

"Arzda da âyetler vardır yakîn edinecekler için, -nefislerinizde de- nice deliller vardır ki cezanın ve mes'uliyetin vaki' ve dînin hakkolduğunu gösterirler. Yeryüzünde dolaşan ve Arzı tetkik edenler iyi çalışanlarla çalışmayanların, korunanlarla korunmayanların, musaddıklarla mükezziblerin akıbetlerindeki farkı gösterecek çok âyetler bulurlar. Vicdanlara müraceat edildiği surette de iman şanından olan herkes hilkatının etvârından Allah'ın kudretini ve her günkü hayatında bile vazife ve mes'uliyetinin varlığını anlar."¹⁴³

Genel olarak âyetleri tefsir ederken Elmalılı, yaptığı izahlar bakımından felsefî¹⁴⁴, ilmî ve kelâmî¹⁴⁵ bir çizgiyi takip etmektedir. Bu iddiamızın ayrıntıları ileride ele alınacaktır.

İlmî tefsirin sınırlarının olması gerektiğini belirten Elmalılı tümüyle aklî açıklamalar yapmayı zorunlu görmemektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in zahirini veya açıkça tavsif ettiği şeyleri izaha çalışmak, zorlama yorumları sonuç vermektedir.¹⁴⁶ Buna örnek olarak, Muhammed Abduh'un (ö. 1849) Fîl Sûresi'nde belirtilen ebâbil hakkındaki yorumuna getirdiği eleştiri zikredilebilir.

Elmalılı zorlama modernist yorumların, mucizeyi yok saymaya, Kur'ân'da tahrife neden olacağını savunur. Bu anlamda Fîl Sûresi'nin 48 sayfalık tefsirinin yaklaşık 20 sayfasını Abduh'u eleştiriye ayırmıştır.

Abduh ve Elmalılı aynı dönemin aydınları olan, modernizm ve gelenek arasında bir denge kurmaya çalışan müfessirlerdir. Bu anlamda aynı konjonktürde sahalarında önde gelen isimler olsalar da ilmî tefsire başvurmada yaklaşımları arasındaki farkı aktarmak adına tefsirlerinden alıntılara yer vermek yerinde olacaktır.

¹⁴² Zâriyât 51/20,21.

¹⁴³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4532.

¹⁴⁴ Örneğin, İbn Sina'dan Nas-Felâk sûrelerinin tefsirinde istifade ettiği görülmektedir. Elmalılı, *Tefsîr*, c. 9, s. 9424.

¹⁴⁵ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", s. 60.

¹⁴⁶ Şahin Efîl, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Olabilirliği Ve Meşruiyeti Sorunu", s. 27.

Abduh Fil Sûresi'ni tefsire bu tarihi olayın sabitliğini tespitle başlar.¹⁴⁷ Abduh, İkrime ve Yakub b Utbe'nin *O yıl Arabistan yarımadasında çiçek hastalığının görüldüğü* hakkındaki rivâyete istinaden âyette bahsedilen ebâbil sürülerinden kastedilenin sinek veya sivrisinek olabileceğini, bu sineklerin ayaklarında getirdikleri mikroplarla Ebrehe ordusunun çiçek hastalığına yakalanarak telef olmuş olabileceğini söyler. Abduh, Ebrehe olayında anlatılan ve Arap coğrafyasında görülen çiçek hastalığının daha önce bu coğrafyada görülmediğini ifade eder. Abduh, bu çiçek ve kızamık hastalıklarının, Allah'ın rüzgâr yoluyla gönderdiği tayrdan oluşan büyük sürüler vasıtasıyla askerlere attığı siccîlden (katılmış çamurdan) kaynaklandığını beyan etmektedir. Bu tayrın, bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sivrisinek veya sinekler olduğunu ve zehirli olan bu siccîlin (çamurdan katı taşların) ise bu hayvanların ayaklarında rüzgâr vasıtasıyla asılı bulunduklarını, bu taşların isabet ettiği bedenin içine (derinin altına) girdiğini ve bedenin bozulması ve etinin dökülmesi ile sonuçlanacak olan yaralara sebep olduğunu düşünmektedir.

"Bu zayıf tayr'ın birçoğu, Allah'ın insanlardan helak etmek istediği kimseleri helak edecek büyük ordularından biri sayılır. Bugün "mikrop" adı verilen bu küçük hayvan da, bunundışında değildir. Bunlar, sayısını ancak yaratıcının bilebileceği sürü ve topluluklardır..."¹⁴⁸

Ebrehe ordusunu telef eden bu hastalığın bir salgın bir mikrop olduğunu böylece ifade eden Abduh:

"Bu veba hastalığı onların cisimlerini öyle bir hale getirdi ki, bir benzerinin vuku bulması nadir olur, etleri dağılıp düşüyordu, ordu ve sahibi bundan son derece korktu, dönüp kaçtılar. O Habeşli (Ebrehe) de isabet aldı, etleri devamlı olarak parça parça, parmak ucu kadar düşüyordu, sonunda bağı çatladı ve San'a'da öldü..."¹⁴⁹ demektedir.

Abduh'un mütevatir olmayan rivâyetleri kullanmadığı iddiasına karşın kullandığı bu rivâyet, Elmalılı tarafından âhad haber olarak ifade edilmektedir. Bu sûrede rivâyete dayanarak aklî açıklamalar yapmaya çalışması ve birbirlerini destekler mahiyette kullanmaya çalışan Abduh, bu âyetlerde geçen ebâbin bir tür sinek; hastalığın ise

¹⁴⁷ Muhammed Abduh, *Tefsîr-ü Cüz'i Amme*, s. 157-158; Elmalılı, *a.g.e.*, c. 9, ss. 6127-6128; Mustafa Güven, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları VeBu Bağlamda Muhammed Abduh'a Yönelttiği Eleştiriler -Fîl Sûresi Örneği-", *Ekev Akademi Dergisi*, y. 19, S. 61, 2015, s. 158.

¹⁴⁸ Abduh, *Tefsîr*, s. 158.

¹⁴⁹ Abduh, *Tefsîr*, s. 157- 158.

kızamık veya çiçek virüsü olabileceğini söyleyerek Ebâbîlebir bakıma sembolik anlam yükler.¹⁵⁰

Abduh'un ebâbîlin mikrop olduğunu söylemesine karşı Elmalılı, Abduh'u sert cümlelerle eleştirir: "Abduh burada kuşları evvelâ bir sinek, sonra da bir mikrop, taşları da sinek ayağına bulaşacak kadar bir toz yapıp çıkmış ve yukarıdan beri rivâyetlerden onları kaldırarak ve nassın beyanını tegyîr ederek döşenişi bu neticeye getirmek olmuştur."Elmalılı, onun âyetteki beyanın açık anlamına zıt düşen bir neticeye varması ve rivâyetlerden uzaklaşmasına tepki göstermektedir. Çünkü tarihte vaki olduğu sabit olan Kur'ân-ı Kerîm'in naklettiği fil vakasında ve rivayetlerde kuşların görüldüğü beyan edilmektedir. Elmalılı aklen bir zaruret olmadığı müddetçe kuşların attıkları taşların sineklerin ayağına bulaşmış toz veya mikrop olarak tefsir edilmesinin câiz olmadığını, Abduh'un zamana uygun bir tefsir sunma isteğiyle lafızları açık anlamından uzaklaştırmasının gereksiz olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹

Elmalılı'nın verilen pasajlarda detaylı izahlarla sert bir biçimde Abduh'a karşı çıktığı görülmektedir. Abduh'un akli bir çerçeveye oturarak yapmaya çalıştığı yorumların aklî olmayan noktalarını göstererek eleştirmektedir. Ayrıca müsbet ilimler açısından da değerlendirerek akıl-nakil-tevîl dengesini koruyarak ilmî metodun kullanılabileceğini vurgulamıştır.

Ona göre Kur'ân'ın bildirdiği vukû bulduğu sâbit bir tarihi olayı mantık ve tabiat kurallarına uygun bir biçimde açıklamanın ilhâde götürebileceği unutulmamalıdır. Kimi zaman gerçekleşen sıra dışı olayların, tabiat üzerinde hâkim ve mutasarrıf olan Allah-u Teâlâ'nın yüce bir tasarrufu ile olduğuna ibret nazarıyla bakılmalıdır. Nitekim bilim de tecrübelerden istifade ederek çıkardığı sonuçları kanun halinde belirlerken; az karşılaşılan vakaları yok sayıp bir kenara atmaz. Aksine tümevarım ilkesine zemin olabilecek istatistiki bir bilgi olarak kaydeder.¹⁵² Müstesna olaylardan söz eden rivayetlere karşı tutumu ise aşağıdaki ifadelerde görülebilir:

"Ravilerin ilmen ve ahlaken sadakat itibariyle mazbut kuvvetlerine göre intikad edilerek ve hakikate hizmet için yazılanlarla

¹⁵⁰ Güven, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları Ve Bu Bağlam-da Muhammed Abduh'a Yöneltili Eleştiriler -Fil Sûresi Örneği-", s. 159.

¹⁵¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 9, ss. 6135-6136.

¹⁵² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 9, ss. 6112-6113.

şeytanet, melanet veya eğlence için yazılanlar seçilerek mütalea olunmak iktiza eyler, esas müşahedeye müstenid olarak tevâtüren ma'lûm olunmuş bir vakanın mislini görmüyoruz diye inkâra veya te'vile kalkışmak ne fen, ne de tarih nokta-i nazarından doğru değildir."¹⁵³

Rivâyetin geldiği kimseleri ve rivâyetlerin serdedilme amaçlarını birlikte değerlendirmek ve her rivâyetin itikad konusu yapılmaması gerekir. İlmî, aklî bir izaha ulaşmaya çalışırken malûm olan hakikate benzeri olmadığı için zorlama yorumlara kalkışmak, istenen amacın hâsıl olamamasına neden olacaktır.

Elmalılı ve Abduh her ikisi de geçiş döneminde klasik din eğitimi almış, Batılılaşma hareketine karşı İslâm'ı savunabilmek için Batı kültür ve felsefesini öğrenmiş ve bu alanda ciddi çalışmalar yapmış şahsiyetlerdir.¹⁵⁴ Benzer muharriklerle modern döneme hitap etme amacıyla hareket etmelerine rağmen Elmalılı'nın akılcı yorum yapma konusunda itidalli tutumunu göstermesi açısından Fîl Sûresi tefsirlerinde görülen bu ayrışma dikkat çekicidir.

¹⁵³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 9, ss. 6112-6113.

¹⁵⁴ Güven, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları Ve Bu Bağlamda Muhammed Abduh'a Yöneltiltiği Eleştiriler -Fîl Sûresi Örneği-", s. 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNİN KEVNÎ ÂYETLERİ ELE ALMA YÖNTEMİ

Elmalılı'nın dine yaklaşımı muhafazakâr-geleneksel çizgide sayılmakla beraber zamanının fikir çizgisini de takip ettiği görülmektedir. XIX. yy'da Modernleşmenin etkisiyle her alanda akıl, bilim ve teknik vurgusu ön plana çıkmıştı. Dönemsel gelişmelerin kaçınılmaz tesirleri yanında Elmalılı, bir filozof-müfessirdi. Bu durum onun din tanımında da görülebilmektedir. Elmalılı'ya göre din; "Zevî'l-ukûlû hüs-n-ü ihtiyarlarıyla bizzat hayırlara sevkeden bir vaz'ı ilâhîdir."¹⁵⁵Elmalılı'nın ifadesiyle; "Dinin şartı akıl ve ihtiyardır."¹⁵⁶ Dinde aklın ilk sırada gelen bir şart olduğunu, ancak sadece aklın kâfi olmayıp sevgi ve irade ile ilâhi olarak vaz' edilen yolu takip etmenin gerektiğini belirtir.¹⁵⁷*Dibâce*'de de akıl-vicdanın buluştuğu nefis birliği üzerinde durmaktadır.

Elmalılı'nın dine yaklaşımını anlamak hayatının son döneminde bıraktığı büyük eseri *Hak Dini Kur'ân Dili*'ni yazarken kullandığı yöntemleri seçmeye sevk eden sâikleri de anlamaya bir basamak olacaktır. Eserin insanlığı akıl, iman, aşk ve kendi ihtiyarlarıyla dini tatbika yöneltme amacına matuf özgün bir yöntemle yazıldığı anlaşılmaktadır. Elmalılı tefsirinin kevnî âyetler özelinde incelenecek olması nedeniyle bilimsel tefsire nedenli yöneldiği, işâri tefsiri kullanıp kullanmadığı, dirâyet yöntemini kullanma tarzı gibi yönlerden değerlendirilmesi yapılarak devam edilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de 310 defa "semâ"¹⁵⁸, 451 defa "arz"¹⁵⁹, 262 kez "halk"¹⁶⁰, çok az bir kısmı Kur'an ayeti anlamına gelmek üzere 382 defa da "âyet"¹⁶¹ ifâdeleri geçmektedir. Bu ifadelerin yer aldığı âyetlerde Allah'ın varlığına işaret eden ve O'nu tanıtan deliller ve

¹⁵⁵ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 89.

¹⁵⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 89.

¹⁵⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 1, s. 89.

¹⁵⁸ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire, 1945, ss. 362-366.

¹⁵⁹ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, ss. 27-33.

¹⁶⁰ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, ss. 241-245.

¹⁶¹ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, ss. 104-108

hikmetlere dikkat çekilerek evren ve içindekiler üzerinde düşünüp, O'nun varlığı ve birliğine ulaşmamız istenmektedir.¹⁶²

Kur'ân-ı Kerim'de evrenle ilgili (kevnî) 750'den fazla âyet bulunmaktadır. Evrenle ilgili âyetlerin sahasına girdiği fen bilimlerinin Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılabileceğini düşünen müfessirler ve metotları bilimsel tefsir başlığında ele alınmıştı. Burada Elmalılı'nın kevn hakkındaki âyetleri tefsir ederken ilmî açıklamalara ne denli yer verdiği, işârî anlamlar verip vermediği ve irşad dilini nerede kullandığı gibi noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. EVRENİN YARATILIŞI VE EVRENDEKİ DÜZEN

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah-u Teâlâ'nın varlığına, birliğine ve O'nun sonsuz kudretine işaret etmeyi amaçlayan kevn hakkında âyetler bulunmaktadır. Kevnî âyetler öz biçimde belli noktalara temas etmekte ve ardından ulûhiyyeti vurgulamaktadır. Burada ilk olarak evrenin yaratılışı ve düzeninden bahseden âyetler akla gelmektedir. Bu âyetlerde insanların gözlem yaparak âlemdeki üstün yaratılışı tefekkür etmesi ve Allah-u Teâlâ'ya boyun eğmesi emredilmektedir. Her dönemde müfessirler kâinattaki yaratılışa dikkat çeken âyetleri ellerindeki bilimsel bilgiler vasıtasıyla derinlemesine keşfetmeye çalışmıştır. Elmalılı'nın evrendeki düzen hakkındaki âyetlere getirdiği yorumu farklı örneklerle kıyaslayarak ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. EVRENİN ALTI GÜNDE YARATILMASI

Kur'ân âyetlerinde tekrarlı bir biçimde ifade edilen evrenin altı günde yaratılması, müfessirlerin takip ettiklerin yönteme göre farklı şekillerde izah etmeye çalıştıkları bir konudur.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا
"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten;

¹⁶² Abdülbaki Güneş, "Kur'ân'da Kevnî Âyetler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Aralık 1998, s. 201.

güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır..."¹⁶³ veya وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ "O, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır."¹⁶⁴ gibi âyetlerde ifade edilen âlemin altı günde yaratılması hakkında Elmalılı genel olarak zahir manadan hareketle dilsel izahlar getirmektedir.

Elmalılı "sittet-i eyyâm" ifadesinden dünya günü olarak bilinen günün anlaşılmasının henüz güneş ve dünyanın hareketlerinin olmadığı bir zaman için doğru olmayacağını söylemektedir. "Yevm" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in genelinde vakit olarak anlaşılır. Bu nedenle Elmalılı altı gün tabiriyle altı vaktin kastedilmiş olabileceğini söylemektedir. Vakit olarak adlandırılan sürenin ise ma'lum olan güne kıyasla eşit, daha kısa veya uzun olması da mümkündür.¹⁶⁵

Elmalılı "yevm" kelimesinin zikredildiği "فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ"¹⁶⁶ âyetinde bizim saydığımız günlerle bin sene, "فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ"¹⁶⁷ âyetinde ise elli bin sene miktarı ile beyan edilen sürelerde Eyyâm-ı Âhîret anlamıyla bilindiğine değinmektedir. İbn Abbâs, Kâ'b, Mücâhid ve Dahhâk gibi büyük müfessirlerin de buna muvâfık bir biçimde tefsir ettiğini belirtmektedir. Buna göre altı gün, miktarı binlerce seneye karşılık gelen altı vakitte anlamına gelmektedir.¹⁶⁸ Elmalılı'ya göre buradaki ifadelerin kastı günün uzunluğu değildir. Günün uzunluğu ve Allah'ın arşa istivâsının ebediliğine kıyasla altı gün denecek kadar sınırlı vakitlerden ibaret olduğunu anlatmak maksudolduğundan altı gün buyurulmaktadır.¹⁶⁹

Elmalılı burada öncelikle âyeti başka âyetlerle tefsir etmekte, akabinde iki farklı âyet arasındaki zâhirî mana farklılıklarını izah etmek için sahabe neslinden aktarım yapmaktadır. Bir "ahiret günü"nin bin veya elli bin sene olduğu şeklinde farklı âyetlerin miktarı ifade amacında olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla "altın gün"den kastın binlerce yıl olduğu yorumunu ekler. Elmalılı'nın, gaybî hususlarda Kur'ân-ı Kerîm'in zahiri manasının da açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu takdirde sahabe sözüne başvurduğu,

¹⁶³ A'râf 7/54.

¹⁶⁴ Hûd 11/7.

¹⁶⁵ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, s. 2173.

¹⁶⁶ "Sonra (bütün bu işler) sizin sayageldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O'nun nezdine çıkar." Secde 32/5.

¹⁶⁷ Meâric 70/4.

¹⁶⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, s. 2173.

¹⁶⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, s. 2173.

bu sözlere dayanarak yorumda bulunduğu görülmektedir.¹⁷⁰ Bu noktada akılcı ve ilmî bir açıklama yapma çabası bulunmamaktadır.

Elmalılı'nın yukarıdaki âyeti tefsirinde Râzî'nin etkisinde olduğu söylenebilir. Râzî'nin de altı gün ifadesindeki "gün"ün ahiret günü mü yoksa dünya günü mü olduğu hakkında farklı görüşler üzerinde değerlendirme yaptığı görülmektedir. Râzî, İbn Abbâs'tan geldiğini belirttiği "*Onlar, her günü sizin saydığınız bin yıla tekabül eden, âhiret günlerinden altı gündür*" rivâyetinden ahiret günü anlamının çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁷¹

Elmalılı'nın göklerin ve yerin altı günde yaratılması hususundaki görüşlerinin bütüncül bir şekilde ele alınarak doğru anlaşılması için bu husustaki farklı bir âyet olan "*الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا*" (Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor.)"¹⁷² bakılabilir. Allah-u Teâlâ'nın yeri ve arasındakileri altı günde yaratması konusunda Elmalılı ilâhî hikmet ve kudretullâh boyutlu açıklamalara başvurmaktadır. Altı gün ifadesi, âlemin yaratılış sürecindeki terbiye ilkesi gereğince umûmî anlamda tekâmül anlarına işaret etmektedir. Yani zâtı kusursuz olduğu gibi yaratması da o kadar kusursuzdur ki, bütün bu gökleri ve yeri yoktan var etmiştir. Yaratmak, takdir ve îcâd etmek "ol" demekle bir anda oldururmesi anlamını ihtiva etmektedir. Bununla birlikte bunların hepsini birden değil, kusursuz hikmetiyle terbiye ederek nâkîstan kâmile doğru bir silsile ile mükemmelleştirerek de oldurabilir ki, âlemi her bir devri tekâmül olan altı günde yaratmıştır.¹⁷³ Kâinat, yaratıldığı anda henüz hayatın başlamasına uygun bir halde değildi. Allah âlemi her bir devri tekâmül olan altı günde yaratmıştır. Altıncısı, insanın yaratıldığı Cuma, yani cem'iyet günüdür.¹⁷⁴

Günümüzün önemli ilmî tefsir örneklerinden Celal Yıldırım'ın tefsirinde ise ilmî izahlar ve bilimlere yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Tefsirde çeşitli âyetlerde tekrarlanangöklerin ve yerin altı günde yaratılmasında sözü edilen "altı gün" ifadesi¹⁷⁵, altı evre olarak açıklanmaktadır. Göklerle yerin altı dönemde tekâmül ede ede vücut

¹⁷⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, s. 2173.

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtih*, c. 17, s. 13.

¹⁷² Furkân 25/59.

¹⁷³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3604.

¹⁷⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3604.

¹⁷⁵ Secde 32/4; Yunus 10/3; Hud 11/7; Furkan 25/59; Hadid 57/4; Kâf 50/38; A'râf 7/54.

bulduğu belirtilmektedir.¹⁷⁶ Müfessir, bu âyetlerin değinmek istediği çeşitli hususlarda (ulûhiyyet, nübüvvet, âhiret... vb.) akıl, idrâk veirâdenin değer ölçüsüne bağlantı yapmak için göklerin ve yerin altı dönemde yaratıldığının açıklandığını, böylece akla ve irâdeye lâyük oldukları yerin verildiğini düşünmektedir. Bu hassalar vasıtasıyla insanın arş üzerine hükümlan olup kâinatı şaşmayan mükemmel bir plânla düzen ve dengede tutan Allah'ın eşsiz kudretini jeoloji ve astronomide kavrayabileceğini belirtmektedir.¹⁷⁷ Elmalılı'nın bahsedilen âyeti tefsir tarzı, Celal Yıldırım'ın ilmî yaklaşımından ziyâde Râzi'nin tarzına benzemektedir.

1.2. ARZ VE SEMÂNIN BAŞLANGIÇTA BİTİŞİKKEN AYRILMASI

Evrenin yaratılışı hakkındaki bâzı âyetler arz ve semânın bitişikken ayrılmasından söz etmektedir. "أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا"¹⁷⁸ şeklindeki âyet; yerlerin ve göklerin bitişik olmasından bahisle evrenin yaratılışının başında bir atom kadar küçük iken gaz bulutu olup, ardından hiçbir canlılık yokken su ile hayatın yaratılışını içermektedir. Elmalılı burada evrenin ilk halinden; "İbtida duman gibi bir madde iken müteaddid ecrâm ve ecsâm oldular."¹⁷⁹ şeklinde bahsetmektedir. Başlangıçtayer ve göklerin bitişik olması konusunda birkaç ihtimal saymaktadır:

- "Semavât ve Arz şu gördükleri âlemin yukarı kısmını teşkil eden yer "كَانَتَا رَتْقًا" ratk idiler (ikisi de deliksiz idi), yukarıdan yağmur yağmıyor, Yerde ot bitmiyordu.

-Ve yâhud Arz, dağsız deresiz yekpare, eb'adi Sema da Şems ve Kameri, ecrâm ve kevâkibi yok yekpare idi.

-Ve yâhud Arz, ecrâmı ve ecsâmı Semâviyyeye bitişik hepsi bir şeydi. O mütenevvi' ecrâm ve ecsâm yok hepsi mütemâsil bir madde idi.

- Ve yâhud hepsi ibtida ma'dum olmakta müşterek idi, haricde mevcut ve mütemayiz değil idi."¹⁸⁰

Bu arada Tantavî Cevherî âlemin bidâyetteki durumu hakkında şöyle demiştir: "Başlangıçta güneşleri, ayları ve dünyalarıyla bütün bir âlem, çok hızlı bir şekilde yayılan

¹⁷⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, c. 4, s. 2137.

¹⁷⁷ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, c. 4, s. 2135- 2136.

¹⁷⁸ "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?" Enbiyâ 21/30.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3352; c. 6, s. 4191.

¹⁸⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3351.

duman yumağı gibi bir şeydi. Binlerce yıl süren bu hızlı hareketin neticesinde ilk önce güneşler oluşmuş; sonra bu güneşlerden bir tanesi olan bizim güneşimiz ve gezegenler ayrılmıştır. Böylece Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün'den oluşan sekiz gezegen meydana gelmiştir."¹⁸¹ Elmalılı'nın yaklaşımının da buradaki gibi bilimsel olduğu söylenebilir.

Sözlükte "رتق" birleştirmek ve yapıştırmaktır; bu doğuştan da olabilir, sonradan da olabilir.¹⁸² "فتق"ın zıddıdır.¹⁸³ "فتق" ise iki bitişik şeyin arasını ayırmaktır. "رتق" kelimesinin zıddıdır.¹⁸⁴ Elmalılı, İbn Abbâs ve İbn Ömer'den "*Semâ ratk idi yağmur yağmıyordu ve Arz ratk idi ot bitmiyordu, sonra Allah semâyı fatk etti yağmur yağdırdı, Arzı fatk etti ot bitirdi.*" rivâyetinden ratk ve fatkin mecâzî birer ifade olup, nazm yönünden kullanıldığı manasının çıktığını söylemektedir. Ancak ikinci bir rivâyete yer vererek¹⁸⁵ bu ikisinin hakiki anlamlarıyla kullanıldığını belirtmektedir. Bunun da tüm evren tek ve ilk bir maddeyken gökler ve yerlerin ayrıldığı hakkındaki bilimsel teoriyle uygun düştüğünü belirtir.¹⁸⁶ Rivâyeti ilmî dayanaklara göre yorumlaması burada ilmî tefsir metodunu tercih ettiğini göstermektedir. Ratk ve fatk hususunda ru'yetin ise mecâzî olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷

Âlemin yaratılışı konusu ilmî verilerle tefsir edilirken yer ve gökyüzünün bir atom kadarken genişleyip bugünkü halini alması ve giderek genişlemeye devam ettiği hakkındaki teoriyle ilişkisine değinilebilir.¹⁸⁸ Âlemin genişlemesi hakkındaki teorinin

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (Göğü biz çok sağlam bir şekilde bina ettik. Şüphesiz onu

¹⁸¹ Tantavî el-Cevherî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, c. 1, s. 47-48; Osman Aslan, *Tantavî Cevherî Örneğinde Bilimsel Tefsir*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006, s. 61.

¹⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 10, s. 113; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1415), *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 916; Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, ts., s. 187.

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 10; s. 296; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 886.

¹⁸⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 371.

¹⁸⁵ "İkincisi: İbn Abbâs'tan, İkrime, Hasen, Katade ve İbn Cübeyr tarikleri ile bir rivâyette: 'Semavât ve arz ikisi bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı' demektir." Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3351.

¹⁸⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3351.

¹⁸⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3351.

¹⁸⁸ "Büyük Patlama modeline göre evrenin gelişimi birkaç aşamaya bölünebilir. Genel görelilik denklemleri kullanılarak yapılan geriye dönük hesaplara göre başlangıçta yoğunluğu ve sıcaklığı sonsuz olan bir tekillik vardı. Büyük Patlama modeline göre evren bu tekilliğin yaklaşık 13,8 milyar yıl önce genişlemeye başlamasıyla meydana geldi. Büyük Patlama terimi genellikle evrenin doğumu olarak adlandırılabilen bu aşamayı anlatmak için kullanılır. Şunu not edelim ki Büyük Patlama uzay içerisinde bir patlama değil, uzayın genişlemesidir." Mahir E. Ocak, "*Büyük Patlama*", <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/buyuk-patlama> (10.07.2019).

genişleten biziz.)"¹⁸⁹ âyeti ile örtüştüğü düşünülebilir. Bugünkü bilimsel veriler, âlem çok küçük bir hacim halinde bir arada bulunmakta iken daha sonra genişleyerek büyümeye başladığı için kâinat genişledikçe içindekilerin birbirinden ayrılmaya başladığını ortaya koymaktadır. Âyette geçen "ratk" ve "fetc" konularıyla sözü edilen veriler arasında bağlantı olup olmadığını araştırmak için ilmî metodu kullanan Celal Yıldırım'ın yaptığı açıklamalara bakılabilir: "Bazı ilim adamları, Dünya dâhil, dokuz gezegenin Güneş'ten kopma birer parça olduklarını belirtmişlerdir. Eğer 'gökler' tabirinden maksat 'Güneş Sistemi' ise, Kur'ân gezegenlerin güneşten kopma parçalar olduğunu açıklıyor demektir. Yok, bu tabirden maksat bütün yıldızlar, sistemler ve galaksiler ise, hepsinin önceleri gaz halinde tek parça olduğunu, sonra o gazın yoğunlaşarak katılaştığını ve arkasından bölünüp parçalandığını ve öylece bugünkü durumun meydana geldiğini belirtiyor demektir(...) Gökten düşen meteorlar ve keşfedilen Ay üzerindeki incelemeler, yerküreyle diğer gezegenler ve yıldızlarda aynı elementlerin bulunduğunu ve bu açıdan bakılınca hepsinin aynı bütünün bölünmüş parçaları olduğunu gösteriyor." ¹⁹⁰ Bu açıklamalar, güncel veriler ışığında yapılan tefsirin Kur'ân âyetlerinin derinliklerine ışık tuttuğunu göstermektedir. Elmalılı isekendi dönemindeki ilmî verilerle mümkün olduğunca ilmî izahlar getirmekle birlikte, dilsel izah ve rivayetlere de yer vermiştir.

1.3. HER ŞEYİN SUDAN YARATILMASI

Enbiyâ Sûresi'nin 30. âyetinde r ifadesi ile he ¹⁹¹وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ifade edilmektedir. Kimya bilimi de canlıların esasının karbon olduğunu belirtmiştir. Bu hususu tefsir ederken Elmalılı, kimya biliminin verilerine değinmektedir. Kimya biliminin her şeyin aslının karbon olduğunu söylemesine nazaran suyun en belirgin canlılık emaresi olmasından dolayı âyette delil olarak kullanıldığını söylemektedir. Ona göre fatk ve ratk hususlarına da su daha münasiptir. ¹⁹²

Elmalılı Kur'ân'ın beyânıyla Kimya biliminin tespitinin arasını birleştirmeyi tercih etmektedir. Ona göre her iki durum da aynı anda geçerlidir. Suyun canlılığın kaynağı olması, karbonun esas olmasına göre insanların genelinin bilgi düzeyine uygundur.

¹⁸⁹ Zâriyât 51/47.

¹⁹⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, c. 8, ss. 3904-3905.

¹⁹¹ "Hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı? "Enbiyâ 21/30.

¹⁹² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3353.

Ayrıca suyun asıl unsuru olan hidrojenin tüm kâinatta en çok bulunan element olması nedeniyle Kur'ân'ın suya işaret etmesi daha kapsamlı olmaktadır.¹⁹³

İlmî verilerle Kur'ân-ı Kerîm'in beyânının arasını bulduktan sonra tefsirine tabiattaki yaratıcı güce vurgu yaparak devam etmektedir:

"Tabiat üzerinde bu ratk ve fatk ve bu tahvil o kâfirlerin görüb durdukları veya rey-ü fikr ile bildikleri veya haber aldıkları bir fi'l ve te'sir olduğu halde yine de iymana gelmezler ha!...Bir sudan yaradıldıklarını bilirler de hâlâ Allah'ın sun-u te'sirine inanmazlar, tabiat tabiat derler dururlar ha!.."194

Elmalılı Enbiya Suresi 30. âyeti bütüncül bir bakış açısıyla tefsir etmektedir. Akıl yürütme ve ilmî verilerle kıyas etmeden sonra, âyetin imân ve ulûhiyyet konusuna değindiğini belirtmektedir. Böylece onun modern-gelenekçi yorum dengesini muhafaza ettiğini söylemek mümkündür.

2. GÖKLERİN YARATILMASI

Göklerin yaratılmasının mucizeliği hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetler göklerin yükseltip düzene konmuş¹⁹⁵ ve korunmuş bir tavan kılınması¹⁹⁶, yedi gök halinde yaratılması¹⁹⁷, göklerin direksiz yaratılması¹⁹⁸ ve göklerin genişlemeye devam etmesigibi çeşitli hususlardan haber vermektedir.

2.1. GÖKLERİN DİREKSİZ YARATILMASI

Ra'd Sûresi 2. âyette "تَرَوْنَهَا اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ" (Allah odur ki Semalara direksiz irtifa' verdi, onları görüyorsunuz.)"¹⁹⁹ beyanıylagöklerin direksiz yaratılmış olmasına vurgu yapılır.

¹⁹³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3353.

¹⁹⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3353.

¹⁹⁵ Nâziât 79/28.

¹⁹⁶ Enbiya 21/32.

¹⁹⁷ Bkz. Bakara 2/29; İsrâ 17/44; Mü'minûn 23/17,86; Fussilet 41/12; Talâk 65/12; Mülk 67/3; Nûh 71/15; Nebe 78/15.

¹⁹⁸ Bkz. Ra'd 13/2; Lokman 31/10.

¹⁹⁹ Ra'd 13/2.

Semânın direksiz olarak durması konusunda Elmalılı zahiri anlamdan başlayarak Batlamyus'un astronomisine ve çeşitli kuvvetlerin etkisine değinerek sözü Allah'ın kudretine vardırır.

Öncelikle Elmalılı, "تَرَوْنَهَا" lafzı hakkında dilbilimsel izahlar getirmektedir: "İşte Allah, onlara öyle direksiz irtifa' veren ve böyle size gösteren kâdir-i mutlakdır. Bu ma'nâda تَرَوْنَهَا zamiri direksiz Semavâta raci'dir. Ve cümle, bir cümlei istînafiyyedir. Ba'zı müfessirîn, bunun amede raci' ve cümlenin ona sıfat olma ihtimalini de nazarı i'tibara almışlardır ki şöyle demek olur: Semâları sizin göreceğiniz hiç bir direk olmaksızın yükseltti." تَرَوْنَهَا ibaresinden Semavâtın görünmez birtakım direklerle dayanarak tutulduğunun anlaşıldığını belirtir.²⁰⁰

Elmalılı dilbilimsel yaklaşımla görünür direklerin bulunmaması sonucuna erişmekle beraber görünmez birtakım direkleri olmasının da tasavvur edilebileceğini akla getirir. Görünmez direklerin olması hususuna Batlamyus'un geo-sentrik denilen yer merkezli evren modelinden²⁰¹ bahisle devam etmektedir: "Fakat görünmez direklerden ne anlaşılır? Eğer bundan Batlimyos hey'etinde mülâhaza olunan eflâk gibi yıldızların istinad ettiği gayrı mer'î ba'zı ecsam kasdolunursa bu surette asıl o cisimlerin nereye dayandığı suâli sorulacak bu ise direksiz ma'nâsına raci' olacaktır."²⁰²

Elmalılı, görünen veya görünmeyen direkler olmaksızın semâyı yükselten gücü açıklarken Batlamyus gibi sabit feleklere dayanmak sûretiyle bir doğrultuda hareket ettiği tasavvur edildiği takdirde o felekleri tutanın ne olduğu sorusunun ortaya çıkacağını söyler. Burada itme-çekme gibi bazı kuvvetler hakkında; "Ve eğer bundan cazibe, dafîa

²⁰⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2949; Ayrıca bkz. Râzî. *Mefâtih*, c. 18, s. 237.

²⁰¹ "Evren'in büyük ölçekte araştırma ve inceleme konusu yapıldığı "İlmü'l-Hey'e" daha ziyâde bugünkü bilimsel kozmolojiye yakın olup burada Müslüman ilim adamları kendi zamanlarının astronomi, fizik, coğrafya ve matematik gibi ilimlerine dayanarak, dünyayı da içine alacak şekilde bir bütün olarak evrenin fiziksel sistemini inşâ etmeye çalışmışlardır. Müslüman araştırmacılar bu faaliyetlerinde genelde Batlamyus'u (85-165/?) esas almışlar; onun kısım itibariyle Aristoteles'in (MÖ. 384-322) dünya merkezli evren anlayışına ve gezegenlerin küreler içindeki küreler (konsantrik) şeklindeki matematiksel kavranışına dayanan el-Majesti isimli eserini yüzyıllarca dayanak kabul etmişler, onu geliştirmeye, hatalarını düzeltmeye çalışmışlardır." Bulgen, "Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Âyetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği", s. 69. Batlamyus'un astronomi modelinden etkilenen ve bu modele dayanarak yorum yapan müfessirler olmuştur. Örneğin Râzî tefsirinde Batlamyus'u işaretlen bu model zikredimiştir. Bu modele göre güneş sistemindeki yedi gezegen (güneş, ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) düzgün ve dairevî olarak hareket ederler. Yani gezegenler hareketsizdir. Bu yer merkezli anlayış, Kopernik'ten itibaren güneş merkezli evren anlayışı karşısında geçersiz kalmıştır. Cengiz-Gülseren Aydın, "Batlamyus", *DİA*, c. 5, ss. 196-197; Kırca, "Kur'an ve Modern İlimler", s. 40.

²⁰² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2949.

gibi sırf akl ile mülâhaza olunabilecek ba'zı kuvvetler kasdolunursa bunlara amud ıtlakı mecaz olacağı cihetle bu da hakikatte evvelki ma'nâ gibi direksiz mefhumuna raci' olarak muvazenei âlemde Allah Tealâ'nın melekût ve kudretini anlatmış olur." demektedir. Dolayısıyla bu kuvvetlerin gücü ile semânın direksiz durduğu farz edildiğinde de bunlar birer oluşu ifade edip²⁰³ Müsebbibu'l-esbâbın yerine geçmeyecektir. Elmalılı, yukarıda yer verilen birtakım faraziyeleri sıralayıp felsefî değerlendirmeler yaptıktan sonra nihâî olarak göklerin direksiz oluşunun Allah'ın kudreti ile açıklanmasını muvâfık görür.

Râzî'nin tefsirinden Elmalılı'nın yer yer alıntı yaptığı görülmektedir. Râzî'nin öncelikle dilbilimsel izahlarla yaklaşp ardından öncekilerin yorumlarına yönelik değerlendirmeler (örneğin evvelki âlimlerin göklerin Kaf Dağı'nın üzerinde durduğunu belirten sözleri hakkında değerlendirme) yaptığı, sonrasında ise kelâmî birtakım analizler yaparak konuyu ulûhiyyete delil kılmaya bağladığı görülmektedir.²⁰⁴ Râzî Elmalılı'dan farklı olarak belirgin bir ilmî detaya yer vermemektedir.

Cevherî, bu hususta "Modern düşünceye göre dünya ve diğer gezegenler, güneşin etrafında dönmektedir."²⁰⁵ demektedir.

Celal Yıldırım ise göklerin direksiz yükseltmesi konusunda Kur'ân'ın iki ayrı kanunu işaret ettiğini belirtmektedir; birincisi yerçekimi kanunu, ikincisi buçekim kuvvetinin dışında kalan cisimlerin boşlukta durabileceği kanunudur. Yer çekimi kanununun etkisini açıklarken bilimsel verilere detaylıca yer vermektedir: "Uzayda boşlukta belli kanunlara göre hareketini sürdüren her cisim, yani yıldız, gezegen ve sistem, büyüklüğü oranında yerçekim kuvvetine sahiptir. Örneğin, Güneş'in hacmi, Dünya'nın 330.000 katı, kütlesi ise, 1.300.000 katıdır. Bubakımdan yerçekimi orada Dünya'ya oranla 27.9 kat daha fazladır. Ay ise Dünya'dan çok küçük olduğundan yerçekimi Dünya'nınkinden altı kat küçüktür. Güneş'teki yerçekimi kuvveti gezegenleri yörüngelerinde tutmaktadır ki, Dünya'mız da bu gezegenlere dâhildir. "Bu bilgiler ışığında uzaydaki milyarlarca yıldızın yer çekimi kanunuyla boşlukta durabildiğini ve birbirlerini belli yörüngede tutup hareketlerini sağladığını belirtmektedir. Bunlarla beraber müfessir itme-çekme kuvvetinden söz etmektedir: "Uydular gezegenlerine çekim

²⁰³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2949.

²⁰⁴ Râzî, *Mefâtih*, c. 18, s. 237.

²⁰⁵ el- Cevherî, *Tefsîr*, c. 1, s. 48; Osman Aslan, *Tantavî Cevherî Örneğinde Bilimsel Tefsir*, s. 61.

kanunuyla bağlanırlar, ama santrifüj kuvvetiyle onlardan uzaklaşırlar. Bu iki kuvvet birbirine eşit olduğu için uydular, gezegenlerinin üzerine düşmedikleri gibi onlardan uzaklaşıp uzayda kaybolma tehlikesiyle de karşılaşmazlar. Onlar sadece yörüngeleri içinde dönerler."²⁰⁶

Müfessirler ilmî metodu uygulamakla beraber kendi dönemlerindeki verileri kullanmaları nedeniyle göklerin direksiz durması hususunda nispeten farklı yorumlar yapmışlardır. Elmalılı'nın yorumunun Celal Yıldırım'ın tefsirindeki gibi tümüyle bilimsel açıklamalardan ibaret olmadığı görülmektedir. Râzî'den alıntılar yaparak kelâmî hususlara da değinmektedir.

2.2. GÖKLERİN GENİŞLEMESİ

Göklerin genişlemesine değinen âyette; "وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ" (*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.*)²⁰⁷ buyurulmaktadır.

Enbiya Sûresi 30. âyetin kâinatın başlangıcı ile ilgili olduğu, günümüzde teori düzeyinde kabul edilen büyük patlama modelinin de öne sürdüğü gibi genişlemenin devam ettiği belirtilmişti.²⁰⁸ Âyetin işaret ettiği düşünülen bu hususa Elmalılı değinmemiştir.²⁰⁹

Elmalılı, "وَأِنَّا لَمُوسِعُونَ" ifadesinde Allah-u Teâlâ birçok konuda genişlik vermeye gücünün yettiğini bildirmektedir. Burada iki ma'nâ vardır: Birisi, Allah-u Teâlâ'nın kudretinin genişliğini ifade eder. Onun kudret ve kuvveti öyledir ki Semâyı kurarken bir sınıra ulaşmakla tükenmeyip onu daha çok genişletebilecek bir genişliktedir. Bu manalar hem "وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" (*Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır*), hem de "وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ" (*Bize bir yorgunluk da dokunmadı*) "ilâhi ifadelerindeki gibidir. Birisi de, zenginliği, nimet ve in'amda genişliği ifade eder. Burada

²⁰⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, c. 6, ss. 3023-3024.

²⁰⁷ Zâriyât 51/47.

²⁰⁸ Diğer yandan bu teorinin evrenin sürekli genişleyeceği söylemi hatalıdır. Bir noktada "(O) gün ki, yazılı kâğıtların tomarını durer gibi göğü toplayıp dureriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaad oldu. Biz, (vâdettiğimizi) yaparız. (Enbiya 21/104)" şeklinde ifade edildiği üzere evrenin tekrar yaratılışındaki haline döndürülecektir.

²⁰⁹ İlk kez yirminci yüzyılın başlarında (1933) Friedmann ve Lemaître tarafından Büyük Patlama Kuramı ortaya atılmıştır. Tarihi olarak tefsirin yazımıyla çakışsa da 1960'larda bu faraziyenin kabul edildiği belirtilmektedir. Yavuz Unat, "Büyük Patlama Kuramı", <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179893>, (10.07.2019).

darlıkları genişletme, yalvaran zorda kalmışlara icâbet etme, sıkıntıları açıp, ihtiyaçları def etme, fakirleri zenginleştirmekle Allah-u Teâlâ'nın mün'im olduğunu belirtmektedir."وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا" ifadesi ile "Arzı da döşedik, türlü nimetlerle donattık, döşek gibialtınıza serdik ki üzerinde bir zamana kadar karar edip hayattan nasîb alasınız"manası işaret edilmektedir. "فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ" ifadesi ile de "Daha da ne güzel döşeriz, türlü nimetlerle döşenmiş olduğu gibi ileride daha güzelini döşeyecek, daha güzel ni'metler verecek kudret genişliği de mevcuttur" manaları kastedilmektedir.²¹⁰

Mutasavvıf müfessirlerin önde gelenlerinden Abdülkerîm Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ında "وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ" beyânı şöyle tefsîr edilmektedir: "Semâ ile yerin arasını geniş kıldığı gibi genişliğini artırmaya da kâdir olduğuna işâret eder."²¹¹ Râzî'nin izahlarına bakıldığında "وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ" ifadesine üç çeşit açıklama getirmektedir: İlki;"Biz o semâyı, yer ve yeri kuşatan su ve hava, semâyâ ve onun genişliğine nisbetle, tıpkı çöldeki bir halka misâli olacak bir biçimde genişlettik." İkincisi; "Bu ifâde, 'Kâdir olucularız' demektir." Üçüncü olarak ise; "Bu ifâde, 'Biz, mahlûkatın rızkını genişleticileriz' manasındadır."²¹²

Râzî'nin bu konuda işârî açıklamalara yöneldiği görülmektedir. Râzî'nin zâhirden hareketle dilsel izahlara başvurduğu, âyetler arasındaki irtibatı vermeye ve çeşitli incelikleri işaret etmeye çalıştığı da görülmektedir. Elmalılı'nın tefsiri verdiğimiz iki örnekle benzerlik taşımaktadır. Evrenin genişlemesi konusunu herhangi bir bilimsel veriyle destekleme yoluna gitmeyip vüs'at kelimesini, Allah-u Teâlâ'nın kudretinin ve kürsüsünün genişliği ile nimetleriyle kullarına genişlik vermesine işâret ettiği biçiminde yorumlamıştır.

3. GÖK CİSİMLERİ, GÜNEŞ, AY VE YILDIZLAR

Gök cisimleri tarih boyunca insanların en çok dikkatlerini çeken ve hayret ettikleri konulardan olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah-u Teâlâ'nın kudretinin eşsizliğini anlatmak için çeşitli yaratılış mucizelerine dikkat çekilirken gök cisimleri üzerinde ayrı bir

²¹⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4543.

²¹¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 239.

²¹² Râzî, *Mefâtih*, c. 28, s. 226.

hususiyetle durulmuştur. Birçok âyette güneş, ay, yıldızlar ve tüm gök cisimlerinin bir intizam içerisinde hareket ederek Allah'ın buyruğu altında olduğu belirtilmektedir.²¹³

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ " (Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vâdeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.)"²¹⁴ ve "يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ " (Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; güneş ve ayı emri altına almıştır. Her biri belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte -bütün bunları yapan- Rabbiniz Allah'tır...) "²¹⁵ ilâhî beyanlarında belirtilen hususlarda Elmalılı detaylı bir izaha girmeyip, ilâhî üstünlüğün zaman üzerinde dahi hâkim olduğunu ve bütün değişimlerin onun hükmüyle cereyan ettiğini gösterdiğini²¹⁶ söylemekle yetinmiştir. Söz konusu âyetlerin izâhında kelâmî bir yaklaşım sergilemektedir.

Gök cisimlerinin hareketleri ve mâhiyetleri Elmalılı'nın üzerinde durduğu konulardandır. Yaratılış ve fonksiyonları bakımından farklı olduğu bildirilen gök cisimlerinin âyetlerde değindiği yönleri hakkında detaylı açıklamalar yapmaktadır.

3.1. GÖK CİSİMLERİNE YÖRÜNGELER TAYİN EDİLMESİ

Ay, güneş ve tüm gök cisimleri kendilerine takdir edilmiş bir ölçüye göre hareket ederek belli bir yörüngede yüzmektedir. Kur'an'daki bazı âyetlerin de yörüngelerden söz etmesi müfessirin dikkatini çekmektedir. "لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" (Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler)."²¹⁷ Elmalılı bu âyetin tefsirinde önceki âlimlerin etkisinde kaldığı Batlamyus gibi birtakım bilim insanlarının iddialarını çürütülerek yeni bilimsel buluşla âyetin örtüşmesini nazara vermektedir.²¹⁸

²¹³ Bkz. Şems 91/2; A'râf 7/54; Yûnus 10/5; Enbiyâ 21/33; Lokman 31/29; Bakara 2/107; Mâide 5/40; Zuhurf 43/85, Yasin 36/38.

²¹⁴ Lokmân 31/29.

²¹⁵ Fâtır 35/13.

²¹⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 3982.

²¹⁷ Yâsîn 36/40.

²¹⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3355.

Kuşeyrî, ay ve güneşin (ve hepsinin) bir felekte (yörüngede) yüzmesinin Allah'ın mülkündeki her tasarrufu ortaksız yaptığına delâlet ettiğini belirtmektedir.²¹⁹ Elmalılı'nın bu âyete yaklaşımı Kuşeyrî'nin tefsiriyle farklıdır. O, ilmî detayları da ele alan bir dizi açıklama yapmaktadır.

Elmalılı'ya göre âyette geçen "كُلٌّ" ifadesinin de işaretiyle anlaşılmaktadır ki; dünya, güneş, ay ve tüm gök cisimleri kendilerine hasredilmiş bir yörüngede hareket etmektedirler. Demek ki, gök cismi adedince yörünge vardır. Burada eski fen bilimcilerinin yanlışlığı söz konusudur. Çünkü onlar, cisimlerin sabit olduğunu, feleklerin (yörüngelerin) onları hareket ettirdiğini belirtmekteydi. Yeni buluşlar ise, cisimlerin hareket ettiğini ifade eden âyetlerle tam olarak örtüşmektedir.²²⁰

Ay, güneş, bunlarla beraber dünya ve birçok gök cismi belli bir ömür için belli bir yörüngede yüzerek ilahî emre boyun eğmektedir. Dolayısıyla feleklerin bir diğer tabirle yörüngelerin sabit gök cisimlerini döndürdüğü varsayımı yanlıştır. Daha sonraki ilmî veriler de yörüngelerin sabit cisimleri döndürmediğini, cisimlerin yörüngelerinde bir düzen içinde aktığını haber vermektedir. Elmalılı, mucizeliği gereği Kur'ân-ı Kerîm'in her dönem bilimin ilerisinde olduğunu ve olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla fennin verilerini değişmez kabul ederek Kur'ân-ı Kerîm'e karşı delil getirmek yanlıştır. Bilim ilerledikçe Kur'ân-ı Kerîm'i er ya da geç doğrulamaktadır. Elmalılı dikkat çekici cümlelerle bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Demek ki bu gün bu ve emsali âyetlerde Kur'ân'ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız. O halde bildiğimiz fenne muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'ân'ı fenne uydurmağa çalışmamalı, fenni Kur'ana tevfiğ etmeğe uğraşmalıdır. Şimdi teemmül etmeli ki kimi Güneş, kimi Kamer, kimi zıya, kimi nûr, bütün ecrandan her biri bir felekte, kendine mahsus bir dairede yüzüyor da yüzüyor, hiç biri sâkin değil, hepsi birer hareketi devriyyede, bir tutarı yok, hepsi muallâkta, hepsi yolunda, hepsi nizamında, hepsi mahfuz yüzüyorlar da yüzüyorlar. Bu ne bedî' san'at ne büyük kudret ve ne yüksek âyetlerdir. Bunların hepsinden Allah'ın azamet-ü vahdaniyyeti okunur."²²¹

²¹⁹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 99.

²²⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3355.

²²¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3355.

Elmalılı'nın bilim-Kur'ân irtibatına dâir ilke düzeyindeki ifadeleri ışığında Bilimsel tefsir ve Elmalılı'nın tefsir yöntemi arasındaki bağlantıya bakılabilir: Kozmoloji çalışmaları Kur'ân-ı Kerîm'le çelişmediği sürece Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan bir emri olan tefekküre vesile teşkil etmektedir. Aksi takdirde değişmez olan ilmî bulgular değil, vahyin kendisi ve öğrettiğidir.

"وَأَقَمَرٌ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ"²²² âyetinde ayın güneş gibi istikrarlı bir sûrette görünmeyip her gün farklı bir menzilde ve görünümde olması hurma dalına benzetilir. Elmalılı eğri hurma dalının görünümünün ayın yörüngesini de tasvir ettiğini belirterek ilahî bir îcâz bulunduğunu belirtir. Ayrıca aktarmayı uygun bularak ayın her bir menziline Arapların verdiği isimleri zikretmektedir: "1. Şertan, 2. butayn, 3. süreyya, 4. deberan, 5. hek'a, 6. hen'a, 7. zira', 8. nesre, 9. tarf, 10. cebhe, 11. zübre, 12. sarfe, 13. avva, 14. simâk, 15. gafir, 16. zubânâ, 17. ikilil, 18. kalb, 19. şevle, 20. neâim, 21. belde, 22. sa'dü'z-zâbih, 23. sa'dübûla, 24. sa'dü's-süud, 25. sa'dul'ahbiye, 26. fer'ud-de'lvil-mukaddem, 27. fer'ud-de'lvil-muahhar, 28. reşa."²²³

Gezegenler hareketleri esnasında yıldızların toplu şekilde bulundukları yerler olan burçlarda belli sürelerde görünürler. Âyette "تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَفَقَمَرًا مَّنِيرًا" (Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ -güneş- ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.)"²²⁴ buyurularak burçların varlığı haber verilmektedir.

Râzî, "بُرُوج" kelimesinin gezegenlerin konaklama yerleri olduğunu söylemektedir. Bunlara, "yüksek, yüce köşkler" anlamına gelen, "burclar" denilmesi, burcların adeta o yıldızlar için, kendilerinde sükûnete erdikleri bir konaklama yerleri gibi olduğunu ifade etmektedir.²²⁵

Elmalılı da âyetlerde tekrar edilen burc kelimesini, yıldızların kendine özel biçimde bir arada bulundukları yer olarak tarif eder. Burc ifadesinin lafzen "yüksek köşk" demek olduğunu belirtir. Semâda her yıldız topluluğuna, yani özel bir oluşum arzeden yıldız takımlarından her birine "burç" veya suretismi verilmesi kelimenin duyulmuş

²²² "Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihâyet o, eğri hurma dalı gibi (hilâl) olur da geri döner. " Yâsîn 36/39.

²²³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s.4032.

²²⁴ Furkân 25/61.

²²⁵ Râzî, *Mefâtih*, c. 24, s. 106.

manası haline gelmiştir. Dünya haritasında şehirler ve şehir haritasında yüksek binalar nasılsa, Semâ haritasında da burclar öyle bir konumdadır. Semadaki yıldızların birer zümre halinde yerlerini tutmuş olduklarını göstermektedir.²²⁶

Burçların sayısı eskiden beri nazar-ı dikkati celbetmiş, farklı birçok gözlem sonucu farklı rakamlar belirtilmiştir.²²⁷ Astronomide sadece on iki tanesi burç olarak ifade edilmekte ise de burçlar on iki tane ile sınırlandırılmaz. Elmalılı, astronomi kitaplarında "burç" adının malûm olan on iki burç hakkında ıstılâh olup, diğerlerine burç denilmeyip suret olarak tabir edildiğini söylemektedir. Bundan dolayı müfessirlerin çoğu yıldızların konaklama yerleri olarak tabir edilen bu on iki burcu söylemişlerdir. Fakat lügat açısından bakıldığında âyette böyle bir indirgemeye yer yoktur. Âyetin zâhirinden anlaşılan; burçların, varsayım gibi bir konumda olmayıp, Şems ve Kamer gibi hakikî olduklarıdır.²²⁸ Elmalılı, özetle "burç" kelimesinin âyetten çıkarılabilen anlamının yıldız topluluğu olduğunu, astronomi bilimi kitapları sayıca on iki ile sınırlandırırken kullanılan anlamın aynı olmadığını belirtir.

Celal Yıldırım'a göre Kur'ân'da insanların anlaması için ilâhî nizâmın bir parçası olan takımyıldızlarından burç diye bahsedilmektedir. Güneş yıllık hareketi dolayısıyla bir kuşak boyunca kademe kademe yer değiştirerek bir yıl sonra aynı noktaya varır. Bu kuşağa "Zodyak", Zodyağın ayrıldığı on iki bölgeden her birine de "Burç" denir. Burçlar gök küresi üzerinde kendi hizalarına düşen on iki takımyıldızla karşılıktır.²²⁹

Elmalılı, Râzî gibi burçların yıldız toplulukları olduğunu belirttiği açıklamasında dilsel izahlara yer vermektedir. Celal Yıldırım'ın tefsiri kadar detay içermemekle beraber Elmalılı ilmî izahlarda da bulunmaktadır.

3.2. GÜNEŞ VE AYIN ZAMAN GÖSTERGELERİ OLMASI

Güneş ve ayın zaman göstergeleri olarak bir ölçü olduğunu belirten âyetler vardır: "فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ" (O, sabahı aydınlatandır.

²²⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3608; c. 4, s. 3048.

²²⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3609.

²²⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3609.

²²⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, c. 8, s. 4335.

*O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pekiyi bilen Allah'ın takdiridir.)"*²³⁰

Kuşeyrî, gündüz ve gecenin artarda ve dönüşümlü olarak gelmeleri, uzamaları ve kısaltmaları ile Allah'ın kudretinin kemâline bir alâmet, vahdaniyyetinin vücûbuna bir delâlet kılındığını söylemektedir. Ayrıca gece ve gündüz, istikâmet gereği Allah-u Teâlâ'nın yüceliğinin bilinmesi için şartı devamlılık olan ibadete bir vakit tayini vesilesidir.²³¹

Elmalılı'nın tefsirinde de benzer bir yaklaşım görülmektedir. Gündüzleri hayatın hareketliliğine ve uyanık olmaya imkân veren de, insanların dinlenmesi ve teskin olması için geceleri yaratan da Allah'tır. Âyet-i nehâr olan Şems ve âyet-i leyl olan Kamer ise bunların asıl sebebi değil, hesap vasıtalarıdır. İnsanlar faaliyet ve sükûnlarının hesabını vermekle mükellef olduklarından Allah-u Teâlâ miktarı tayin ederek hesabı da yaratmıştır. Şems ve Kameri de hareket ve sükûnun hesabına birer alâmet yapmıştır.²³² Elmalılı bu hususta irşad dili kullanmaktadır.

3.3. GÖK CİSİMLERİNİN FARKLI MAHİYETTE YARATILMASI

Tüm gök cisimleri aynı görevde ve mahiyette yaratılmamıştır. Kimi yıldızlar bir burç oluşturur, kimisi ışık ve ısı saçar; böylece bir çekim ilişkisi içinde birlikte semâda ahenkle yüzmektedirler.

Güneşin sıcaklığını belirten âyetler (Örneğin; "وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا" *Orada alev alev yanan bir kandil yarattık.*)²³³ hakkında Elmalılı her gök cisminin yaratılış amacının olduğuna değinerek aralarındaki farklılıkların getirdiği bereketli nizâmı vurgulamaktadır. Âyetin tefsirinde burçların (yıldız topluluklarının) bizim gözlemlerimizde birbirinden farklı görüldüğü gibi, hakikatte de birbirinden farklı birer manzume teşkil ettiğini söylemektedir. Bu durum Allah-u Teâlâ'nın sınırsız yaratma kudretinin büyüklüğünü göstergesidir. Eğer bu cisimleri oluşturan maddeler birbirinden farklı yaratılmasaydı uzayın şimdiki halinden eser olmazdı. Bu cisimler oluşum halinde iken kendi hallerine

²³⁰ En'âm 6/96.

²³¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 183.

²³² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, s. 1989.

²³³ Nebe 78/13.

bırakılsa ya da tek bir parçada toplu halde bulunsaydı burçlar, farklı cisimler ve yaşanabilir bir ortam oluşmayacaktı. Ayrıca bu cisimlerin temel parçacıkları olan atomları arasındaki denge ve oranaynı olup oluşumları tabiî akışına bırakılsaydı, yine bu cisimlerin şimdi oluşturduğu gibi yaşanılır bir âlem olmazdı.²³⁴

Göklerin mucizevî bir denge ile kurulduğuna ve Allah'ın kudretine değinirken; tüm cisimlerin farklı atom dizilimlerine sahip olduklarını, bu nedenle gök cisimlerinin niteliklerinin birbirinden farklı olduğunu belirtmesi dikkat çekmektedir.

Güneş ve Ayın yaratılış amacı " هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا (O Allah'dır ki, senelerin sayısını ve hesabını bilesiniz diye güneşi bir ışık, ayı da bir nur yaptı...)"²³⁵ ve "وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا" (Onların içinde ayı bir nûr kılmış, güneşi de bir çerağ yapmıştır.)"²³⁶ âyetleri ile bildirilirken onların yaratılış mahiyetine de değinilmektedir.

Güneşin bir ziya, ayın nur kılındığı ifadesi hakkında Elmalılı zâhiri manadan yola çıkarak felsefî tahliller yapmaktadır. Buna göre; ziya, bi'zzât olana, nur bil'araz olana taalluk eder. Böylece burada Ayın nurunun Güneş dolayısıyla verildiğine işaret vardır. İsrâSûresi'nde "فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً" (Sonra gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık.)"²³⁷ beyanı ile Kamere bir nur verilmiş olması Mahv-i kamer meselesini de ihtar etmektedir. Burada Güneşe tapanlara karşı Şems ve Kamerin hâdis birer mahlûk oldukları ve Allah-u Tealâ'nın bunlar üzerindeki hâkimiyeti ve rübûbiyeti anlatılmaktadır. Güneşin "ziyâ" yapılması başlangıçtaki yaratılış durumunu, Kamerin nur kılınması da mahvi ile yaratılışındaki değişimi göstermiş olmaktadır.²³⁸

3.4. AYIN SÖNDÜRÜLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'de ayın önceden güneş gibi bir yıldız iken söndürülmesi yani Mahv-i Kamer konusu haber verilmektedir:

²³⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3611.

²³⁵ Yûnus 10/5.

²³⁶ Nûh 71/16.

²³⁷ İsrâ 17/12.

²³⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2673.

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبَاصِرَةٍ فَتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيِّئِينَ " (Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık.)"²³⁹

Elmalılı âyeti tefsir ederken gök cisimlerini yaratılış hususiyetleri yönüyle değerlendirmektedir. Elmalılı Şems ve Kamerin mâhiyetini felsefî bir biçimde şöyle ele almaktadır:

Allah, ay ve güneşin hareketlerini insanların vakti tayin etmeleri için bir delil yapmıştır. Öyle ki insan, gündüz, gece, mevsimler ve yılların hesabını bu cisimlere bakarak yapar. Bir rivâyete²⁴⁰ dayanarak ayın önceden güneş gibi olduğunu söyleyen Elmalılı, âyette gece âyetininyani ayın mahvine (söndürülmesine) işaret edildiğini belirtmektedir. Ayrıca ayın sönmesi konusunu bilim adamlarının kabul ettiğini ve nazariyelerini bu gerçeğe dayandırdıklarını belirtmektedir.²⁴¹

Elmalılı'nın âyette yer alan "ayın mahvi" konusuna getirdiği açıklamalar şöyle özetlenebilir: Ay önceden güneş gibi yaratılmıştı, güneş gibi harareti de vardı. Sonra Allah-u Teâlâ o güneşi söndürdü. Böylece bildiğimiz gece âyeti olan Kamer ortaya çıkmış oldu. Kamerin yüzeyindeki karartı, aksettirdiği ışığın artıp azalması ve son evrede kaybolup yeni bir hilâl olarak ortaya çıkması o mahvın bir eser ve neticesidir. Kamerin ışığının bizatihi olmayıp güneşin ışığını yansıttığı eskiden beri astronomi bilimcileri tarafından biliniyordu. Ancak güneş gibi ışık ve ısı saçarken sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'ân'ın haber vermiş olduğu bu hakikati günümüzde bilim adamları kabul etmiş ve bu esasitakip etmektedirler.²⁴²

Kuşeyrî "فَمَحَوْنَا" lafzını ayın değişik hallerde görülmesi olarak yorumlamıştır. Ay, her gece farklı bir menzilde olup görünürlüğü artıp azalmaktadır. Güneşe gelince onun

²³⁹ İsrâ 17/12.

²⁴⁰ "Abdullah İbni Selâm, Nebiyyi Ekrem Sallâllahu Aleyhi Ve Sellem'den Kamer'deki karaltıyı sual etti. Resulullah 'İkisi de Şems idi' dedi ve dedi ki 'Allah Teâlâ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبَاصِرَةٍ' buyurdu. İmdi gördüğün karaltı o mahivdir." Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 3169; Nâziât Sûresi 30. âyetin tefsirinde İbn-i Abbâs'ın rivâyetine dayanarak kamerin söndürülmesi konusuna değinir. Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, s. 5566.

²⁴¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3170.

²⁴² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s.3170.

hali devamlıdır. İnsanların halleri de böyledir. Kimi ehl-i temkîndir; makamında devamlıdır, kimi de ehl-i telvîndir; mânevî menziller arasında makamları değişmektedir.²⁴³

Elmalılı"mahv" hususunda âyetin zâhiri anlamına ve ona taalluk eden rivâyete dayanarak açıklama yapmaktadır. Ayrıca bu hususun ayın menzillerine göre görüntüsünün küçülmesi ve değişmesiyle de ilişkili olduğunu düşünmekle aklî bir izah sunmayı amaçlamaktadır. Nihâî olarak da bu bilginin ilmî nazariyyelerdeki konumuna ve önemine değinmektedir. Âyın söndürülmesini haber veren âyeti tefsir edişi, Elmalılı'nın karma yöntemine gösterilebilecek belirgin bir örnektir.

4. YERYÜZÜNÜN YARATILMASI

Kur'an'da yeryüzünün yaratılmasından bahseden çok sayıda âyet bulunmaktadır.²⁴⁴ Bu âyetler; yeryüzünün hak ile yaratılması, dağların bir kazık olarak arzın dengesini sağlaması, yeryüzünün yayılıp yaşama elverişli kılınması, yerin iki günde yaratılması gibi hususları haber vermektedir.

Konuya örnek olarak âyette " وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ " (*Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık.*)²⁴⁵ buyurulmaktadır. Semâlar gibi arzın da bir denge ile yaratıldığı söylenmektedir. Elmalılı burada "hak" ile yaratmanın adalet ile olduğunu belirtmektedir. Ancak tefsirde ilmî bir detaya yer vermemektedir.²⁴⁶

" وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ " (*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır.*)²⁴⁷ Bu âyette arzı tetkik edenlerin vicdanlarında sorumluluklarını ve âkîbetlerini hatırlatacak deliller olduğunu görecektir.²⁴⁸ Elmalılı yeryüzündeki yaratılış mucizelerine işaret etmemiş, sonraki âyet²⁴⁹ ile birlikte tefsir ederek kelâmî bir mana ile yorumlamıştır.

²⁴³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 183.

²⁴⁴ Bkz. En'âm 6/101; A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Ra'd 13/3; Hicr 15/19,85; Nahl 16/3; Enbiyâ 21/30; Furkân 25/59, Secde 32/4; Fussilet 41/9,11; Kâf 50/38; Zâriyât 51/20; Hadîd 57/4; Talâk 65/12; Nebe 78/6.

²⁴⁵ Hicr 15/85.

²⁴⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 5, s. 3074.

²⁴⁷ Zâriyât 51/20.

²⁴⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4532.

²⁴⁹ "Ve kendi nefislerinizde de (âyetler) vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?" Zâriyat 51/21.

4.1. YERYÜZÜNÜN İKİ GÜNDE YARATILMASI

Bazı âyetlerde âlemin altı günde yaratıldığından bahsedilmekle beraber Fussilet Sûresi'nde yeryüzünün iki günde yaratıldığı bildirilmektedir.

"قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ" (De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkârı ediyorsunuz?)²⁵⁰ âyetinin tefsirinde müfessir, yeryüzünün iki günde yaratılması konusunadilsel yönden yaklaşarak zahiren anlaşılabilir anlamları değerlendirmiş, bilimsel bir açıklamaya yönelmemiştir. Genel olarak Râzî'nin tefsirine muvâfık yorumlar yapan Elmalılı'nın burada Râzî'nin yaptığı tartışmalara²⁵¹ girmeyip bir sonraki âyette ele aldığı²⁵², bu âyette isekonuyu farklı bir yönden ele aldığı görülmektedir.

253

Elmalılı'ya göre âyetteki "فِي يَوْمَيْنِ" ifadesinin manasında iki ihtimal vardır: Birisi "خَلَقَ" yada yanan mef'ulü fih olmasıdır. Buna göre manası, Arz'ı iki günde halk etti demek olur. İkinci mana ise, zarfı müstekarr olarak Arz'dan bağımsız bir biçimdetakdir edilmiş bir zaman dilimi olmasıdır. Arz henüz yaratılırken henüz ma'lûmumuz olan gün olmadığından yevm, mutlak bir zaman dilimi anlamındadır; yani iki aşamada demek olur. Birisi "أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا" ifadesinde Arz'ın Semâ'dan fetk olduğu (ayrıldığı) gün, birisi de "وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ" buyrulduğu üzere, Arzın medd olduğu, yani Arz'ın yüzeyinin kaymak halinde döşenmeğe başladığı gündür. İkisine göre de mana; Arz'ı iki günde olmak üzere halk buyurdu demek olur. Bu sûrette Arz'ın kaç günde yaratıldığı söylenmiş olmayarak yaratıldıktan sonra iki gün içinde bulunması

²⁵⁰ Fussilet 41/9.

²⁵¹ Râzî, yerin iki günde yaratılması ile âlemin altı günde yaratılması ifadeleri arasında anlam bakımından tenâkuz olduğunu belirterek bu hususa izahlar getirir. Çünkü Fussilet Sûresi 10. âyette; "وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلنَّاسِ لِيَوْمٍ مِنْ ذَلِكَ فِيهَا رَبٌّ رَخِيمٌ" Orada araştırıp soranlar için rızıkları tam dört günde belli bir seviyede takdir edip, düzene koydu." buyurularak dört günden söz edilmektedir. Râzî bu konuyu âlemin ilk nereden yaratılmaya başlandığını açıklamaya dâir detaylı tartışmalarla ele alır. Râzî, *Mefâtîh*, c. 27, s. 104.

²⁵² Elmalılı, Râzî'nin değindiği bu tenâkuzu Fussilet Sûresi 10. âyette değinir: "Bu dört günü evvelki ikiye zamm ile mecmuunu altı olmak üzere tefsiri muvafık görmüyorlar, zira bu surette Semanın zikr olunacak iki günüyle günlerin mecmuu sekize bâliğ olur." Elmalılı'nın bu hususa getirdiği açıklama ise; "Evvelki iki de içinde dâhil olmak üzere dört ki bunda da gösterdiğimiz vechile öbirleri gibi iki ma'nâ vardır. Birisi, meadinin ve dağların halk-ı neveti, biri de nebatat ve hayvanatın halk-ı neveti ki iki evvelki ile dört olur. Birisi de *فِيهَا*dan hal olmasıdır ki fusuli erbaayı göstermiş olur, bu surette evvelki iki gün burada dahil olmuş bulunur... Çünkü Arzın berekât ve akvaâtı her sene bu dört mevsim içinde yetişir, kemmiyyet ve mîkdarıyla biçimini bunlar içinde alır, bu haysiyyetle (...) rızık isteyenlerin hepsinin rızıkı bu dört mevsim içinde yetişir, rızıklar müsavî olmazsa da günler müsavîdir." Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, ss. 4190- 4191.

²⁵³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4189.

hali anlatılmış olur ki bu da bir seneyi ikiye bölen iki gündönümü döngüsüdür. Çünkü Arz bu iki vakit içinde deveran etmek üzere yaratılmıştır.²⁵⁴

"İki gün" ifadesi arzın yaratılışıyla ilişkilendirildiğinde yeryüzünün göklerden ayrılığı gün veya yerkabuğunun yaşama uygun biçime getirilişine işaret edebileceğini belirtir. Dünyanın senede deveran içinde olduğu zaman dilimleri olan gündönümünün "iki gün" olabileceğine dair ihtimali de serdedir.²⁵⁵

4.2. YERYÜZÜNÜN YAYILMASI

Ra'd Sûresi 3. âyette "وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا" (*O yeri yayıp döşeyen, onda oturalı oturalı dağlar ve ırmaklar meydana getirendir...*)" buyurulmaktadır. Âyetteki "yerin yayılması" ifadesi, arzın düz olduğu manasında anlaşılmaktadır. Yeryüzünün küre biçiminde olması ile beraber yerin yayılmasının nasıl olduğu hakkında müfessirler çeşitli açılardan detaylı açıklamalar yapmaktadır.

Râzî, önce âyetteki meddül'-arz ifadesine değinmektedir. Burada yerin bir ölçü ile yayılmış olmasının bu ölçüyü tahsis eden hâs bir muhassısı gerektirdiğini söylemektedir. Çünkü yerin bundan başka ölçülerde olması da mümkündü. Râzî'nin medd hususunu "uzamak" olarak ele aldığı da görülmektedir: "Ebu Bekr el-Esamm öyle demiştir: 'Medd, sonuna yetişilemeyen bir şeye doğru uzayıp gitmek' demektir. Binâenaleyh âyetteki, 'O, yeri uzatıp (meddedip) döşeyendir' ifâdesi, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünün hacmini, gözün sonunu (sınırını) göremeyeceği kadar büyük yaptığını ihsâs ettirir. Çünkü yerin hacmi, şu andakinden daha küçük olsaydı, ondan tam olarak istifâde edilemezdi."²⁵⁶

Râzî, bundan sonra yeryüzünün küre biçiminde olduğunu belirtir. Çünkü "uzamak" işi yeryüzü düz olduğu takdirde geçerli olacaktır. Ancak küre biçiminde olması sabit bir bilgidir. Râzî bu tenâkuz hakkında: "Çünkü yeryüzü büyük bir cisimdir. Küre, son derece büyük olduğunda, onun her bölgesi ve parçası, dümdüz imiş gibi görünür."²⁵⁷ Râzî'nin yorumunda dikkat çeken husus, zâhirî anlam üzerinden akıl yürütme

²⁵⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4189.

²⁵⁵ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4189.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtîh*, c. 19, s. 3.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtîh*, c. 19, s. 4.

yoluyla muhtemel manaları, problemleri, çelişkileri tespit edip tatmin edici bir açıklamaya varmaya çalışmasıdır.

Elmalılı Ra'd Sûresi 3. âyetinin "وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ" (*Yeryüzünü enine boyuna yayıp döşeyen*)²⁵⁸ ifadesinde Medd-i arz mefhumunu açıklamaktadır. Medd-i arz, madde-i Arzın elastikiyeti, hacim ve miktarındaki özel nitelikler ölçeğinde Semâvât'tan ayrılması, husûsî bir hareket ettirenin olmasını gerektirir. Ayrıca yüzeyinin ibtidâî halde düzgünlüğü ile uzunluk ve eni bakımından yayılması gibi manaları ihtiva eder. Aklen ve tecrübe yoluyla bilinir ki Arz maddesinin farklı şekilleri alması mümkünken kürevî şeklindeki imtidadı alması bir muhassısa muhtaç olduğunu gösterir²⁵⁹ diyerek ulûhiyyete aklî bir açıklama yolunu takip ederek işaret etmektedir. Arzın yayılmış olması, küre olduğu gerçeğine aykırı değildir. Elmalılı arzın küre biçiminde olduğunu anlatırken Âlûsî'den şu alıntıya yer verir: "Bu imtidad, Arzın tam yâhud kutublar cihetinden nâkıs bir küre olmasına münâfî olmaz."²⁶⁰ Bu durumda Elmalılı küre şeklinin tam olmayışını ifade etmekle geoit şeklindeki biçimine dolaylı olarak atıfta bulunmaktadır. Bu da günümüzdeki coğrafi bilgilerle tam olarak örtüşmektedir.

5. DAĞLAR

Yeryüzünün insana musahhar kılınmak suretiyle yaratıldığı, mucizevî dengeler barındırdığı vurgulanan kevnî âyetlerin bazıları dağlara atıf yapmaktadır.²⁶¹ Örneğin Hicr Sûresi'nde "وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ" (*Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.*)²⁶² buyurulmaktadır.

Râzî, önce kelime anlamı üzerinde durup, ardından rivâyet ile dağların perçin görevi gördüğünü açıklamaktadır. Buna göre "رَوَاسِيَ" dağlar demektir. "er-Râsi" aslında yere giren, yere çakılan demektir. Dağların vazifesi hakkında İbn Abbas; "Yeryüzü, su üstüne serilmişti. Böylece, tıpkı geminin, içindekileri sallaması gibi, yeryüzü de su üzerine

²⁵⁸ Ra'd 13/3.

²⁵⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2952.

²⁶⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 6, s. 4499.

²⁶¹ Bkz. Nahl 16/15; Kâf 50/7; Naziât 79/32; Hicr 15/19; Ra'd 13/3.

²⁶² Hicr 15/19.

serilip döşendiği için, üzerindikileri çalkalayıp durmaya başladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o yeryüzünü ağır dağlarla perçinledi." demektedir.²⁶³

Nesefî tefsirinde bu husus şöyle ele alınmıştır: "وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا" (Yeri uzatıp yaydık)' O yeri Kâbe'nin altından itibaren yayıp döşedik. Cumhura göre, yeri suyun üzerinde yayıp döşedi. وَالْفَيْنَا فِيهَا رَوَاسِي (Ve orada sabit dağlar yerleştirdik)' yeryüzünde dengeyi sağlayan sabit dağlar yerleştirdik, وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (Yine orada miktarı ve ölçüsü -hikmet terazisiyle ölçülen- belirli olan şeyler bitirdik.)' hikmet gereğine uygun miktar ve ölçüde herhangi bir fazlalık veya eksiklik olmadan var ettik. Ya da yarar ve nimet bakımından bir değeri ve ölçüsü olan şeylere da safran, altın, gümüş, bakır, demir ve benzeri tartılabilen şeyler meydana getirdik."²⁶⁴

Beyzâvî sadece dağların bir sabitleyici olarak yaratıldığını ifade etmektedir.²⁶⁵

"وَالْجِبَالِ أَوْتَادٌ" (Biz dağları da birer kazık kılmadık mı?)²⁶⁶ âyetini tefsir eden Elmalılı coğrafya, jeoloji ve meteorolojinin konularına yer vermektedir. Dağların deprem, volkanizma faaliyetleri gibi afetlerin olmamasında bir denge unsuru olduğunu belirtir. Denizlerin karadan ayrılmasını sağlayarak denizin taşması, tufan, kasırga gibi afetleri engellediğini, iklim farklarının dağlar nedeniyle oluştuğunu ve tüm bu faydaların yeryüzünde yaşamın olmasını sağladığını aktarır.²⁶⁷

Dağların yaratılış hikmetini açıklarken Elmalılı, Arz üzerinde bir sahaya çakılmış kazıkları andırdıklarını söylemektedir. Böylece dağlar Arz yüzeyinde ayrımlı bölgeler oluşturarak, ikâmet ve medeniyete elverişli korunaklı yataklar oluşturacak şekilde yaratılmıştır. Kur'an'da "وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ" biçiminde geçtiği üzere dağlar, yeri sabit kılarak çalkalanmalardan muhafaza eden ve asayışı temin eden baskılar anlamında ifade olunmuştur. Yeryüzündeki dalgalanma ve çalkalanışlar, insan hayatı bakımından olmak üzere jeolojik, meteorolojik, coğrafi ve toplumsal olaylarda etkin bir husustur. Arzın yüzeyinin hayata uygun bir surette oluşabilmesi için yerçekiminin merkezden dış tabakalara doğru yayılmasının çeşitli oranlarda olması ve dengelenmesi

²⁶³ Râzî, *Mefâtih*, c. 19, s. 174- 175.

²⁶⁴ Nesefî, Ebü'l-Berekât b. Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî/Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, c. 2, s. 186.

²⁶⁵ Beyzâvî, *Tefsîr*, c. 2, s. 236; c. 3, s. 313.

²⁶⁶ Nebe 78/7.

²⁶⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, s. 5532.

gerekmektedir. Merkezdeki lavların püskürmesine karşı direnci sağlamak da dağların görevidir. Karaların denizlerden farklı seviyelerde yüksek olması, deniz sularının med-cezir olayı sonucu taşmasının önlenmesini sağlamaktadır. Nehirler içinhazine ve memba konumundadır. Rüzgârların, bulutların, yağmurların farklı akımlarla dağıtılmasını sağlamaktadır. Farklı iklimlerle farklı hayat şartlarının ve yiyeceklerin çeşitli olmasında rolü vardır. Ayrıca insan topluluklarının akınlarını ve birbirleriyle savaşmalarını da kısıtlaması söz konusudur. Allah-u Teâlâ inâyeti ile bu tür faydaları hâiz olan dağları arzın üzerinde oturtmamış olsaydı, yeryüzü tabiat bakımından karar bulamayacak, bir kaos ortaya çıkacaktı. Onun için Semâ kapılarının açılması dağların yürütölüp un ufak hale getirilmesi Kıyamet olacaktır.²⁶⁸

Müfessir, yaptığı ayrıntılı izahlardan sonra âyetteki uyarılara işaret etmektedir. Buna göre; Allah'ın in'âmının ve inâyetinin genişliğini tefekküre karşın kulluk sorumluluğunu hatırlamaya bir vesile olarak görülmelidir. Dağların kıyameti hatırlatan birer uyarıcı gibi görülmesi gerekmektedir.²⁶⁹

Elmalılı'nın dağların görevleriyle ilgili izahlarında birçok ilmî nokta dikkat çekmektedir. Dağların iklimlendirmedeki rolü, yer çekimi konusuna değinilmesi gibi hususlar dikkat çekicidir. Dağların dünyanın merkezinden gelen çekimi yüzeyde dengelediğini ifade etmektedir.²⁷⁰

Dağların önemi ve görevleri Celal Yıldırım'ın tefsirinde ilmî açıdan değerlendirilmektedir. Buna göre dünyamız, Ekvator'da dakikada 27 km hızla kendi eksenini etrafında, saatte 110.000 kmhızla güneşin etrafında dönmektedir. Kara parçalarının dörtte biri dağ olmasaydı, dünya bu süratle dayanamaz birtakım sarsıntı ve çalkantılar meydana gelir ve bugünkü denge olmazdı. Kur'ân'da özellikle dağların bu faydası üzerinde durulmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm araştırmacılara ve meraklılara ana fikir ve temel bilgi vermekte ve aynı zamanda üzerinde dikkatle durulması için de on yerde zikretmektedir. Dağların diğer faydaları ise; şiddetli kasırga ve fırtınaları daha zararsız hale getirir. Hava akımını ayarlamada rol oynar. Kaplı bulunduğu bitki örtüsüyle havayı temizleyip filtre görevini yapar. Ayrıca su kaynaklarının oluşmasında, iklimin

²⁶⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, s. 5533.

²⁶⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, ss. 5532-5533.

²⁷⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, s. 5533.

ayarlanmasında, canlı türlerinin, yerleşmesinde dağların önemi açıktır. Ayrıca bilimsel araştırmalar şunu da ortaya koymuş bulunmaktadır: Kömürü meydana getiren bitkiler, kömürün çökeldiği ve olduğu göl alanını sınırlayan ve çevreleyen dağlık yükseltilerde gelişir. Dağların sebebiyet verdiği yükseklik farkları kömür oluşumu için özellikle geniş kömür havzalarının oluşumu için ilk şartlardan birisidir.²⁷¹

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

(Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.)" ²⁷² âyetinin tefsirinde Elmalılı; dağların hareketini müteahhirûn müfessirlerin dünyanın dönüşü anlamında yorumladıklarını söylemektedir. Ancak daha isabetli bir te'vilin âyetin bütününe bakarak çıkarılabileceğini söyler.²⁷³

Dağlar aslında seyyal gazlardan oluşmaktadır.²⁷⁴ Temel parçaları olan atom düzeyindeki hareketliliği Elmalılı dağların hareketi olarak yorumlamıştır. Atomlardaki kevn-fesâd, kimyevî değişim gibi hususlar nedeniyle her an bir oluşumu bağrında taşımaktadır. Yani yaratılış devamlı sûrettedir. Kütleleri de sürekli değişkenlik göstermekte veya dağılmaktadır. En sağlam olarak tabir edilebilecek yapıların dahi bir değişimle kıyamete doğru bir inkılâbât içinde olduğu görülmektedir. Dağlardaki dönüşüm, nizamsız bir dağılma değildir, Allah-u Teâlâ'nın hikmet-i intizâmı ile bir geçiş anlamına gelmektedir.²⁷⁵

Elmalılı, dağları oluşturan akıcı elementlerin sürekli olarak bir hareket içerisinde olmasından dolayı dağların kimyevi değişime uğradığını söylemektedir.²⁷⁶ Kimyasal değişmeye, atomlara, elementlere ve dünyanın dönüşüne atıflar yaparak Elmalılı'nın ilmî dayanaklar tercih etmesi orijinal bir yorumdur.

Beyzâvî, dağların yerinde sabit olduğu sanılsa da bulutlar gibi olduğunu ve hızla geçip gittiklerini söyledikten sonra; büyük cisimlerin aynı tarzda hareket ettiğinde

²⁷¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, c. 8, s. 3907.

²⁷² Neml 27/88.

²⁷³ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 3710.

²⁷⁴ Bkz. "Yer Kabuğunda En Çok Bulunan Elementler", <https://www.bilgeyik.com/yer-kabugunda-en-cok-bulunan-elementler-379>, (05.07.2019).

²⁷⁵ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 3710.

²⁷⁶ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 7, s. 3710.

لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَانزِلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ (O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihâyet rüzgârlar ağır bulutları yüklediği vakit, onları ölü bir beldeyi diriltmek için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız.)²⁸⁰

Âyetin işaret ettiği mucizeleri Elmalılı şöyle açıklamaktadır: Rüzgârlar havadan ağır bulutları yüklenmek, toplamak ve yaymak vazifesini yapmaktadır. Yağmur yağması gereken yerlere taşımak da onun görevidir. Normalde fizikte bir şeyin kendi kütlesinden fazlasını taşıması doğal değildir. Bulutları havadan hafif su buharının da değil, bizzat su taneciklerinin toplanarak oluşturduğu fark edilmiştir. Bu nedenle havadan ağır olan bulutların asılı durması bir merak konusu olmuştur. Bu konu iki nazariyye ile izah edilmiştir. İlk olarak su taneciklerinin içinde hava olup bu havanın dışarıdaki havadan daha sıcak olduğu için daha hafif olarak havada asılı durabildiğini söylemişlerdir. Ancak sonradan su taneciklerinin içinin boşluk ve hava dolu olmadığı anlaşılmıştır. Böylece ilk nazariyye cerh edilmiştir. Sonra su taneciklerinin havadan ağır olmakla beraber rüzgâr tarafından havaya kaldırıldığı ve hareket ettirildiği kabul edilmiştir. İlk görüş, balon veya geminin hafif olduğu için kendinden ağır olanın üzerinde durabilmesine benzemektedir. Buradarüzgârlara hareket emrini veren, hafiflik-ağırlık gibi kuralları değiştirebilen ve doğanın kurallarını dilediğinde değiştirebilen ilâhi kuvvete râci' bir durum söz konusudur. Kuş gibi havada uçabilen uçakların yapımı, Allah'ın kolaylaştırması iledir. Hz. Peygâmbere'in (sav) mucizesi olan Kur'ân, rüzgârların hareketini insanların bilimsel olarak keşfinden bin yıl önce haber vermektedir.²⁸¹

Elmalılı böylece fennin buluşundan bin küsur yıl öncesinde Hz. Peygamber'in (Sav) bu âyeti öğretmesinin onun ilmî mucizelerinden olduğunu söylemektedir. Havanın kendisinden daha ağır bulutlar havada asılı kalmakta, rüzgârlarise bulutlara yön verip bir araya getirerek yağmuru oluşturmaktadır. Bulutların asılı kalmasını sağlayan prensipleri takip eden bilim adamları ise uçakları icat edebilmişlerdir. Burada Elmalılı ilmî bilgiler çerçevesinde âyeti yorumlamakta ve pozitif bilimlerin verileriyle irtibatını işaret etmektedir.

²⁸⁰ A'râf 7/57.

²⁸¹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 3, ss. 2199-2200.

6.2. RÜZGÂRLARIN AŞILAYICI OLMASI

Rüzgârların aşılایıcı olduğunu bildiren " وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً " فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (Biz, rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz.)"²⁸² âyetinin indiğı çağda henüz bilinmeyen bir ilmî hakikate işaret ettiğı açıktır. Rüzgârlar, bitkilerde erkek ve dişi unsurlar arasında tozlaşmayı sağlamakta, böylece aşılایıcı görevi görmektedir.

Her şeyin çiftler çiftler yaratılması konusunda Nebe Sûresi 8. âyetin tefsirinde Râzî Âdem ile Havva örneğini vererek her şeyin bidâyette çift yaratıldığına değinir.²⁸³ Elmalılı ise "Erkek ve dişi çift çift hayatın tabi'at fevkında ilk tenevvü'ü ve halıkın bir ni'meti mahsusası olarak fıraşı huzurun ilk kademei ictima'iyyesi veya sınıf sınıf, boy boy güzel ve çirkin gibi tabi'atın ıttıradını değıştiren ve biri diğeri hatırlatan mütekabil çiftler"²⁸⁴ demektedir. Rüzgârın tozlaşmayı sağladığına dair bir irtibat kurmamaktave çiçeklerdeki tozlaşma²⁸⁵ ile ilgili herhangi bir bilgiye değinmemektedirler.

Hicr Sûresi 22. âyete gelindiğinde ise, Elmalılı, öncelikle aşılایıcı kelimesinin anlamı üzerinde durmaktadır. Buna göre "وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ" (Aşılایıcı olarak rüzgârları gönderdik...) "²⁸⁶ ifadesindeki "levâkîh", "likah"tan "lâkıha"nın çoğuludur. Likah, "aşı" demektir. Lâkıha da aşılı veya aşıcı manalarına gelir. Ardından bu hususun ilmî mucize olmasına değinmektedir: "Bu âyetin bu mazmunu da başlı başına bir mu'cizei ilmiyyedir. İbni Abbastan bunun tefsirinde: rüzgârlareşcar ve sehabın levakîhıdır diye menkuldür. Hasen, Dahhâk, Katâde de bunu söylemişlerdir. Bunun gibi rüzgârlar da bulutların erkekleri mecrâsına caridir."Bu açıklama, rüzgârların bulutları ilkahını bir tefsirdir.²⁸⁷

Elmalılıöncekilerin rüzgârın eşcârı (ağaçları) aşılamasının tefsirini yapmadıklarını söylerken Râzî'ye değinerek; "Ya'ni âyetin berveçhi balâ birrivaye tefsirinderüzgârların ağaçları da aşılادığı menkul olmakla beraber nasıl aşılادığı izah edilmemiş, bir müfessir olduğı gibi bir tabib dahi olan Fahri Razî için de bu nokta,

²⁸² Hicr 15/22.

²⁸³ Râzî, *Mefâtih*, c. 19, s. 178.

²⁸⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 8, ss. 5532-5533.

²⁸⁵ Suna Bozcuk, *Genel Botanik*, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 2008, s. 131.

²⁸⁶ Hicr 15/22.

²⁸⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 3053.

meçhul kalmıştır." demektedir. Çünkü nebâtatta rüzgârın yapabileceği bir aşılama, yakın zamanlara kadar bilinmemekteydi.²⁸⁸

Ra'd Sûresi'nin 3. âyetinde beyân olunduğu üzere "وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ" (*Orada meyvelerin her birinden çift çift yaratan O'dur.*)" hakikati keşfedildikten sonra rüzgârların bir aşıcı görevi gördükleri anlaşılmıştır. İnzâl olduğu dönemde bilinmeyen bir ilmî hakikati haber verdiği bin küsur yıl sonra anlaşılrsa da bu âyetin de bir mu'cize olduğu ortaya çıkmıştır. Rüzgârın bu vazifesini yerine getirebilmesi için de belli bir ölçüde esmesilâzımdır. Yoksa telkih yerine tahrib olur. Rüzgâr, havanın muhtelif suretlerde ısınıp soğumasındaki değişimler ile oluşmaktadır. Doğadaki tüm bu değişimlerin birbirine uyumlu bir sûrette gerçekleşmesinin hâkim ve hakîm bir ilâhî müessirin tasarrufu ile olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁹

Âyetin "فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ" beyânında Elmalılı yaratılışın hikmetle yapıldığına değinmektedir. Çünkü doğa kendisiyle kâim olmadığından rüzgârı estiren ve aş görevi gördüren güce, yağmuru yağdıran kudrete ihtiyaç vardır. O yağmur, Allah'tan başka hiç kimsenin muhafazasında saklayabildiği veya yağdırabileceği bir nimet değildir. Akabinde Elmalılı, işârî bir husûsa değinir: "Burada rüzgârların irsal, suyun inzal ile ifadesi aynı zamanda bir de temsil iyma eder. Zira erselna irsalî rûsûlû, enzelna da inzali kitabı hatırlatır. Ve demek olur ki: işte Allah tarafından gönderilen Peygamberler de o riyahı levakı' gibidir; feyzî ilâhîyi hamil olarak kabiliyeti olanlara neşr-ü telkih ederler. Kitabı münzel de, omâî semâvî gibi mayei hayattır."²⁹⁰

Yukarıdaki âyette Elmalılı'nın önce dilsel izah yapıp sonra rivayete başvurduğu görülmektedir. Ardından önceki müfessirlerden ayrıldığı açıklamalarını belirterek devam etmektedir. Burada âyetin ilmî mucizesini açıklamak için ilmî verilerin zikretmektedir. Ardından kudretullaha dikkat çektiği ve irşad diline geçerek ulûhiyyeti işaret ettiği görülmektedir. Nihâî olarak da işârî bir yorumu tercih ederek açıklamalarını noktalamaktadır. Bu âyet örneğinde Elmalılı'nın kevnî âyetleri tefsirine ait husûsiyetlerin neredeyse hepsine bir arada rastlanmaktadır.

²⁸⁸ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 3053.

²⁸⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 3054.

²⁹⁰ Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 3054.

DEĞERLENDİRME

Hak Dini Kur'ân Dili tefsirinde kevnî âyetleri değerlendirmede müfessirin kendine has bir metot uyguladığı görülmektedir. Birçok âyetin tefsirinde bilimsel verileri âyetleri açıklamada kullanmaktadır. Ancak onun tefsirini mu'tad bir bilimsel tefsir olarak adlandırmak eksik bir değerlendirme olacaktır.

Kullandığı dil itibariyle klasik dönemin izlerini taşımakla birlikte, halkın geneline hitap etmeyi amaçladığı bir üslupla eserini kaleme almıştır. Kullandığı kelimeler bakımından bilimsel terimleri kullansa da, çoğunlukla Osmanlıca-Arapçakullanımlarını vermektedir. Bu dilin günümüz şartları için sade ve anlaşılır olmadığı açıktır. Ayrıca yazıldığı dönemin koşulları için değerlendirildiğinde de Elmalılı'nın donanımının dilini sade tutmasına adeta bir engel teşkil ettiği söylenebilir. Elmalılı'nın tefsirinin halk nezdinde yaygınlaşmaması ve kullanılır hale gelmemesinde bugüne nispetle ağır sayılabilecek dilinin etkisinin olduğu söylenebilir.

Kullandığı rivâyetler sıhhat bakımından sahih veya mütevatir derecesinde olmasa da gerekli durumlarda fen ve rivâyetlerin arasını bulmaya çalışmıştır. Rivâyetleri doğrudan Hz. Peygamber'den (Sav) gelmese de değerlendirmeye almış, sahabe ve tabiin sözleriyle çelişecek yorumlardan kaçınmıştır. Yararlandığı kaynaklardan -örneği verilmiş olan Râzî'nin tefsiri gibi- etkilenecek bir çerçeve içinde kalmakta, gerekli gördüğü noktalarda selefe aykırı düşmeyecek biçimde orijinal yorumlar yapmaktadır.

Elmalılı, ilmî tefsir metodunu dikkatli bir biçimde kullanmayı tercih etmiştir. Bilimsel verileri kesinleşmiş oldukları takdirde kullanmış, her ilmî açıklamanın ardından Allah'ın kudretine değinmiştir. Bilimi âyette işâret edilen Allah'ın kudretini görmeyi sağlayan bir araç olarak görmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i bütünüyle bilimsel bir mucize ya da bir bilim kaynağı olarak görmemektedir. "Bilimsel îcaz" fikrine dayanan bilimsel tefsir taraftarları Kur'ân-ı Kerîm'i tümüyle bilimle örtüştürmeyi maksat edindiğinden hatalı çıkarımlar yapabilirler. Çünkü bilimsel faaliyetler kimi zaman eksik veya hatalı bulgular elde edebilmektedir. Bu noktada Elmalılı'nın metodunu sadece bilimsel tefsir çerçevesinde ele almak mümkün değildir. O, modern dönemin ihtiyaçlarıyla, aldığı klasik eğitimin bir harmanını yapmaya çalışmıştır. Yararlandığı birçok klâsik eserin gölgesinde kelâmî detaylara yer vermiş, yer yer kendine has işârî anlamlar çıkarmış ve mutlaka kudretullâha işâret etmek sûretiyle ilmî izahlarda bulunmuştur. Elmalılı nezdinde

kozmozolojik veriler Kur'ân-ı Kerîm'le çelişmediği sürece Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan bir emri olan tefekküre vesile teşkil etmektedir. Aksi takdirde değişmez olan ilmî bulgular değil, vahyin kendisi ve öğrettiğidir.²⁹¹

Elmalılı, bilimsel tefsiri kullanırken âyetin zahirine ters düşmemeye özen göstermektedir. Elmalılı, Muhammed Abduh'a Fil Sûresi'ndeki "tayr" ve "siccîl" kelimelerine sinek ve mikrop açıklaması yapması nedeniyle âyetin açık anlamına zıt düştüğü için sert eleştiriler yöneltmiştir. Elmalılı âyetin açık anlamını gözetmekte neredeyse âyetin mesajında gösterdiği kadar gayret göstermiştir. Dilsel açıklamalara da bu esnada sıkça yer vermiştir.

"وَكَايْنِ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ" (Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler. Yusuf 12/105)" âyetinin tefsirinde belirttiği biçimde; göklerin ve yerin birçok ilmî, fennî, mânevî, tecrübî, gözlemsel ve felsefî deliller barındırdığını söylediği gibi tüm kâinattan bunları çıkarmayı amaçlayan bir bakış açısıyla tefsirini biçimlendirmiştir.²⁹²

Tefsirler müelliflerinin kullandığı yöntemin özelliklerini taşımaktadır. Bununla berabertek bakış açısı ile tefsir yapmak doğru sonuçlar vermeyebilir. Örneğinfen bilimlerinde kullanılan yöntemleri Kur'ân'a uygulamaya gerek yoktur. Çünkü ölü, katı ve statik olguları incelemeye ve anlamaya yarayan pozitif bilimlerin metoduyla canlı, dinamik konuları anlamaya çabalamak sonuç vermeyecektir. İnsanlığın derûnuna hitap eden Kur'ân'ı kavrayacak olan akıl, soyut akıl değil, sağduyu, içgüdü, gönül, sezgi soyundan, canlı bir akıl olmalıdır.²⁹³ Dolayısıyla Kur'ân'daki hakikatler bilimsel tefsir yapmak amacıyla pozitif bilimlerin metotları uygulanarak kavranamaz. Elmalılı'nın tatbik ettiği metotta, felsefî bir bakış ile Kur'ân lafızlarını klasik tefsir anlayışında olduğu gibi ayrı ayrı ele almaktadır. Bununla beraber aklî izahlara da yer vererek âyetlerinden inlemesine anlaşılmasını amaçladığı söylenebilir. Elmalılı bu bakış açısıyla Kur'ân'daki mutlak gerçeklere erişip kavramak ve âyetle murâd edilen asıl mananın ortaya çıkarılmasına çalışmaktadır. Elmalılı çokça felsefî açıklamalar yapsa da, lafızları tek tek

²⁹¹ Benzer değerlendirmeler için bkz. Veysel Güllüce, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Ayetlere Yaklaşımı ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri", s. 88.

²⁹² Elmalılı, *Tefsîr*, c. 4, s. 2932.

²⁹³ Baltacıoğlu, *a.g.m.*, ss. 4-5.

tefsir ederek klasik metodun sınırları içinde kalmakta ve klâsik kaynakların çizgisine geri dönmektedir.

SONUÇ

Elmalılı yaşadığı toplumun ve Müslüman âleminin konularına yaşamının hiçbir döneminde kayıtsız kalmamış önemli bir geçiş dönemi âlimidir. İlimiyeye mensup bir aileden gelmesinin etkisi ve ilmî istidâdının parlaklığı ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medreselere yönelip burada klâsik usûlle ilim tadrîsinde bulunmuştur. Aldığı bu eğitimlerde ilerleyerek en üst düzey makam olan dersiâmlık ve kadılık gibi makamlara gelmiştir. Elmalılı'yı farklı kılan özelliği ise, aldığı İslâmî ilimlerin yanında kişisel ilgisi ile felsefe, mantık gibi alanlarda da üstün bir donanıma sahip olmasıdır. Ayrıca sanata da belirgin bir yatkınlığı ve ilgisi vardır. Kendisi yaşadığı dönemin olaylarına duyarlı, sorunların çözümleri için kafa yoran, bu nedenle te'lîf ettiği ilmî eserler yanında dönemin çeşitli ilmî dergilerinde düşüncelerini yazan bir âlimdir. Bu özellikleri nedeniyle Elmalılı için filozof-müfessirdir denebilir.

Elmalılı, kendisini diğer âlimlerden ayrı kılan fikrî nitelikleri nedeniyle Cumhuriyet'in ilanından sonra Diyânet Riyaseti tarafından Türkçe bir tefsir yazmakla görevlendirilmiştir. Resmî makamlarca genel esasları belirlenerek yazdırılmış bu tefsir, Elmalılı'nın en önemli eseri olan *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirdir.

Osmanlı'nın son döneminde tüm İslâm dünyası sosyo-kültürel birtakım buhranlar içerisindeyken, Batı'nın reform yaparak sanayileşmesi ve gelişmesi nedeniyle dinin ilerlemeyi engellediği telâkkisi sudûr etmişti. Bu anlayış, İslâm âlimlerini savunmacı bir tutuma yöneltti. Böylece temeli Gazzâlî'ye dayanan bilimsel tefsir/ilmî tefsir metodu o dönemde revaç buldu. Elmalılı da revaçta olan bilimsel tefsir metoduna eserinde yer vermiştir.

Elmalılı'nın genel olarak kendine has bir metot kullandığını belirtmek gerekmektedir. Tefsirinde çeşitli tefsir yöntemleri bir arada yer bulmaktadır. Eserinde bilimsel yöntemi sınırlı bir biçimde kullandığı görülmektedir. Özellikle kevnî âyetleri tefsir ederken Elmalılı'nın bilimsel tefsir yöntemine başvurduğu görülmektedir. Ancak Elmalılı, medrese eğitiminin getirdiği gelenek yönünü bir tarafa bırakmamış, eserinde modern usûlle klâsik tefsir ekollerinin tarzını bir araya getirmiştir. Bu nedenle kevnî âyetleri yorumlarken olaylara ve durumlara sadece bilimsel yönüyle yaklaşmamıştır. Tefsirinde uzun dilsel açıklamalar, felsefî çıkarımlar ve kelâmî yorumlar eşliğinde

bilimsel verileri kullanmakta; nihâî olarak mutlaka Allah-u Teâlâ'nın kudretine vurgu yaparak sonuca bağlamaktadır.

Bilimsel tefsir ve Elmalılı'nın tefsir yöntemi arasındaki bağlantı, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünüyle bilimsel bir mucize olduğu (bilimsel îcaz) fikrine dayanan bilimsel tefsir taraftarlarından farklıdır. Çünkü bu zümre, Kur'ân-ı Kerîm'i tümüyle bilimle örtüştürmeyi maksat edindiğinden hatalı çıkarımlar yapabilirler. Çünkü bilimsel faaliyetler eksik/hatalı gözlemler ve geçici bulgular sonuç verebilmektedir. Kozmoloji çalışmaları Kur'ân-ı Kerîm'le çelişmediği sürece Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan bir emri olan tefekküre vesile teşkil etmektedir. Aksi takdirde değişmez olan ilmî bulgular değil, vahyin kendisi ve öğrettiğidir.

Elmalılı, kevnî âyetlerde geçen hususlarda detaylı bilgiler vermekte, varsa konuya râci' rivâyetlere göre yorumunun yönünü belirlemektedir. Âyetin zâhiri anlamını genel çerçeve olarak görmekte, yorumunu âyetin mesajına yer yer uzak düşse de, o çerçeveye oturtmaya gayret etmektedir. Burada işâri denebilecek yorumlar da oluşabilmektedir.

Tefsirde birçok metod birlikte kullanılmaktadır. Bununla beraber kelâmî tefsirlerdeki gibi kelâmî tartışmalara girilmediği görülmekte, işârî tefsirlerdeki gibi sadece duygu etkisinde kalınmamaktadır. Bilimsel yöntem ise dikkatli bir biçimde kullanılmaktadır. Örneğin Ra'd Sûresi 3. âyetin tefsirinde rüzgârın taşıyıcı olması hakkındaki ilmî mucizeye işâret etmektedir. Ardından getirdiği açıklamalarda Kur'ân'ı bilimsel bilginin kaynağı gibi görmediği, bu bilgiyi Allah'ın kudretini izah etmek için kullandığı görülmektedir. Özetle eserin kendine has bir metoda sahip olduğu ve Elmalılı'nın belirgin niteliği olan felsefî bakış açısıyla kaleme alındığı söylenebilir. Ancak felsefî tefsirlerdeki gibi felsefî konulara ve tartışmalara yer verilmemektedir.

Elmalılı'nın tatbik ettiği metodda, felsefî bir bakışKur'ân ile Kur'ân lafızlarını klasik tefsir anlayışında olduğu gibi ayrı ayrı tefsir edip, akla uygun olduğunu gösterme amacının olduğu söylenebilir. Bu nedenle insanlığın derûnuna hitap eden Kur'ân'ın kavranabilmesi için, Elmalılı çokça ilmî, felsefî açıklamalar yapmakla beraber, klasik tefsir metodunun sınırları içerisinde kalarak klâsik kaynakların çizgisini sürdürmektedir.

Elmalılı'nın tefsiri günümüze kadar yazılmış en kapsamlı Türkçe tefsirlerdendir. Modernite ve klasisizm arasındaki geçiş dönemi etkisinde yazılmış olduğundan, manevî

kültür mirasmza ayna olmaktadır. Aynı zamanda günümüz mfessirlerine itidalli bir yöntem uygulama noktasında tesirli bir örnek konumundadır.

KAYNAKLAR

- ABDUH**, Muhammed, *Fâtiha Sûresi ve Amme Cüzü Tefsiri*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yayınları, İstanbul, 2012.
- ABDU'L-BÂKÎ**, Muhammed Fuâd, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye*, Kâhire, 1945.
- AKMAN**, Mustafa, *Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 10, S. 50, Haziran/2017, ss. 833-862.
- AKYÜZOĞLU**, Hüseyin, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyât Rivâyetlerine Yaklaşımı*, EKEV Akademi Dergisi, y. 20, S.65, 2016, ss. 295-311.
- ALBAYRAK**, Halis, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991Antalya, TDVY, Ankara, 1991, ss. 152-168.
- ASLAN**, Osman, *Tantavî Cevherî Örneğinde Bilimsel Tefsir (Yüksek Lisans Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.
- ATALAY**, Orhan, *Kur'ân'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Planı*, Kur'ân-ı Kerîm Meâlleri Sempozyumu-Eleştiriler ve Öneriler- 24-36 Nisan 2003 İzmir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c.1, Ankara, 2007, ss. 29-44.
- ATEŞ**, Abdurrahman, *Keşfü'l-Esrâr: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki İlk Muharriki*, AÜİFD, c.44, S.1, y.2003, ss. 111-134.
- Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, S. 4, 2002, ss. 117-141.
- AYDIN**, Cengiz-Gülseren, *Batlamyus*, DİA, c. 5, İstanbul, 1992, ss. 196-199.
- BABAİ**, Ali Ekber, *Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler*, Misbah Dergisi, y. 3, S. 9, 2014, ss. 53-80.
- BALTACIOĞLU**, İsmayıl Hakkı, *Kur'ân Felsefesi Üzerine İnceleme*, AÜİFD, c. 2, S. 1, 1953, ss. 1-5.
- BAYRAM**, İbrahim, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mûcizelere Bakışı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (GÜİFD), c. 3, S. 2, 2015, ss. 77-102.
- BEKİROĞLU**, Haydar, *Kuşeyrî'nin Letâîf'inde İşârî Anlam Dünyası*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 6, S. 12, 2017, ss. 90-119.

- BEYZÂVÎ**, El-Kâdî Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö. 685/1286), *Tefsîru'l-Beyzâvî/Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'r-Reşîd, Beyrût, 2000.
- BİLGİN**, Mustafa, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİA, c. 17, İstanbul, 1997, ss. 153-163.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Diyanet İşleri Reisliği, Yay., Ankara, 1974.
- BİRİŞİK**, Abdulhamit, *Tefsîr*, DİA, c. 40, İstanbul, 2011, ss. 281-290.
- BOZCUK**, Suna, *Genel Botanik*, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 2008.
- BULĞEN**, Mehmet, *Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Âyetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*, Kelam Araştırmaları, 2015, 13/1, ss. 61-89.
- BULUT**, Ali, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.
- CEBECİ**, Lütfullah, *Mefâtîhu'l-Gayb*, DİA, c. 28, Ankara, 2003, ss. 348-350.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- Kur'an Tefsirinin Doğuşu Ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.
- CEVHERÎ**, Tantavî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır, h. 1301.
- ÇANTAY**, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, c.1, İstanbul, 1952.
- ÇELİK**, Muhammed, *İşarî Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Hamdi Yazır'da İşarî Tefsir*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, c. 4, S. 2, ss. 1-28.
- ÇETİN**, Abdurrahman, *Ezan*, DİA, c. 12, İstanbul, 1995, ss. 36-38.
- ÇİÇEK**, Mehmet, *Geçmişin Kozmos'undan Kaotik Çağdaşlığa: Tefsir Bağlamında Bir Çözümleme Denemesi*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 2: Tarihten Günümüze Kur'âna Yaklaşımlar, Özkan Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss. 233-242.
- DEMİR**, Şehmus, *Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 2: Tarihten Günümüze Kur'âna Yaklaşımlar, Özkan Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss. 401-424.

- DEMİRLİ**, Ekrem, *Kuşeyrî'den İbnü'l-Arabî'ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşârî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'ân-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2013, S. 40, ss. 121-142.
- EFİL**, Şahin, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Olabilirliği Ve Meşruiyeti Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, y. 8, S. 21, ss. 25-38.
- EROĞLU**, Ali, *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*, Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Erzurum, 2002.
- ERSÖZ**, İsmet, *Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsîrinin Özellikleri*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDV Yayınları, Ankara, 1991, ss. 169-177.
- ERSÖZ**, Muhammed, *Kur'ân Kelimelerinin Anlam Serüveni -Cahiliye-Nüzûl-İlmî Disiplin Dönemleri-*, Kitaparası Yay., İstanbul, 2019.
- *Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların Istılâh Anlamlarının Kullanılması*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, y. 7, c. 7, S. 13, 2016/1, ss. 149-166.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1415), *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- GAZZÂLÎ**, Ebu Hâmid Muhammed (ö.505/1111), *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Mısır, 1329.
- GÜLLÜCE**, Veysel, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Ayetlere Yaklaşımı Ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2-4 Kasım 2012), TDVY, Ankara, 2015, ss. 71-89.
- GÜNEŞ**, Abdülbaki, *Kur'ân'da Kevnî Âyetler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, Aralık 1998, s. 201-211.
- GÜNEY**, Ahmet Faruk, *Gazâ Devrinde Kur'ân'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri*, Dîvân İlmî Araştırmalar, c.18, S.1, İstanbul, 2005, ss. 193-244.
- GÜRKAN**, Menderes, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 6, 2005, s. 211-232.
- GÜVEN**, Mustafa, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları Ve Bu Bağlamda Muhammed Abduh'a Yönelttiği Eleştiriler -Fîl Sûresi Örneği-*, Ekev Akademi Dergisi, y.19, S.61,2015, ss. 141-170.
- HÂLİDÎ**, Salâh Abdulfettâh, *Ta'rîfu'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru'l Kalem Matbaası, Şam, 2008.

- HÛLÎ**, Emin, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev: Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, Kur'ân Kitaplığı Yay., İstanbul, 1995.
- ISFAHÂNÎ**, Râgıb (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İBN MANZÛR**, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İSKENDERÂNÎ**, Muhammed b. Ahmed (ö.1306/1889), *Keşfü'l-Esrâri'n-Nurâniyye el-Kur'âniyye*, Mısır, 1297/1880.
- KARA**, İsmail, *Üç Devir, Üç Hamdi Efendi*, Diyanet İlmî Dergi, c. 51, S. 3, Ankara, 2015, ss. 11-28.
- Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, Dergâh Yay., İstanbul, 2017.
- KARA**, Mustafa, *Hak Dini Kur'ân Dilinde Tasavvuf Kültürü Üzerine -Hira'dan Viyana'ya Bir Çizgi*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDV Yayınları, Ankara, 1991, ss. 231-240.
- KARAMUSTAFA**, Ahmet, *Yeni Bir Din Felsefesi Arayışı ve Elmalılı Hamdi Yazır*, Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, ss. 289-295.
- KARSLI**, İbrahim Hilmi, *Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, Diyanet İlmî Dergi, c. 46, S. 3, ss. 79-94.
- KAYA**, Mahmut, *İbn Rüşd Sonrası İslâm Felsefesinin Durumu*, Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek, Asitan Yayıncılık, Sivas, 2009.
- KAYA**, Mehmet, *Bilimsel Tefsir Ve Değişim*, Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 2016, c. 3, S. 5, ss. 195-223.
- KILIÇ**, Recep, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır- Dîbâce (Önsöz)*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDV Yayınları, Ankara, 1991, ss. 49-123.
- KIRCA**, Celal, *Kur'ân- Kerîm ve Modern İlimler*, Diyanet Dergisi, c.20, S.2, 1985, ss. 37-50.
- İlmî Tefsir Ekolünün Problemleri*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Ve Problemleri Sempozyumu (27- 30 Haziran), Samsun, 1989, ss. 193-198.
- el-Cevâhir*, DİA, c. 7, İstanbul, 1993, ss. 431-432.
- KİNDÎ**, Yakûp b. İshâk (252/866), *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine, Kindî - Felsefî Risâleler içinde*, haz. Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik Yay., 2014.

- KUŞEYRÎ**, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (ö. 465/1072), *Letâifu'l-İşârât*, (tah. Abdullatif Hasen Abdurrahman), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- MERTOĞLU**, M. Suat, *Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği*, DîvânDisiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, c. 16, S. 30 2011/1, ss. 91-113.
- Tantâvî Cevherî*, DİA, c. 39, İstanbul, 2010, ss. 579-580.
- MİLASLI**, İsmail Hakkı, *Kur'ân Tercümesi Meselesi*, Sebilürreşâd, c. 15, S.390, Cemâziyel Evvel, 1337.
- MUHTESİB**, Abdüsselâm Abdülmecid (ö.1982), *İtticâhâtut-Tefsîr fi'l-Asrı'r-Râhin*, Mektebetu'n-Nahdetu'l-İslamiyye, Amman.
- NESEFÎ**, Ebu'l-Berekât b. Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî- Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- OCAK**, Mahir E., <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/buyuk-patlama>.
- OKUMUŞ**, Mesut, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı*, Diyânet İlmî Dergi, c. 51, S. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2015, ss. 87-114.
- ONAT**, Hasan, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDVY, Ankara, 1991, ss. 140-151.
- ÖGE**, Ali, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri'nde Kıraatlerin Kullanımı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 34, 2012, ss. 51-82.
- ÖZDEŞ**, Talip, *Kültür ve Ortak Zihniyetin Yoruma Etkisi Açısından Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 2: Tarihten Günümüze Kur'âna Yaklaşımlar, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2010, ss. 213-232.
- Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIV/1, 2010, ss. 7-27.
- ÖZEL**, Recep Orhan, *Elmalılı'nın Bilimsel Tefsir Anlayışı*, Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, Erkam Matbaası, İstanbul, 2013, ss. 549-571.
- ÖZGEL**, İshak, "Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetleri", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Otto Yayın, Ankara, 2015, ss. 131-185.

----- *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2012, c. 10, S. 19-20, ss. 327-362.

ÖZTÜRK, Mahmut, *Kelime Bağlamında Elmalılı Meâlinin Bazı Özellikleri*, Büyük Kur'ân Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, ss. 177-241.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Medârikü't-Tenzîl Ve Hakâiku't-Te'vîl, DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 292-293.

ÖZTÜRK, Nazif, *Muhammed Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı*, İslamî Araştırmalar Dergisi c. 5, S. 3, 1991, ss. 208-214.

PAKSÜT, Fatma, *Merhum Dayım Hamdi Yazır*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDVY, Ankara, 1991, ss. 2-24.

RÂZÎ, Fahrüddin (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaati ve'n-Neşr, Beyrut, 1981.

----- *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, terc. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara, 1993.

SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvud ((ö. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvud*, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut, h. 1419/1998.

SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö.911/1505), *İlmü't-Tefsîr*, Dâru'l-Meârif Matbaası, Kahire, h. 1119/1708.

----- *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 2006.

SÜSLÜ, Mehmet Zeki, *Tasavvufî Tefsîr Metodu Ve Bâtınî Te'vîl Geleneğiyle Mukayesesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2016.

----- *Tasavvufî Tefsîrlerde Müsterek Yorumlar -Nefs, Kalp Ve Ruh'a İşaret Ettiği İddia Edilen Kur'ân Kelimeleri Bağlamında Bir Çalışma-*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Isparta, 2016/2, S. 24, ss. 111-131.

ŞAHİN, Sami, *Hak Dini Kur'ân- Kerîm Dili Adlı Eserde Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hadise Yaklaşımı*, Diyanet İlmî Dergi, 2015, c. 51, S. 3, ss. 105-130.

ŞATIBÎ, Ebû İshak, *el-Muvâfakât*, Mısır, 1975.

TOPALOĞLU, Bekir, *Astronomi Ve Din*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, c. 8, S. 6, Kasım-Aralık 1974, ss. 342-361.

TÜRKMEN, Lütfullah, -**YALÇIN**, Mustafa, *Bilimin Doğası Ve Eğitimdeki Önemi*, Sosyal Bilimler Dergisi, c. 3, S. 1, ss. 189-195.

UNAT, Yavuz, *Büyük Patlama Kuramı*, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179893>

YAVUZ, Yusuf Şevki, *Elmalılı Muhammed Hamdi*, DİA, c. 11, 1995, ss. 57-62.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1330.

-----*Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yay., İstanbul, 1979.

YAZICI, Nesimi, M. *Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDVY, Ankara, 1991, ss. 25-32.

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, yy., ts.

YILMAZ, Ali, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991 Antalya, TDVY, Ankara, 1991, ss. 33-44.

YÜCEL, Hasan, *Kindî Ve Bazı Âyet Yorumları*, Diyanet İlmî Dergi, c. 54, S. 2, ss. 165-186.

"Yer Kabuğunda En Çok Bulunan Elementler", <https://www.bilgeyik.com/yer-kabugunda-en-cok-bulunan-elementler-379>.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin (ö. 275/889), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mısır, c. 11, 1976.

-----*İlmü't-Tefsîr*, Dâru'l-Meârif Matbaası, Kahire, h. 1119.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Zülâl ANIK
Doğum Yeri ve Yılı : Ereğli /KONYA, 1990
e-posta : zulalanik@gmail.com

Eğitim Durumu:

Lise: Konya Ereğli Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2008 Mezunu

Lisans: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü, 2012 Mezunu

İş Denevimi:

1. Burdur Bucak Anadolu İmam Hatip Lisesi İHL Meslek Dersleri Öğretmeni (2012-2014)
2. Kayseri Yahyalı Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi İHL Meslek Dersleri Öğretmeni (2014- Hâlen)